

Jövevényszó kutatások

I.

Néhány szó a jövevényszó kutatásról és módszeréről

Az újabbkori nyelvtudomány méltán szentel nagy figyelmet a jövevényszó kutatásnak. Ismeretes, hogy valamely nyelv jövevényszavai milyen nagy jelentőségűek az illető nyelvet beszélő nép történetének, fejlődése vizsgálatának szempontjából. De éppolyan becses, sőt sokszor semmi mással nem pótolható útmutatással és tanulsággal szolgálnak a nyelvtudománynak is, elsősorban hangtani téren, és az ebben a vonatkozásban nyert eredmények alapján etimológiai vizsgálódásokban, helynévkutatásban is. Különösen gyakori — hogy csak egy ilyen kiemelkedő jelentőségű tanulságra mutassunk rá — a jövevényszavak perdöntő fontosságú tanuvallomásának értékesítése egyes nyelvi jelenségek kormeghatározásával kapcsolatban.

A finnugor nyelvtudományban is nagy és eredményes munka folyt a jövevényszavak feltárásának terén. Vonatkozik ez elsősorban a magyar, a finn és részben a lapp nyelvre, azonban a többi finnugor nyelv köréből is, amelyeknek hangtörténete kevésbé megmunkált terület, iparkodtak a jövevényszavakat, vagy legalább ezeknek egyes csoportjait összeállítani.

Ezeknek a kutatásoknak még ott is, ahol szerzőik nem értékesítették eredményeiket sem történeti-művelődéstörténeti, sem pedig hangtörténeti téren, egyik céljuk az volt, hogy az idegen elemek feltárásával, kiemelésével hozzájáruljanak az illető nyelv ősi szókészletének, eredeti elemeinek a tisztázásához, közelebbről annak a kérdésnek az eldöntéséhez, hogy a kérdéses szó lehet-e az illető nyelvnek ősi, eredeti eleme. Ezeknek a nyomozásoknak köszönhető, hogy nagy mértékben csökkent a régebbi finnugor etimológiáknak az a leggyakoribb hibája, hogy ősi egyezéseknek tüntettek fel nyilvánvalóan idegen eredetű elemeket is.

Jól tudjuk: az egyes nyelvek régi jövevényszavainak a felismerése sokszor nem könnyű feladat, és az ilyen irányú vizsgálódás alapos tudományos felkészültség és módszeres eljárás nélkül legfeljebb a felületen mozgó, véletlen eredményeket tud felmutatni, de különösen nehéz egy szó jövevényszármazását megállapítani azoknál a kölcsönszavaknál, amelyeket valamelyik nyelv a közös nyelvcsaládból való kiválása után, de mégis régi időkben fennállott érintkezés folyamán egy ugyanazon nyelvcsaláddal tartozó, tehát vele rokon nyelvtől vett át (vagyis amelyeket pl. egyik finnugor nyelv az ősi fgr. nyelv-közösség felbomlása után, de mégsem egészen új időben egy másik fgr. nyelvből vett át). Ez a probléma vetődhetik fel pl. az obi-ugor nyelvek esetében, ahol a két obi-ugor nyelv számos szót vett át egymástól és sok szót a komi nyelvből. Ha azután ilyenkor nincsenek biztos hangtani kritériumok, vagy pedig más mozzanatok (pl. művelődéstörténeti körülmények) nem teszik

kétségtelenné a szó eredetét, megeshetik, hogy talán egyáltalán nem sikerül eldöntenünk, hogy az illető nyelvnek egy ősi, eredeti szavával van-e dolgunk, vagyis olyan elemmel, amely az ősi rokonság alapján egyezik egy vele azonos (vagy hozzá hasonló) hangalakú szóval (tehát pl. egy chanti szó egy manysi vagy komi szóval), vagy az egyik nyelvben jövevényszóval állunk-e szemben (pl. a vizsgált manysi szó chanti vagy komi eredetű), vagy esetleg a két obi-ugor nyelv külön-külön vette át a kérdéses komi szót, vagy talán nem közös harmadik vagy negyedik forrásra visszamenő alak jelentkezik-e két vagy mindhárom nyelvben.

A nem tudományos módszerrel dolgozó kutatások természetesen ritkán tudnak a fenti kérdésekre kielégítő választ adni, ha ugyan egyáltalán fölvetik ezt a kérdést. Azonban a szigorúan tudományos módszerrel operáló jövevényszó-vizsgálódásoknak is van egy olyan hibájuk, amely károsan érezteti hatását a nyomozásnak ezen a területén. Ezt a hiányt persze érzik nyelvészeink, és ámbár tisztában vannak vele, hogy ezt a hibát ki kellene küszöbölni, mégis a gyakorlatban ritkán kerülik el ezt a hibát. Valahogyan itt is áll a régi mondás: *Video meliora proboque, deteriora sequor.*

Az ugyan kétségtelen, hogy a hangtani kutatásokban, az egyes finnugor nyelvek hangtörténetét, vagy ennek egy-egy részét tárgyaló munkákban nyelvészeink nem mulasztják el a jövevényszókból levonható tanulságoknak az értékesítését. Tudjuk, hogy mennyire igaz BÁRCZI GÉZA megállapítása: „a magyar magánhangzók története főképpen a jövevényszavak nyújtotta tanulságokra épül”.¹ De a jövevényszavaknak ez a tárgyalása általában mégis e g y o l d a l ú. Az obi-ugor nyelvek magánhangzóiról vagy a permi nyelvek konzonantizmusáról szóló munkában helyet kap az ezekbe a nyelvekbe átkerült jövevényszavaknak a tárgyalása, de nem igen kap helyet ennek a kérdésnek másik, éppenséggel nem jelentőségnélküli oldala: az illető nyelvből (tehát a mi esetünkben a manysiból vagy a chantiból vagy a komiból vagy az udmurtból) más nyelvekbe átjutott elemeknek a tárgyalása; világosabban szólva: pl. a manysi hangtörténet kutatója nem terjeszti ki vizsgálatait arra a kérdésre, hogy milyen tanulságokkal szolgál a manysi hangtörténet szempontjából a chantiba átjutott manysi elemeknek a chantiban jelentkező hangalakja. Pedig köztudomású, hogy milyen becses tanulságokkal járt pl. nemcsak a finn nyelvtörténetnek, hanem a germán nyelvészetnek a szempontjából is a finn nyelv régi germán jövevényszavainak a vizsgálata.

Jellemző, hogy ilyen kutatásokra, jövevényszótanulmányok eredményeinek, tanulságainak m i n d k é t irányú értékesítésére inkább finnugor-indoeurópai viszonylatból tudunk példát idézni. Így a komi nyelv orosz jövevényszavainak a vizsgálata nemcsak a komi, hanem az orosz hangtörténet szempontjából is fontos megállapításokra vezetett. Ezek közül nevezetes az, amire V. LYTKIN mutatott rá a JŠFOu. XLII. kötetében megjelent „Zur Datierung der syrjänisch-russischen Lehnbeziehungen“ c. tanulmányában. Itt LYTKIN az északi nagy-orosz ú. n. *tat* > *tet* hangváltozással kapcsolatban (palatális v. palatalizált hangok közti *a*-ból *e* lesz) megállapítja, hogy a komi nyelv orosz jövevényszavai közt a *tet*-típusú alakok² mellett nem kicsiny a *tat*-típusú jövevényszavak száma (pl. komi *pamet* 'Gedächtnis' < or. память (nyelvj. *pamét*), de komi *pjat* '5' < or. пять), amiből arra kell következtetni, hogy a komi nyelv

¹ A magyar szókincs eredete. 25. l.

² Ezekről l. még KALIMA: Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen 12. l.

orosz jövevényszavainak korai rétegében az átvétel idején még megvolt az *a* ebben a hangtani helyzetben. Minthogy mármost egyfelől a komi — orosz érintkezések a XI. században kezdődtek ugyan, sűrűbbé csak a XIV. század végétől kezdve váltak, de valóban bensővé csak jóval későbbben lettek (vö. KALIMA: Die russ. Lehnwörter im Syrjänischen 182; LYTKIN V. szerint azonban már a XVIII. század előtt is „meglehetősen intenzívek“ voltak ezek a kapcsolatok, l. i. m. 7. l.),³ másfelől az említett típushoz tartozó (tehát *tat*-típusú) átvételek figyelemreméltó száma csak bensőbb érintkezéssel magyarázható, valószínűnek kell tartanunk, hogy a zürjénséggel határos északi nagy-orosz dialektusokban a *tat* > *tef* változás csak a XIV. sz. után ment végbe. Ez a megállapítás egyezik az orosz hangtörténetnek azzal a megállapításával, hogy az orosz nyelvemlékekben csak a XVI. századtól kezdve mutathatók ki ennek a hangváltozásnak biztos példái erről a területről. A két eredmény tehát kiegészíti és igazolja egymást.

Ugyancsak fontos az orosz nyelvtörténet szempontjából a komi nyelv orosz jövevényszavainak egy másik tanulsága.

Az orosz *ш, ж* tudvalevőleg eredetileg palatális hang volt (*š, ž*), és csak a XIV. sz. elején lett belőlük „kemény“ hang (l. pl. KARL H. MEYER: Historische Grammatik der russischen Sprache I, 43. l.), a komi nyelv szempontjából tekintetbe jövő északi nagyorosz nyelvjárásokban pedig ez a depalatalizálódás bizonyíthatóan még későbbben, csak a XV. sz.-ban következett be (l. LYTKIN: JSFOu. XLII/4, 21–22, Материалы и исследования по русской диалектологии II, 139.). Mármost a komi nyelv néhány (kevés) régi orosz jövevényszavában orosz *ш* helyén *š*, orosz *ж* helyén *ž*, tehát palatalizált hang jelentkezik (pl. komi *šar* 'golyó' < or. шап; komi *šás* 'csésze', a régi nyelvemlékekben *šás* < orosz чаша; l. LYTKIN: JSFOu. XLII/4, 14, Доклады Ака. Наук СССР 1928, 300. l., Древнепермский язык 146, stb.; vö. még KALIMA: RLS.⁴ 19, FUF. XVIII, 34, 55, de l. WICHM.-UOT.). Ez tehát annyit jelent, hogy ez a régi vékony jövevényszóréteg a komiban még abból a korból való, amikor az *ш, ж* palatalizáltan hangzott, viszont a sűrűbb orosz-komi érintkezések idején, a XIV. század végétől kezdve, helyesebben a XIV. sz. után, ez a két hang valóban már „kemény“ lehetett ezen a vidéken. Tehát ebben az esetben is az orosz hangtörténet hasznára fordíthatta a komiba átkerült orosz elemek hangtani tanulságait.⁵

De hasznát veheti az ilyen természetű megállapításoknak egy harmadik nyelv területén folytatott szókutatás is: a most megállapított hangtani jelenségnek a hatóságára túlterjedhet az orosz és a komi nyelven. Könnyen elképzelhető, hogy pl. komi közvetítéssel átkerült a chantiba egy ilyen régi *š, ž* jelleget mutató orosz eredetű jövevényszó, és ha utóbb ez a szó a komiban elavult, sőt régi forrásokban sem került feljegyzésre, ma érthetetlennek

³ L. még alább a II. fejezetben.

⁴ RLS. = Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen (MSFOu. XXIX).

⁵ Az itt szóba került kérdést összefoglalóan tárgyalja KALIMA „Über die Bedeutung der finnisch-ugrischen Sprachforschung für die russische Dialektologie“ c. dolgozatában (MSFOu. LXVII, 148 skk.); l. még KALIMA: MSFOu. LII, 93; RAVILA: Annales Acad. Scient. Fenn. B. XXVII, 252 skk.; SELIŠČEV: Zum Studium der finnisch-ugrisch—russischen Beziehungen (MSFOu. LXVII, 369 skk.). Több, ebbe a körbe vágó fontos hangtani jelenséget tárgyalt és tisztáz V. I. LYTKIN a Материалы и исследования по русской диалектологии II. kötetében megjelent szép tanulmányában: Фонетика северновеликорусских говоров и заимствования из русского языка в коми́йский. (Ezt a következőkben Phonet. rövidítéssel idézzük.)

tarthatnók, hogy miért tükröződik egy orosz eredetűnek látszó chanti szóban az orosz *š* a rendestől eltérő módon (pl. az északi-chanti Kaz. nyelvjárásban *š* helyett *ś* alakban), mikor pedig az az orosz szó nem lehet oly régi jövevényszó a chantiban. És hogy ilyen, vagy ehhez hasonló eset csakugyan előadódhatik, arra vonatkozólag I. az alább 70. sz. a. tárgyalt chanti *šop⁵* szót.

Persze indoeurópai vonalon könnyebb volt a jövevényszavak tanulságainak hangtörténeti gyümölcsötzetése, mert fel lehetett használni az indogermanisztika kész eredményeit, míg egyelőre meglehetősen csekély anyag állna rendelkezésére pl. a komi hangtörténet azon kutatójának, aki a komi hangtörténet szempontjából vizsgálná az obi-ugor nyelvekbe átkerült komi szavak hangtörténeti tanulságait.

Azonban tévedés lenne azt hinni, hogy a jövevényszó kutatásnak itt említett iránya teljesen hiányzik irodalmunkból. Szűkebb határok közt, egyes szófejtések keretében, számos esetben láthattunk erre az eljárásra is példákat, ahogyan csak nemrég is szép példáit mutatta be PAIS DEZSŐ annak, hogy „más nyelvnek átadott magyar szó is nyújthat magyar hangtörténeti tanulságot“ (I. MNy. XLVI, 98—101). Csakhogy általában a fgr. hangtörténeti munkák munkatervében nem szerepel az ezirányú kutatás. Pedig hogy mennyire kívánatos lenne, hogy az itt jelzett szempont minden nagyobb hangtörténeti munkában megfelelő módon érvényesüljön, azt a fenti példák is igazolták.

De lássunk talán egy fgr. példát! Próbáljunk egy komi nyelvi hangtani jelenséget ezzel az eljárással, más nyelvekbe átkerült szavainak tükröződésében is megfigyelni és tisztázni.^{5a}

II.

A komi *l > v* hangváltozás

A komiban tudvalevőleg az egyes nyelvjárásoknak legjellemzőbb megkülönböztetője a nem-szótagkezdő⁶ *l* viselkedése.

^{5a} Jelen dolgozatot 1950. december hó 27-én olvastam fel a M. Nyelvtudományi Társaságban. Dolgozatomat most kibővítettem. Ebben a kiegészítésben nagy hasznát vettem V. I. ЛУТКИН most megjelent jeles összefoglaló könyvének (Древнепермский язык. Чтение текстов, грамматика, словарь. Акад. Наук СССР. Москва, 1952.). Legújabbban ugyancsak V. I. ЛУТКИН szívésségéből megkaptam e komi tudósnak »К вопросу о вокализме пермских языков« c. értekezését (Труды Инст. Языкознания АН. СССР 1952. I, 58—106). Itt örömmel láttam, hogy ЛУТКИН egyfelől szintén rámutat az itt említett módszernek a fontosságára, másfelől mindjárt fel is használja a chanti nyelvbe átkerült komi szavak egyes hangtani tanulságait permi hangtörténeti problémák (nevezetesen a komi zárt és nyílt *o* és más kérdések) tisztázásánál (I. a 74. és a 103. lapon. — A komi zárt *o*-ról I. még FOKOS: NYG. LXVI, 42 és УОТЛА: JSFOu. LII/5, 7). Idézzük ЛУТКИН elvi megállapítását: »...необходимо детально изучить диалекты этих языков [t. i. az egyes fgr. nyelvekét], заимствования из соседних языков и, наоборот, слова, перешедшие в соседние языки« (i. m. 72. l.).

⁶ Ezt a meghatározást használok, mert ez egyfelől pontosabb, mint az УОТЛАÉ („szótagzáró“, „am Silbenschluss“), amely nem illik az olyan esetekre, mint pl. *vett ~ vevt ~ vezt* 'Deckel', másfelől rövidebb, mint WICHMANN-nak szintén pontos meghatározása: „vor Konsonanten und im Wortauslaut“ (JSFOu. XXI/3, 21, FUF. II, 179). BUBRICH is teljesen kielégítő meghatározást ad, hogy t. i. a komi *l > v* hangváltozás akkor ment végebe, ha az *l* után nem következett közvetlenül magánhangzó (Историческая фонетика удмуртского языка. 1948. 103. l.). Persze valamennyi meghatározást ki kell egészíteni azzal a megjegyzéssel, hogy ez a hangváltozás a mondatfonetikai hely-

Pl. az udmurt *lul* 'lélek' szónak megfelelő komi szó alakja a sziszolai, pecsorai és luzai nyelvjárásban *lol*, a vicsegdai és udorai nyelvjárásban *lov* (elat. *lolis*), a felsővicsegdaiban, vimiben és az izsmaiban *lō* (elat. *lolis*) (a permi alakokról l. a 8. sz. jegyzet). A vicsegdaiban és az udoraiban tehát az említett hangtani helyzetben *l > v* hangváltozást, a három izsmái jellegű nyelvjárásban (I, Vm, FV) pedig *l > ø* változást látunk (még pedig ebben az esetben nyílt szótagban a megelőző magánhangzó megnyúlásával, vagyis pl. elat. *lol-is*, de abl.: *lōlis* (< *lō + lis* ~ V *lovlis*); *sūta* 'megállok' (~ V *suvtā*), de *satni* 'megállni' (~ V *suvtni*); l. még UOTILA: Kons. 333–6, 256, 376).⁷

ЛЫТКИН (Drevn. 95–7) ennek a hangváltozásnak az alapján így csoportosítja a komi nyelvjárásokat: 1. *l*-es, 2. *v-l*-es, 3. *nulla-l*-es és 4. *l*-nélküli nyelvjárások (эловые диалекты: сысольский тип; вэ-эловые диал.: вычегодский тип; нуль-эловые диалекты: ижемский тип; без-эловые диалекты: иньвенский тип).⁸

Ha mármost ennek a hangváltozásnak a korát akarnók legalább megközelítőleg megállapítani, a következő, eddig ismeretes adatokból kell kiindulnunk:

1. Az *l > v* hangváltozás következtében keletkezett *v*-s alakok ma meglehetősen nagy területen találhatóak: nyugaton a Vicsegda középső és alsó folyása mentén, északnyugaton az Udora vidékén, végül délkeleten a permják nyelvjáróterület egy részében.

2. A XIV. századig visszamenő legrégebb (és az ezeken alapuló későbbi) nyelvemlékek⁹ *l*-es jelleget mutatnak. Régebben éppen a legrégebb emlékekben

zettől független, vagyis független attól, hogy az *l*-lel végződő szót közvetlenül követő szó esetleg magánhangzón kezdődik. E hangváltozás szempontjából tehát a szó önálló, zárt egységet alkot.

Érdekes, hogy ugyanez a szókép egységének, állandóságának megőrzésére irányuló törekvés jelentkezik egyes nyelvjárásokban (Le, Pr, FV), a *-tis*- és *-tš-*, ill. a *-d*, *dž-* és *-ddž-* megkülönböztetésében; pl. Le *sot-* 'éget': *sot,tšis* (< *sot + š + is*) 'elégett', de *sotš* 'nőtestvér': *sotššas* (< *sotš + jas*) 'nőtestvérek'. (L. NyK. XLV, 402, Volksdichtung der Komi 10, 74, 327.) Ezzel szemben viszont a legtöbb nyelvjárásban általános a szóvégi zöngés, ill. zöngétlen mássalhangzóak a hasonulása a közvetlenül utána következő szó kezdő zöngétlen, ill. zöngés mássalhangzójához, és különösen feltűnő az olyan felsővicsegdai és vimi (de a letkaiban is jelentkező) hangtani sajáttság, mint pl. FV *kutas šuni* < *kutas šuni* 'kezdni mondani', Vm *is tšüž* < *iz tšüž* 'nem született', Le *mediš šuni* < *mediš šuni* 'kezdte mondani' (l. Volksdichtung der Komi 328, 351–2, 10).

⁷ *-al*-ból azonban az izsmái-jellegű nyelvjárásokban *-ø-* lesz (pl. S L *piralni* 'hingehehen' ~ I *pirōni*), *-el*-ből pedig az izsmaiban és a vimiben *-ē-*, ill. zárt szótagban *-ej-* lesz (pl. S Peč *zel* ~ I *zēž* 'nagyon'); a felsővicsegdaira vonatkozólag (pl. *zē* 'nagyon') l. Volksdichtung der Komi (Syrjänen) 327. l.

Egyes kivételek: a nominatívusi (alpalaki) I *nž* 'leány' alak általánosítása magánhangzón kezdődő rag előtt is (l. CASTRÉN: Elementa gramm. Syrjaenae 28. l.); S L *maltalni* ~ I *mažtoni* 'schmieren, beschmieren', S *maltas* ~ I *mažtas* 'Salbe' (vö. *mažteg* 'Seife'; l. WICHM.: FUF. XIV, 88; Uot.: Kons. 333, 335, 378; első szótagban *al > ø* változásra egyébként egyetlen ismert példa: I *pōjōni* '(im Winde) flattern', *pōjedni* 'flattern machen'; l. Uot. i. m. 335); S L *kelmāni* ~ I *kēmāni*, V *kenmāni*, *kevmāni*, V P *kejmāni* 'beten' (vö. ópermi nyelveml. *kelmamnim* 'молимся', ЛУТК.: i. m. 132), ahol bizonyára csak újabb időben hatolt be az *ej*-es alak a V és P nyelvjárásba. L. még itt alább és Uot.: i. m. 193–4, 196–7.

⁸ A permi nyelvjáróterületen a jazvai nyelvj., melyet GENETZ tanulmányozott, *l*-es típusú, az inyvai nyelvj., melyet ROGOV és WICHMANN tanulmányozott, tisztá *v*-s típusú, vagy V. I. ЛЫТКИН meghatározása szerint (l. fent) *l*-nélküli, amennyiben minden *l*-et *v*-vé változtat, tehát pl. a fent idézett *lol* szó alakja itt *vov* (a jazvaiban *lul*; l. GENETZ, és ЛЫТКИН idézett értekezését, 76. l.).

⁹ Ezekre nézve l. WICHMANN JSFOu. XXI/3, 4–14 és V. I. ЛЫТКИН idézett könyvét.

egy 'messzi' jelentésű komi *iv* (tehát *v*-s jellegű) szót (vö. V *ilg* 'messzire') vélték felismerni; így pl. G. Sz. ЛУТКИН: Зырянский край I, 28; V. I. ЛУТКИН: К истории коми письменности. Культура и письменность Востока. 1931. 180, 184. l. Most azonban — mindenesetre a szövegbe jobban beleillő módon — ЛУТКИН ezt a szót *tu*-nak ('ТОТ') olvassa; l. Drevnperm. 39, 47. l. (Már SZIDOROV is kétesnek mondotta az *iv* (*iv*) olvasatot: Советское финноугроведение I, 246 „A korai feudalizmus korszakának komi irodalmáról“ szóló tanulmányában.)

A nyelvemlékek *l*-es jellegének általánosan elfogadott nézet szerint nincs korhatározó értéke; eszerint ez az adat csupán azt jelenti, hogy Permi István hittérítő püspöknek régi usztjugi nyelvjárása *l*-es jellegű volt, de egyáltalán nem derül ki belőle az, hogy abban a korban volt-e már a komi nyelvterületen *v*-s típusú nyelvjárás is, ill. az, hogy a mai *v*-s típusú nyelvjárások akkor milyen jellegűek voltak. Olyan eset ez, mintha pl. abból, hogy a mai hivatalos és irodalmi komi nyelv *v*-s jellegű, azt a következtetést akarnók levonni, hogy ma az egész komi nyelvterület *v*-s jellegű. Ezért mondja УОТЛА is (Kons. 194): „Auf Grund des *l* bei Steph. (*öl o* : *jel*; *kyl*-, *pil*- u. a.) können wir nur schliessen, dass *l* in der Mundart der Gegend von Ustjug (wo noch zur Zeit Stephans Syrjänen wohnten) bewahrt war“.

De már itt rá kell mutatnunk arra, hogy jelen dolgozatunk eredményének világánál új értelmet és jelentőséget kapnak a régi nyelvemlékek adatai is, amint erre dolgozatunk e fejezetének végén vissza kell térnünk. (L. a 22. pontot.)

A későbbi nyelvemlékek sem nyújtanak fogódzót e szóban forgó hangváltozás korának meghatározásában. Ezek t. i. — mindamellet, hogy éppen legterjedelmesebb részük (nevezetesen a ЛЕПЕЧИН-féle, valamint a ЈЕВГЕНИЈ-féle szövegek) a XVII. századból származik, valamennyien István püspök fordítására mennek vissza és tkp. — miként V. I. ЛУТКИН (i. m. 52. skk.) kimutatja — legnagyobb részükben csupán változatlan, ill. meg nem értett és ezért nem egy helyen hibás betűszerinti cirill-betűs átírásai az eredeti fordításnak. Ez tehát azt jelenti, hogy az egyház egy esetleg már abban az időben *v*-s nyelvterületen is a hagyományos eredeti *l*-es szöveget használta. A szövegek egy része a XVII. század II. feléből származó változtatásokat, újításokat tartalmaz ugyan, de még ezek a legújabb részeket sem tudnak útbaigazítást adni az *l* > *v* hangváltozás tekintetében, mert egyfelől ezek is, melyeknek szerzői természetesen már értették a komi szöveget, csekély számukkal föltehetőleg a sokkal nagyobb terjedelmű, változatlanul hagyott részeknek, vagyis az alapszövegnek az *l*-es jellegéhez alkalmazkodtak, ehhez ragaszkodtak, mégha az új részek szerzője maga *v*-s nyelvjárást beszélt volna is, másfelől a ЛЕПЕЧИН-féle szövegek egyébként is igazolhatóan *l*-es sziszolai nyelvterületről származnak. (A ЈЕВГЕНИЈ-féle szövegek származási helye még ismeretlen. ЈЕВГЕНИЈ metropolita feljegyzése szerint — l. ЛУТКИН i. m. 52. l. — ezek „из зырянской церкви“ 'egy komi templomból' valók.)

3. G. F. МÜLLER az 1740-es évek elején nagyob számú komi és permi (permják) szót jegyzett fel.¹⁰ Szójegyzékében, melyet a „Sammlung russischer Geschichte“ 1758-ban megjelent III. kötetében („Vocabularium harmonicum“ c. a. a 382—409. lapon) közöl, egy csomó *l*-es jellegű szót találunk;

¹⁰ МÜLLER 1733. aug. 8-án indult el nagy útjára és 1743. február hó 15-én érkezett vissza Pétervárra. (L. i. m. III, 40, 142, 268). Komi adatait hazatérő útjában jegyezte fel (l. u. o. 338. l.).

pl. permi *Tyl*, *Töl*¹¹, komi *Töl*, *Tol* 'Wind'; permi *Kódschil*, komi *Kodschul* 'Stern'; permi *Nyl*, komi *Nyl*, *Nül* 'Tochter'; permi *Wüll*, komi *Wöl* 'Pferd'; permi és komi *Jöl* 'Mileh', stb. Azonban ezek mellett már néhány *v-s* jellegű szó is jelentkezik: permi *Kyl*, komi *Küw* 'Zunge'; komi *Püvschem* 'Badstube'; permi *Njöl*, komi *Njow* 'Pfeil'. Nevezetes adat a komi *SSju*, *Schju* 'Eingeweide', amely — ha ugyan nem hibás közlés *šuv* helyett — talán nem az izsmai jellegű *šū* alakot tükrözi, hanem inkább permják alaknak vehető, ahol t. i. a szó alakja kivételesen *šu* (l. WICHM. — UOT.), a végső *u* olyan kiesésével, mit amilyen az udorai *ko* 'Eingeweidewurm' szóban is megfigyelhető (erről l. UOTILA : KONS. 197. (L. még UOT. : KONS. 252—3, 256, 333, 336, 376 ; WICHM. : FUF. XVI, 205.) Mindenképpen azonban a *v-s* alakok közé kell ezt az adatot is sorolnunk.

A *v-s* és *l-es* alakok váltakozása minden bizonnyal azt jelenti, hogy ezek más-más területről valók, de ezek az alakok kétségbevonhatatlanul mutatják, hogy már a XVIII. század első felében volt *v-s* jellegű komi nyelvjárás.

4. De ennél a most megállapított ténynél még többet igazol STRAHLENBERGnek egy fontos adata; ő a permjások („Permecki“) nyelvéről *l-es* alakok mellett (*kizillas* 'Stern', tkp. 'csillagok'; *kill* 'Zunge') egy *v-s* alakot is közöl: *wow* 'Pferd'. Minthogy STRAHLENBERG az 1730-ban megjelent munkájának adatait 1710 és 1722 között gyűjtötte, a *wow* adat alapján megállapítható, hogy a komi *l > v* hangváltozás már a XVIII. sz. első negyedéből mutatható ki.

5. LEPECHIN, aki 1771-ben járt a komik között, a Vicsegda (nevezetesen az Alsó-Vicsegda) vidékéről (l. LYTKIN : Drevneperm.¹² 148—9. l.) kivétel nélkül *v-s* alakokat jegyzett fel (pl. *lov* 'lélek', *kiv* 'nyelv', *pivšanyn* 'a fürdőkamrában', *vevt* 'tető, fedél', *vuzavni* 'eladni', stb.), viszont a permi nyelvjárásból ő is, éppúgy, mint MÜLLER, *l-es* alakokat közöl (*vjl* 'ló', *nyl* 'leány', *kyl* 'nyelv'). (L. V. I. LYTKIN : i. m. 149—160. l.)

6. P. S. PALLAS híres kétkötetes nagy szótára (Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. 1787—9.) *l-es* permi alakok mellett *v-s* komi alakokat ismer: komi *kiv*, permi *kyl* 'язык'; komi *sov* (СОВЬ),^{12a} permi *sol* (СОЛЬ) 'соль'; komi *uv*, permi *ul* 'сух'; komi *tuw*, permi *tul* 'гвоздь'; komi *kiskavni*, permi *kiskalna* 'возить'; komi *šuvni*, permi *solni* 'печь', stb. Több helyen a komiból *l-es* és *v-s* alakokat is idéz: komi *nyl* 'дочь', *nyl*, *niv* 'дева' (~ permi *nyl*), komi ЮВЪ, ІЭЛЬ 'молоко'; komi КОДЖЮВЪ, КАДЖИЛЬ 'звезда' [= WICHM. *kođzul*, *kođžyl*, *kođžuv* stb.]; komi *tiv*, *tel* (ТЬИВЪ, ТЭЛЬ, permi ТЫЛЬ) 'ветер' stb.¹³

¹¹ A *tyl*-féle alakokhoz vö. GENETZ *tyl* és V. I. LYTKIN: К вопросу о вокализме пермских языков. 80 skk., Древнеперм. яз. 91—2. L. még itt az 5. pontban LEPECHIN adatait. L. még ЕРККИ ИТКОНЕН: Vir. 1951, 446—8.

¹² Így rövidítjük idézeteinkben V. I. LYTKIN: „Древнепермский язык“ c. munkáját.

^{12a} PALLASnál a lágyítójel (b) sokszor hibásan van alkalmazva a *ъ* jel helyett.

¹³ A *nyl* ~ *niv*-féle komi alakok természetesen más-más forrásból, más-más vidékről valók. Ezt igazolják PALLASnak saját szavai is, amelyekkel munkája előszavában eljárásáról beszámol. „Linguae Rossici Imperii — írja itt PALLAS — praesertim e copiosis vocabulariis manuscriptis desumptae sunt, quas Augustae [t. i. Katalin cárnőnek] iussu undique contulerunt qui Provincias cum Imperio tenent.“ A komi és a permi azok közé a nyelvek közé tartozik, amelyeknek a szótárban közölt adatairól (ugyancsak az előszóban) így nyilatkozik „... ipse curavi et maximam partem e vocabulariis manuscriptis, plerumque pluribus pro singulis linguis collatis, compilavi et variantes addidi voces“. — L. még MARK : MSFOU. LII, 185.

7. KLAPROTH (Asia Polyglotta és Sprachatlas. 1823., 2. kiadás 1831) sajtóhibáival és tévedéseivel együtt veszi át PALLAS adatait. Pl. KLAPR. komi *чун, чунгүс*, permi *Pelu, чун* 'Finger': PALL. komi *чунь, чуньяс*, P *Пелу, чунь* 'пальцы'; KLAPR. komi *Коджюу, каджил*, P *Tysel, kod* 'Stern': PALL. komi *Коджювь, Каджиль, P Тызель, Кодь* 'звезда'; KLAPR. komi *Kussew, P Kšysdol* 'Tal': PALL. komi *Кузьзевь, P Ксыздоль* 'долина', ahol persze *долина = длина*, és jelentése nem 'völgy', hanem 'hosszúság'.¹⁴ KLAPROTH tehát szintén ismer *l*-es és *v*-s alakokat, nyilván — éppúgy, mint PALLAS — más-más nyelvjárásból. Nézzük KLAPROTH adatait. Pl. az Asia Polyglottában (2. kiad. 200—201. l.) permi *jel* 'Milch', komi *tuw* 'Nagel, eiserner', permi *nyl* 'Tochter', permi *tel, tyl* 'Wind', permi *kyl* 'Zunge'. A Sprachatlasból idézzük a következőket: permi *Ol, iöl*, komi *Jow, iöl* 'Milch'; permi *Wyl*, komi *Wyw, wöl* 'Pferd'; permi és komi *Nyl* 'Tochter'; permi *Tul*, komi *Tuw* 'Nagel'; permi *Tyl*, komi *Töl, tyw* 'Wind'; permi *Kyl*, komi *Kyw* 'Zunge', stb. Сольвычегодск neve nála (Asia Polygl. 187) *Šoldor* vagy *Eurwa-Šowdor*,¹⁵ „d. i. Rasenwasser-Stadt“ (*ežva* a Vicegda komi neve).

8. Fontos a mi szempontunkból FL'OROVNAK, 1813-ban megjelent Зырянская Грамматика-ja, mert az udorai nyelvjárást ismerteti meg velünk. FL'OROVNÁL általában *v*-s alakokat találunk: *zev* (7, 34) 'nagyon', *vev* (11, 40) 'ló', *veļi* *veļi* (20) 'voltam', *ig vev* (31) 'nem voltam' (de *ig veļe* (uo.) 'nem voltunk'), *gežļivoli* (22) 'irogattam', stb.; csupán egyetlen egy szó fordul elő nála *l*-es alakban is: *kļl* (1, 17, 38 stb.) 'szó, ige', de a szónak *kiv* alakját is ismeri (*kļl* és *kiv*, 5. l., 'ige').

9. Nem szaporítjuk idézeteinket, csak megemlítjük, hogy pl. WITSEN permi Miatyánkjának eltorzított szövege a mi szempontunkból nem jelentős, mert *l*-es jellegű permi nyelvjárásból való. (WITSEN „Nord en Oost Tartaryen...“ c. munkájának első kiadása 1672-ben jelent meg, a 2. kiadás 1705-ből, a 3. pedig 1785-ből való.) Nem tartalmaz új adatot JOHANN EBERHARD FISCHER rövid permi szójegyzéke (Sibirische Geschichte. I. kötet, 1768. 162, 164. l.) (l. még itt a 15. pont alatt), sem pedig az ezen alapuló SCHLÖZER-féle szójegyzék (Allgemeine Nordische Geschichte. 1771., 431. l.), minthogy itt is csak permi *l*-es alakokkal találkozunk (*kül* 'Zunge', *wöll* 'Pferd', *njol* 'Pfeil').¹⁶

*

¹⁴ Vö. MUNKÁCSI: Votják Nyelvtanulmányok, 64. l. — A komi szó talán a. m. *kužov* 'hosszúkás' (v. *kuž zev* 'hosszú, nagyon?'; a szórendhez l. FUF. XXX, 168), a permi szó talán *kužgol* u. a.; a képzőre vonatkozólag l. WIED.: SyrjGr. 23. és 30. §, WICHM.: JSFOu. XXX/6, 8, Уот.: Kons. 138. Ugyanezen a félreértésen alapszik az is, hogy ugyanitt a *долина* 'völgy' manysi megfelelőjéül *koša*, chanti megfelelőjéül pedig *çov* van feltüntetve, pedig ezek a szavak is azt jelentik, hogy 'hosszú'.

Hasonló félreértés PALLASnál ez is: az 'alatt' jelentésű or. *подъ* címszó megfelelőjéül (a helyesen idézett komi *uljn* szó mellett) P *lok* szerepel, pedig ennek a jelentése 'gyere!' Itt a közlő talán *пойди-t* értett *pod* helyett; ugyanígy 'gyere!' és nem 'alatt' a jelentése az itt, a *подъ* címszó a. közölt chanti *juwa* szónak is.

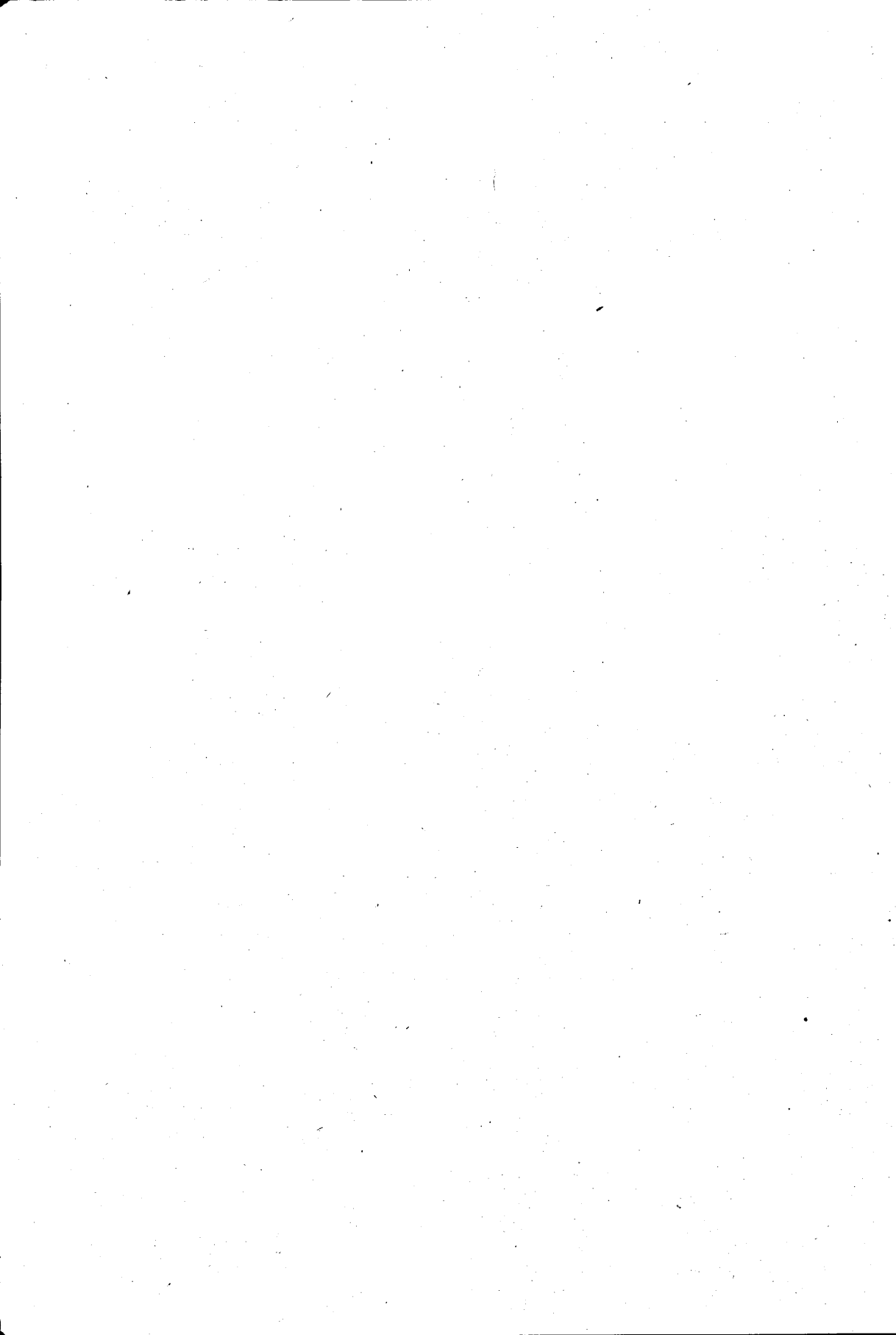
Egyébként MÜLLERNÉL is akad ilyen félreértés. Szerinte az 'arany' neve a komiban *Póim* is (i. m. III, 387), pedig ez a. m. 'hamu', vagyis oroszul nem 'золото', hanem 'зола'.

¹⁵ MÜLLERNÉL (i. m. III, 339) *Soldor*.

¹⁶ Ezek az *l*-es jellegű permi adatok tehát nem az inyvai területről valók, vagyis nem arról az aránylag kicsiny vidékről származnak, ahol ma általában minden *l*-ből *v* lett. FISCHER adatai tehát semmiképpen nem értelmezhetők úgy, hogy az ő idejében azon a területen még nem ment végbe, ill. csak későbbben ment végbe az *l > v* hangváltozás, hiszen láttuk, hogy STRAHLENBERG már FISCHERNÉL jóval korábban *v*-s alakot jegyzett fel.

**A NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
LII. KÖTETÉNEK**

TARTALOMJEGYZÉKE

A Nyelvtudományi Közlemények LII. kötetének

TARTALOMJEGYZÉKE

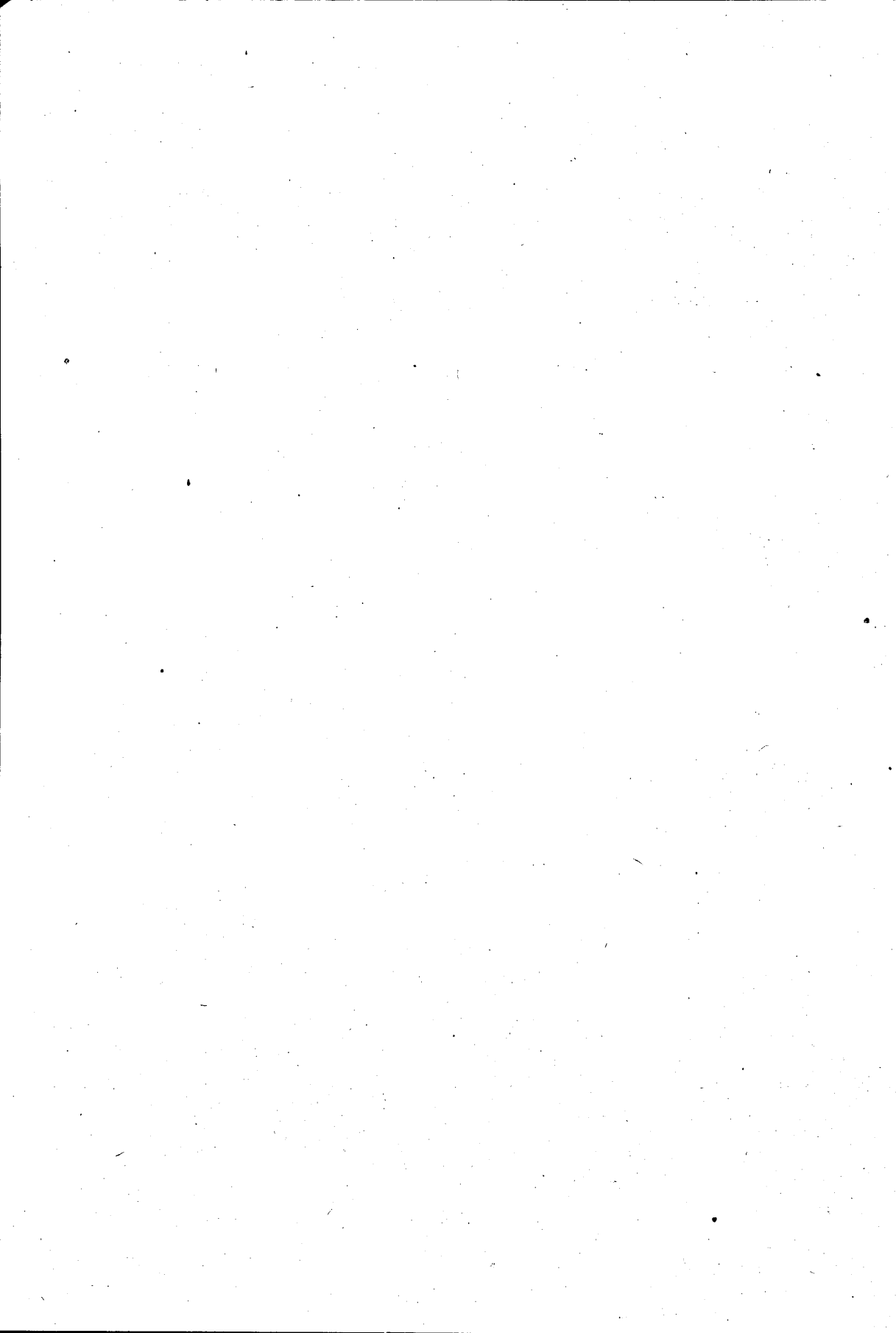
BEKE ÖDÖN: A cseremisiz pénzzámításról	295
COLLINDER, BJÖRN: Az uráli fokváltakozás	15
GÁLDI LÁSZLÓ: Francia-orosz nyelvi kapcsolatok a XVIII. században	31
HARMATTA JÁNOS: A déloroszországi iráni törzsek nyelvének kérdéséhez	161
HERMAN JÓZSEF: Nyelvészet és valóság	83
SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Világtájak nevei az ugor nyelvekben	50, 130, 185
LAKÓ GYÖRGY: Egy finnugor etimológiai szótár szükségességéről	262
PAIS DEZSÓ: Az <i>é-t</i> és <i>i-t</i> váltakoztató nyelvjárási hangalakok keletkezéséhez ...	282
N. SEBESTYÉN IRÉN: Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben 3, 247, 309	
ZSIRAI MIKLÓS: Az összehasonlító nyelvtudomány emlékünnepe	107
ZSIRAI MIKLÓS: Történelmi forduló a nyelvtudományban	275

Kisebbségi közlemények

BEKE ÖDÖN: Szómagyarázatok: m. <i>szín</i> , cser. <i>βāzāk</i> , cser. <i>βiyè</i> , cser. <i>βila</i> , cser. <i>βuistāk</i> , cser. <i>ija-ò-māž</i> , cser. <i>jayem</i> , csuvas <i>jaštaga</i> , cser. K. <i>ja-ōās</i> , cser. K. <i>je-k-šuk</i> , cser. <i>járar</i> , cser. <i>jāpsā</i> , cser. <i>dómāša</i> , cser. <i>kürthönö-lās</i> , cser. <i>noł</i> , <i>nolo</i> , cser. <i>pūjan</i> , cser. <i>sasart</i> , cser. <i>sētāre-m</i> , cser. <i>tšaya'n</i> , cser. <i>tšara</i> , cser. K. <i>tšāšmak</i> , cser. <i>tšāβāzāk</i> , cser. K. <i>tšāžem</i> , cser. <i>tšō-kām</i> , cser. <i>tšōžya</i> , cser. <i>zamā'n</i> , zürjén és cser. állathívók és hajtók	40, 119
BEKE ÖDÖN: Igy, úgy	304
Cs. FALUDI ÁGOTA: Az osztják nyelv történetéhez	208
Cs. FALUDI ÁGOTA: Ikerszótanulmány	358
FOKOS DÁVID: Szómagyarázatok: vog. <i>pāspeŋ</i> , osztj. <i>p'iyār</i> , osztj. <i>pas</i> , <i>pāš</i> , osztj. <i>pörtun</i> , és <i>āspāj</i> , osztj. <i>šoldās</i> , osztj. <i>šestān</i> , zürj. <i>rem-peštan</i> , <i>rem-pestan</i> ...	345
HORVÁTH KÁROLY: Szófejtések (osztj. <i>k'ārvšā</i> , m. <i>poszméh</i>)	361
KÁLMÁN BÉLA: Egy ugor-szamojéd szóösszefüggés	60
KÁLMÁN BÉLA: Néhány obi-ugor madárnév	146
LAKÓ GYÖRGY: Osztják <i>kōmāt</i> 'széles'	57
LAKÓ GYÖRGY: Permi szófejtések (zürj. <i>mikir</i> ~ votj. <i>mikirās</i> , zürj. <i>mīl</i> ~ votj. <i>mēl</i> , zürj. <i>mīlk</i>)	137
LAKÓ GYÖRGY: Az egyik cseremisiz többesszámképző	144

Ismertetések és bírálatok

A. N. BALANDIN: Jazyk manyszijszkaj szkaski. Ism. Cs. Faludi Ágota	268
DONNER, KAI: Kamassisches Wörterbuch. Ism. Hajdú Péter	63
Finnugor tanulmányok a Szovjetunióban. Ism. Zsirai Miklós	364
HAKULINEN, LAURI: Suomen kielen rakenne ja kehitys II. Ism. Zsirai Miklós ..	160
POSTI, LAURI: Grundzüge der livischen Lautgeschichte. Ism. Lakó György	68
A. SAUVAGEOT: Esquisse de la langue finnoise. Ism. Kálmán Béla	270
STEINITZ, WOLFGANG: Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus. Ism. Lakó György	148
Toivonen-émlékkönyv. Ism. Sz. Kispál Magdolna	366
Újabb mondattani kutatások a balti-finn nyelvek körében. Ism. Lakó György ...	74
Új mordvin szótárak. Ism. Lakó György	374
Új orosz-nyenyec szótárak. Ism. Hajdú Péter	265
Új votják-orosz szótár. Ism. Lakó György	65
WICHMANN—UOTILA: Syrjänisher Wortschatz. Ism. LAKÓ GYÖRGY	157

A régibb feljegyzések alapján tehát meg tudtuk állapítani, hogy a komi $l > v$ hangváltozás bizonyos nyelvjárásokban már a XVIII. sz. 20-as éveitől ment végbe; ez a hangváltozás azután 1730-tól kezdve irodalmi adatokban, feljegyzésekben rendszeresen, folytatólágosan kimutatható.

*

Nézzük most azokat az eredményeket, amelyekre a komi nyelv jövevényszavainak a vizsgálata alapján jutottak, és próbáljuk ezeket is problémánk szempontjából értékesíteni.

10. A komi nyelv orosz jövevényszavaiban (az inyvai permi nyelvjárás kivételével, ahol az ezekben a jövevényszavakban is jelentkező v újabb fejlődés eredménye) az eredeti l megmarad; pl. I *il* 'iszap' < or. ил, V *telk* 'értelem' < or. толк. Ez tehát azt jelenti, hogy az orosz elemek már nem vettek részt az $l > v$ hangváltozásban, vagyis (tömegesebb) átvételük ideje az $l > v$ hangváltozás utáni korba esik.¹⁷

Van ugyan az orosz eredetű jövevényszavak közt bizonyos (csekélyebb) számú szó, mely — mint fent láttuk — igen régen jutott be a komiba, azonban egyelőre csupán annyit mondhatunk ezekről a jövevényszavakról, amivel KALIMA a komi nyelv orosz eredetű jövevényszavairól szóló munkájának fejtegetéseit lezárja, hogy t. i. a tények, az adatok azt mutatják, „dass die Beziehungen zwischen Syrjänen und Russen verhältnismässig jung sind. Vom 14. Jahrhundert an werden sie reger: die politische Abhängigkeit und das orthodoxe Christentum begünstigen das Eindringen russischer Lehnwörter im Syrjänischen“ (i. m. 182. l.).

Ebben az összefüggésben azonban még egy fontos körülményre kell rámutatnunk.

Már fent is utaltunk arra, hogy V. I. ЛЫТКИН felfogása szerint a komi nyelvbe behatolt orosz jövevényszavak tömegesebb átvételének a kora régibb időre teendő. Lytkin részletesebben a már említett „Фонетика северновеликорусских говоров и заимствования из русского языка в комийский“ c. tanulmányának első fejezetében „Из истории встреч комийцев с русскими“ c. a. foglalkozik ezzel a kérdéssel. Szerinte a délről észak felé húzódó komik már a XI. században találkoztak, ill. a XI. századtól kezdve többé-kevésbé állandóan érintkeztek oroszokkal [»Встречи комийцев с русскими с XI в. нужно считать уже более или менее постоянными« (i. m. 130. l.), »соприкосновения коми-зырян с русскими начались не позже XI в.« (uo. 132. l.)] A permjákok azonban — miként ez abból a tényből folyik, hogy az ő nyelvükben nincsenek meg a komi-zürjén nyelvjárásokban jelentkező és a Vicsegda vidékén lefolyt érintkezések emlékét őrző karjalai-vepsze

¹⁷ L. pl. KALIMA: RLS. 23; УОТИЛА: Kons. 194.

Olyan kivételes esetekben, mint Ud *kepuv* 'Leisten (für Stiefel usw.)' < or. копыл (l. TOIVONEN: Vir. 1936, 227 és ЛЫТКИН: Phonet. 159), talán hamis analógiával van dolgunk (vö. Ud *ko džuv* ~ L *Le ko džil* 'Stern'; l. még FUF. XXX, 191–2, Uor.: Kons. 376). Hamis analógiával, vagy talán az orosz szó kiejtésével magyarázható az olyan eset, mint Ud *bevč* 'Verdeck auf dem Boot' < or. болк (l. KALIMA: i. m. 42, 23 és FUF. Anz. XXIII, 248–9). — Különösnek látszik, hogy az izsmaiban *kol-pih* mellett *kē-pih* 'Hauzahn, Raffzahn' alak is használatos (P *kov* 'Hauzahn des Schweines', *kou-pih* 'Hauzahn, Raffzahn'; < or. кол). Itt a chanti (КАРЖ.—ТОИВ. 398) DN *ka'ls* 'Hau-, Raffzahn (eines Tieres)' alapján arra is gondolhatunk, hogy az I *kē*- talán nem azonos az orosz-eredetű *kol*- szóval. (Vagy vö. talán I *kē* alakhoz egy feltételezhető Ud **kev* alakot?)

eredetű elemek — későbbben kerültek vándorútjukban (nyugat felől) mai hazájukba, de ők sem a XIII—XIV. századnál későbbben foglalták el mai lakóhelyeiket; azonban lehetséges, hogy vándorútjukban ők is már előbb, nyugatibb átmeneti tartózkodási helyükön (a vjatkai kormányzóság területén), tehát szintén még a XIII—XIV. sz. előtt találkoztak a novgorodiakkal.

Ami azonban az orosz jövevényszavak zömének, főtömegének (основная масса) a komi-zürjénbe való bejutása korát illeti, ez LYTKIN szerint is jóval későbbre, nevezetesen a Permi István utáni időkre (a XIV—XV. századtól kezdve) teendő, a komi-permjákban viszont ez a nagyarányú átvétel csak a XVI—XVII. sz.-tól kezdve történhetett meg (i. m. 131. l.). Egy másik helyen azonban (u. o. 194. l., a zárt *o*-val kapcsolatos fejtegetései nyomán) a XVII—XIX. századot jelöli meg mint azt a kort, amikor az orosz jövevényszavak nagy tömege hatolt be a komi-zürjénbe.¹⁸

Itt mármost a következőket kell megjegyeznünk. Ha figyelembe vesszük a fent említett — éppen LYTKIN által tisztázott — nyelvi jelenségeket, nevezetesen 1. hogy a tekintetbe jövő vidéken csak a XVI. századi orosz emlékekben kezd, már nemcsak gyér nyomokban, a *tet*-típus jelentkezni [„древнейшие указания на этот переход — написания *e* вместо *a* или *я* — находим мы в памятниках XVI в.“ (Дурново: История русского языка § 243)« idézi LYTKIN : Фонетика 156. l.], vagyis az a típus, mely a komi nyelv orosz jövevényszavaiban a sokkal ritkább *tat*-típussal szemben uralkodónak mondható (l. LYTKIN uo. 150—3, 156), 2. hogy a tekintetbe jövő északi-nagyorosz nyelvjárásokban csak a XV. sz.-ban lesz kemény hanggá az orosz ш, ж, viszont a komiba átkerült orosz jövevényszavakban általában már ez a kemény kiejtés tükröződik (l. uo. 135—6, 139, 140), akkor a benső komi-orosz érintkezéseknek, és így a tömegesebb orosz átvételeknek a korát a komiban és a permjékben egyaránt nem tehetjük a XVI., de talán még a XVII. sz.-nál sem korábbi időre. Ez a kormeghatározás tehát már lényeges közeledést jelent az általunk lent felvett, egyéb tényekből kikövetkeztetett kormeghatározásokhoz és egyezik is LYTKINnek fentebb idézett második megállapításával.

KALIMA (és LYTKIN) fenti megállapításai tehát abból a szempontból, hogy ezeknek a segítségével meg tudjuk határozni az erős orosz hatást megelőzőt komi *l* > *v* hangváltozás idejét, tkp. keveset mondanak.

De rendelkezésünkre állanak MÜLLER, LEPECHIN és PALLAS szójegyzékei; ezek a XVIII. századi szójegyzékek pedig nemcsak *v*-s jellegű komi szavakat, hanem egyúttal már számos orosz eredetű jövevényszót is tartalmaznak. Csak a „zürjénnek“ jelzett adatokat véve figyelembe (a permi nyelvjárásban még nagyobb mértékben nyilvánult meg az orosz hatás), MÜLLER pl. többek közt a következő adatokat említi: *Dienga* 'Geld', *Bátja* 'Vater', *Tschéljjad*, *Tscheleg* 'Kind', *Bába* 'Magd', *Schapka* 'Mütze', *Gatsch* 'Beinkleider', *Stupni* 'Schuhe', *Lábitch* 'Bank', *Botschka* 'Fass', stb., LEPECHIN pedig többek közt a következő szavakat jegyezte fel: *sapog* 'csizma', *podošvajás* 'talpak', *šlapa* 'kalap', *pora* 'idő', *zverjas* 'állatok', *пищальень* 'puskával', *драницыясь* 'zsin-delyek', stb. PALLASnál van: *bat*, *bata* 'apa', *čelad* 'gyermek', *golos* 'hang', *šum* 'zaj', *svadba*, *brak* 'lakodalom', *luč* 'sugár', *bereg* 'part', *lubitnij* 'szeretni', stb.

¹⁸ A zárt *o*-val átvett orosz eredetű jövevényszavak közül az „основная масса заимствований проникла в коми-зырянский язык, вероятно, в XVII—XIX вв.“ (LYTKIN : Phonet. 194. l.)

A XVIII. században tehát már kimutatható az az erős orosz hatás, amelynek következtében az orosz jövevényszavak tömege hatolt be a komiba. Minthogy azonban az $l > v$ hangváltozás — mint láttuk — megelőzte az orosz szavak tömegesebb átvételét, ez az $l > v$ hangváltozás, amely már szintén a XVIII. sz. első negyedéből mutatható ki, legkésőbbben a XVII. század végéig lefolytnak tekinthető, de hogy a XV. században ment-e végbe, vagy későbbben, arra vonatkozólag semmiféle útbaigazítást nem kaptunk.

Nézzük azonban még a más nyelvekből való jövevényszavaknak a tanuvallomását!

11. WICHMANN a komi nyelv *szamojéd* jövevényszavai közt tárgyalja az *I nélk* 'lábikra' szót (FUF. II, 179), amelynek szamojéd eredetijében szintén *-l-* jelentkezik. Ezt a szót tehát szintén az $l > v$ hangváltozás lefolyása után vette át az izsmai zürjénség; az átvétel korára nincs közelebbi adatunk. WICHMANN is csupán annyit állapít meg, hogy a komi szó „meglehetősen fiatal átvétel“, minthogy az izsmai nyelvjárásban csakis újabb átvételekben (mint amilyen pl. *I val* 'Welle' < or. вал) marad meg az *l* „im Auslaut eines Wortes oder vor einem Konsonanten“.

12. A komi nyelv *csuvvas* eredetű jövevényszavai közt WICHMANN csupán egyetlen egy példát talált ilyen hangtani helyzetre (komi *ulmō* és *ulmōs* 'alma' < *csuv. ulma*). Ez az adat (függetlenül attól, hogy csupán WIEDEMANNBÓL ismeretes és más forrásból egyelőre nincs igazolva, ami azonban nem jelenti azt, hogy az adat hitelességét kétségbe vonhatnók) nem viszi előbbre kérdésünk megoldását, minthogy nyilvánvalóan *l*-es nyelvterületről származik.

Újabbban azonban még egy idevágó adat került elő, még pedig a legrégibb komi nyelvemlékekből. A kérdéses szót UOTILA (JSFOu. LII/5, 1) *šil*-nak, V. I. LUTKIN pedig *с'ыл*-nak, ill. *шыл*-nak olvassa¹⁹; a szó jelentése 'Sturm' (UOTILA), 'буря, бурный,' (LUTKIN: Drevneperm. 42, 48). UOTILA rámutat arra is, hogy SCHRENK (1854) is ismeri ezt a szót az izsmai nyelvjárásból, még pedig *siy* 'Sturm' alakban; a szó SCHRENK írásmódja szerint *šj*-nak olvasandó.²⁰ LUTKIN most újabb adatot is közöl (i. h. 48, 144): *V jezis kij šiv munę* 'народ в полном разгаре (бурно) идет'. Én a szót az udorai nyelvjárásból *šiv* alakban jegyeztem fel a következő szólásban: *šiv-nuēm jag* 'бурелом, лес сваленный ветром, бурей' („széltörés”, 'ledőlt fa; szél vagy vihar által kidöntött erdő'). (Ugyanígy mondja az udmurt is: *šil-nuām* 'széltől összehordott v. egymásra döntött galy- és fatorlaszok az erdőben'; l. MUNK. VotjSz.)

LUTKIN szerint azonban (i. h.) idetartozhatik a luzai *šjla* 'колода (бурелом?)' is. Ezt a szót WICHMANN is ismeri; a Lökčim mellékéről közli ezt a szót: *šjla* 'morscher Baum'. Ezt a következő adatokkal egészíthetjük ki: *Mez va-šjla* 'дерево размытое водой (a víz által elsodort fa; fa, melyet a o lyó magával sodort és amely a vizen úszik)', *Le šjla* 'валежник (Windbruch)'. z a szó a chantiba is átkerült: *Kaz šjla* 'Windbruch' (Karj.-Toiv. 924).

¹⁹ Régebben G. Sz. ЛУТКИН (Зырянский край I, 29) *šj*-nak ('шум'), V. I. ЛУТКИН pedig (К истории коми письменности 182—3) a felirat megelőző szavával együtt *nollomšjš* (= *nolleššis*)-nak ('стал носиться') olvasta ezt a szót.

²⁰ Vö. SCHRENKNél *syj* 'Klafter' (olv. *šj*), *ny* 'Mädchen' (olv. *nj*), *kyj* 'Sprache, Zunge' (olv. *kj*), *sir* 'Harz' (olv. *šir*), *sin* 'Auge' (olv. *šin*), *nea* 'Pfeil' (olv. *hē*).

Ez a *šila* lehetne ugyan a **šil* 'szél' szó származéka²¹, de tisztázásra szorul az udm. *šilo* 'cserjés, bokros hely, kis erdő', *šilo-šurno* 'nagy és sűrű bozót', S *šilo-šurno* (MUNKÁCSI: MSFOu. 102. köt., 96, 581) 'Windbruch, vom Sturm samt den Wurzeln herausgerissener Baum', K *šilo* 'cserjés, bokros hely, kis erdő' szóhoz való viszonya.²² (WICHMANN sem vonja a permi nyelvek csuvas jövevényszavairól szóló munkájában az udm. *šil* 'szél' szóhoz a komi *šila*, udm. *šilo* szavakat.)

Azok a hangtani nehézségek, amelyek miatt UOTILA mégsem látja teljesen tisztázottnak²³ a komi *šil*, udm. *šil* csuvas eredetét, talán éppen az utóbb említett komi *šila*, udm. *šilo* hatásában, azaz a *šiv*, *šil* szavaknak a *šila*, *šilo* szavakkal való keveredésében lehetik magyarázatukat.

A komi *šil* tehát minden bizonnyal csuvas eredetű szó. Az ezekről a jövevényszavakról szóló tanulmányában WICHMANN arra az eredményre jutott, hogy a csuvas eredetű szavak a VIII. sz. után, de legkésőbbben a XI. században kerültek a komi nyelvbe. LAKÓ GYÖRGY ugyan későbbre teszi a komi-csuvas érintkezések végső határát („kb. a XIII. század közepére tenném azt a határt, ameddig a közvetlen zürjén-csuvas érintkezéseknek — legalább is nagyobb részben — le kellett játszódniok“, írja LAKÓ „A permi nyelvek szóvégi magánhangzói“ c. értekezésének 63. lapján), és ez nem is mondana ellent itt nyerendő következtetésünknek, mégis megmaradhatunk óvatosságból a XI. századi határ mellett, minthogy itt közös permi átvételekről van szó.

Az $l > v$ hangváltozás tehát (a V *šiv*, Ud *šiv* tanúsága szerint) a csuvas hatás után, azaz a XI. (? XIII.) sz. után, de mindenképpen az orosz szavak tömegesebb átvétele előtt, vagyis legkésőbbben a XVIII. sz. eleje előtt ment végbe.

Csakhogy ez a megállapítás még mindig igen tág határokkal (a XII—XVII. századdal) operáló időmeghatározás! Eddig csak a *terminus ad quem*-et tudtuk megnyugtatóan tisztázni.

Próbáljuk tehát kutatásaink területét kibővíteni és vonjuk bele vizsgálódásunk körébe a komi eredetű szavaknak más nyelvekbe átkerült alakjait, ill. az ezekben a nyelvekben jelentkező alakjait.

Megkönnyíti munkánkat, hogy ebben az irányban is történtek már jelentős eredményeket felmutató kutatások.

13. Régóta ismeretes tény, hogy az eredeti *l*-hangok a déli-chantiban ma túlnyomó részben (a többi nyelvjárás *l*-hangjaival szemben) *t* alakban jelentkeznek. Pl. magy. *lélek* ~ manysi *lil*, komi *lol*, *lov*, udm. *lul*: chanti DN *tí't*, — Trj *ai' A*, O *li'l* 'lélekzet'; m. *nyil* ~ manysi *näl*, komi *níl*, *nev*: chanti DN *no't*, — V *na'l*, O *na'l* (l. WICHM.: FUF. XV, 28, 35). Megállapítható továbbá az is, hogy a déli-chanti *t* (-*p*) az eredeti fgr. (uráli) **l* hangnak a folytatása, ellenben az eredeti fgr. (uráli) **l*-nek a folytatása a chantiban csak *l*-hang (*l*, *t*, *l*); pl. komi-udm. *gilid* 'schlupfrig, glatt' ~ chanti K *kól*; m. *holló* ~ manysi *kõ'á'x*: chanti DN *χūtāx* (l. TOIVONEN: FUF. XX, 54, 55, 71, 82, JSFOu. LII/6, 4).

²¹ Vö. udm. *tíl* 'tűz': *tílo* 'agyagos földön növény erdő' ~ komi *tíla* 'Neubrich'.

²² Ehhez vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: Fák és fás helyek régi nevei az uráli nyelvekben. 51, 88. — A jelentésfejlődés érthető lenne; vö. manysi *kaxša'x* 'Windbruch'; лом' < török *kakšak* 'trockenes Holz' és 'dichter Wald' is (KANNISTO: TLW 103)..

²³ „nicht ganz klar“ (i. h. 3. l.).

14. Jövevényszavakban, nevezetesen komi, orosz, szamojéd, tatár jövevényszavakban az eredeti *l*-hangnak a déli-chantiban *t*-hang felel meg; pl. komi *murtal*- 'messen' > chanti DN *marpa't*-, Kr *mārtat*-, — Kaz *mōrta'as*- stb. (KARJ.-TOIV. 542) 'messen'; komi *letštan* 'Schleifholz für Sensen' > manysi *lētān* (KANN.: Vok. 47), chanti DN *te'štā'n*, Kr *te'štān* — V *li'stā'n*°, Kaz *le'stā'n*° stb. (KARJ.-TOIV. 1096) 'kleiner Schleifstein, kleiner Wetzstein'.

Csak az egészen újkeletű orosz jövevényszavakban találunk a chantiban mindenütt *l*-es megfelelést. Pl. orosz *жало* > chanti DN *ša'ta* (KARJ.—TOIV. 942) 'Stachel (der Schlange)'; orosz *тулуп* > chanti Ts *to'tūp*, Ni *tūlūp*°, Kaz *tūlūp*° stb. (KARJ.—TOIV. 998) 'grosser Pelz' (I. WICHMANN: FUF. XV, 52—55).

15. Ebben a vonatkozásban igen fontos adatot tartalmaz JOHANN EBERHARD FISCHER szójegyzéke a XVIII. sz. közepéről. FISCHER feljegyzéseiből t. i. kiviláglik, hogy az *l*-ből fejlődött déli-chanti hang (mely ma *t*, *-d*-) abban az időben olyan *l*-féle hang (FISCHER jelölése szerint: *tl*, *thl*, ill. *dl*, *dhl*) volt, mint amilyent ma a keleti (és északi) nyelvjárásokban látunk. Ennek alapján PAASONEN a következőt állapítja meg: „Der Lautwandel *l*, *ā* [= *l*, *λ*] > *θ*, *δ* > *t*, *d*, welcher im Jahre 1845, als Castrén die Ostjaken besuchte, schon beendet war, hat also kaum ein Jahrhundert in Anspruch genommen“ (FUF. II, 101). De ha a XVIII. sz. közepe táján már *l*, *λ* hanggá vált az eredeti *l*, jogos az a következtetésünk vagy feltevésünk, hogy a chantiban a XVIII. sz. legelején, vagy talán a XVII. sz. legvégén még megvolt (az egész területen) az eredeti *l*-hang.

Az obi-ugorok általában csak *l*-es jellegű alakokat vettek át a komi nyelvből.²⁴ A chanti—komi, valamint a manysi—komi érintkezések korában tehát, ha azok a komi nyelvjárások, amelyekből a chanti, ill. a manysi nyelv komi jövevényszavai származnak, *v*-s jellegűek voltak, vagy köztük ilyen jellegű nyelvjárás is volt, a komi nyelvben még nem mehetett végbe az *l* > *v* hangváltozás.

Világos, hogy itt két kérdést kell mindenekelőtt tisztáznunk: *a*) Melyik, vagy legalább milyen jellegű komi nyelvterületről valók ezek a jövevényszavak, és *b*) mikor juthattak be a chantiba, ill. a manysiba?

16. Nézzük tehát az első kérdést. Ez a kérdés a mi szempontunkból tkp. így fogalmazható meg: Tudjuk-e igazolni azt, hogy az obi-ugor nyelvekben *v*-s jellegű komi nyelvterületről származó jövevényszavakkal is kell számolnunk?

Mit mutatnak hát ebből a szempontból a jövevényszavak?

Természetesen nem lehet itt célunk az obi-ugor nyelvek komi jövevényszavainak minél teljesebb összeállítás. (A chanti nyelv komi eredetű jövevényszavainak feldolgozását egyébként az erre leghivatottabb tudós, TOIVONEN professzor készíti elő.) A mi célunk szempontjából elegendő is, ha csak több jellemző példán keresztül keresünk feleletet első kérdésünkre.

A) Először a chanti nyelv komi jövevényszavait fogjuk szemügyre venni.

²⁴ L. az alább felsorolt példákat. — Az ilyen eredetű déli-chanti *t*-s alakok is tehát — még mindenképpen a XVIII. sz. előtt átvett — *l*-es alakoknak tekintendők.

1. Ni *ūjəm* 'Wald (mit hohen Bäumen am Flussufer)' (KT. 12; D, É)²⁵ < komi (SAHOV) FV Peč *ojim* 'место разлива (FV), оставшаяся стоячая вода после разлива рек (Peč)'; (WIED.) *ojim* 'dichtes Gebüsch auf Morästen'. (N. SEBESTYÉN I.: Fák és fás helyek nevei az uráli nyelvekben. 20. l.)
2. DN *aca'n* 'Puppe' (KT. 24; D, É) < komi V S P *akan* ua.; (GEN.) PO *akan* ua. (AHLQV.; KARJ. 26.)
3. Fil *änkəš* 'Erbse' (KT. 38; D, K, É) < komi V S L *an-kišš*, P *an-kišš* ua., (GEN.) PO *änkəč* 'gemeine Wicke'. (CASTR.; KARJ. 9.)
4. Ts *inàr* 'Sattel' (KT. 53; D, K, É) < komi Le *enir*; (WIED.) L P *önyr*; (РОРОВ—ЛЫТКИН 281) L *enir* ua. (PATK.; KARJ. 210.)
5. Ni *ártáttá* 'nachsinnen' (KT. 84; É) < komi S L *artalnij*, V *artavnij*, I *artónij* 'bedenken, überlegen'. (KARJ. 6.)
6. DN *i'stá* 'mahlen' (KT. 90; D, É) < komi V S Peč L P *iznij*, VU *iz-*, I *iznij*, Ud *iznjs* ua. (KARJ. 209.)
7. Ni *istek* 'Schwefel' (KT. 90) < komi Peč *iz-teg*, I *izs-teg*, V S L *is-teg*, P *is-teg* 'Schwefel (Peč I P), Zündhölzchen (Peč V S L)'. (AHLQV.; WICHM.: FUF. I, 111; KARJ. 209; UOTILA: FUF. XXVI, 150; ЛЫТКИН: Древнеperm. 95.)
8. K (PAAS.—DONN.) *ašən* 'Gabel des Zimmermanns, mit der ein gerader Strich auf den Balken gezeichnet wird' (l. KT. 99: Kr *ašən* 'Falz...') < komi V S L I Ud P *ežin*; (GEN.) PO *ežən* 'Meissel'.
9. Ts *išan* 'Fenster' (KT. 99; D, K, É) < komi V VU Peč *ešin*, V Ud *ešin*, I *ešin*, P *ešin*, S L Le *esin* ua.; (GEN.) PO *išən* ua. (AHLQV.; KARJ. 221.)
10. Kr *u't* 'Steuer, Abgabe' (KT. 100; D, K, É) < komi V S Ud P *vot*, I *vot* ua. (AHLQV.; KARJ. 138.)
11. Ni *utás* 'Bank' (KT. 121; É) < komi V S Ud *uleš*, VU *uleš* 'Stuhl (V Ud VU); Diele (S)'. (STEINITZ 165.)
12. Kaz *ižəər* 'mit niedrigen Kiefern bewachsene Moorsenkung zwischen festen Landstrecken' (KT 149) < komi V (Lököim) *jegir*, I *jegir* 'Sumpfwald, (VL auch: Sumpf)'. (KARJ. 158; N. SEBESTYÉN i. m. 67.)
13. DN *iərná'k* 'Seide' (KT. 186; D, K, É) < komi P (WIED.) *jermög* ua. (AHLQV.; KARJ. 192.)
14. DN *iərná's* 'Hemd' (KT. 187; D, K, É) < komi P *jerne's*, L Le *jerdes* 'Männerhemd (L Le), Hemd überhaupt (P)'; (GEN.) PO *jörnəs* ua. (LYTK.: Vok. 81) PO *jörnəs*, P *jörnös*, *jernös*, L *jördös* ua. (CASTR.; KARJ. 192.)
15. Kaz *ižəa* 'etwas, ein wenig' (KT. 193; É) < komi V S L Ud *e'tša* I *e'tša*, P *je'tša* 'Adv.' wenig'. (TOIVONEN: Affr. 57; UOT.: Kons. 76.)
16. DN *ie'tšəpá* 'gar, reif werden (Brot, Beeren), fertig werden...' (KT. 194; D, É) < komi V S L I *eštynij*, Ud *eštynjs*, P *ještynij* 'fertig werden, ...reif werden'. (UOT.: Kons. 76. Máskép ÁTMÁ: Astev. 127.)
17. Kaz *ue'ska'f* 'ehrlich, aufrichtig' (KT. 257; É) < komi V VU S Peč L Ud *veškid*, I *veškid*, P *veškít*, 'gerade (V S L Ud I P), wahr, wahrhaftig (V S L I P)...'. (KARJ. 158.)

²⁵ Rövidítésünk: KT. = KARJALAINEN—TOIVONEN: Ostjakisches Wörterbuch. — A D, K, É jelzések a szó elterjedtségére utalnak, vagyis arra, hogy a szótár az idézett szóra déli (D), keleti (K), vagy északi (É) nyelvjárásokból közöl-e adatokat. — KARJ. = KARJALAINEN: Zur ostjakischen Lautgeschichte. — AHLQV. = AHLQVIST *chanti* vagy *manysi* szójegyzéke, vagy „Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen“ (JSFOU. VIII, 1—22). — Az etimológiáknál csak egy-két bibliográfiai adatot közlünk.

18. Trj. *kǝmp'a'r*, *uǝǝi' k̄*. 'Rumpf des Renntiers nach Wegnahme der Eingeweide, der Beine, des Kopfes u. des Felles' (KT. 306) = DN *ǝǝn*, Trj *kǝn* 'Bauch' + *p'a'r* < ?komi V VUS Peč Ud P *ber*, I *bēr* 'Hinter-'; (GEN.) PO *bör* 'Hinterteil, Hinterraum'; (saj. felj.) Ud Vm *ber* 'hátulsó rész AV *ber* 'hát' (l. pl. ZürjSzöv. 69). (A chanti szó jelentése tehát: 'has [és] hát'.

19. DN *kǝl* 'Teufel, böser Geist', Kaz *kǝl* '(Wald-, Wasser-) Unhold' (KT. 397; D, K, É) < komi V S I P *kul* 'Teufel (Schimpfwort) (V), böser Geist (Fluchwort) (I), Wassergeist (S P)'. (CASTR.; KARJ. 80.)

20. Trj *kǝn*, *p'ǝp'i' k̄*. 'Haar des Bären' (KT. 407) < komi V S Peč L I Ud P *gen* 'Daune(n), Flaumfeder(n), Haar(e) am Körper (der Tiere od. des Menschen), (Peč) Federn'. (PÁPAI—MUNKÁCSI *kun* alatt.)

21. Ni *kēnās* 'Zuber, Bottich' (KT. 407; É), J (PAAS.—DONN.) *kǝnās* 'Zuber, Kufe' < komi L *kēnēs*, I *kēines*, P *kēng's* 'Kufe (L), Milchnapf, Milchbütte (I), Kufe (P)', *kēngsa-jev* Ud 'Sauermilch, dicke Milch'; (GEN.) PO *kōnis* 'Kufe'; (WIED.) *kojnās* 'Milchgefäss, Melkgefäss', P *kōnes*, *kōnes* 'Kufe'. (KARJ.: JSFOU. XXX/24, 21; TOIVONEN: FUF. XVIII, 177.)

22. DN *kǝnār* 'arm, elend' (KT. 413; D, K, É) < komi V S L Ud *koñer*, VU *koñer*, I *koñer* 'unbeholfen, armselig, arm (V S L), arm (VU Ud I)'. (CASTR.; KARJ. 71.)

23. Kaz *kǝr* 'Schwarzspecht' (KT. 416) < komi Peč P *kǝr* 'ein schwarzer Vogel mit hartem Schnabel, so gross wie die Dohle (nicht Specht, der Gewährsmann kennt nicht den Schwarzspecht (Peč), Specht (P)'; *šed-k.* V P 'Schwarzspecht'; Ud *kǝr-kǝ tsan* 'Schwarzspecht'; (WIED.) *kyr* 'Schwarzspecht'.

24. DN *kār* Mörser (KT. 417; D, K, É) < komi V S Peč L Ud P *gǝr*, I *gǝr* ua. (CASTR.; TOIV.: MSFOU. LII, 313.)

25. DN *kǝrēk* 'eine graue Wildente, Spiessente' (KT. 423; D, É) < komi V S L Ud *kereg*, I *kereg* 'Tauchente (V), Spiessente (Ud I), eine Ente (S L)'. (PAAS.—DONNER; KARJ. 81; TOIV.: FUF. XXX, 348.)

26. Ni *kēran* 'Hohlbeil' (KT. 427; É) < komi L Ud *keran* 'schmale und konkave hackenartige Axt'. (KARJ. 156.)

27. Ni *kurās* 'Bündel von Tabaksblättern, Blättertabaksquast' (KT. 430; É) < komi V Ud *koreš*, I *koreš*, P *koro's* 'Badequast, (V) Reiserbesen'; (GEN.) PO *kūris* 'Laubbesen'. (KARJ. 76; LYTK.: Vokal. 74.)

28. DN *kārš* 'hoch, hochgewachsen, lang' (KT. 430; D, É) < komi V S L I Ud *giriš*, P *giri's*, *giri's*, *griš* 'gross, gross von Wuchs'. (FUCHS: FUF. XXX, 338.)

29. Kaz *kērg's* 'schmaler Landrücken; Anhöhe' (KT. 430) < komi V O S Peč L Le *kereš*, I *kereš*, P *kereš* 'Berg, Hügel, Anhöhe (S Le I P), Erd-rücken (S), Hochland (Peč) . . .' (KARJ. 156; LYTK.: Drevneperm. 93.)

30. DN *kǝrmā'k* 'Pfeffer' (KT. 432; D, K, É) < komi V S *gormeg*, I *gormeg*, P *gormēg* 'spanischer Pfeffer (V S), Pfeffer (I P)'. (AHLQV.; KARJ. 71.; WICHM.: FUF. Anz. IV, 15; LYTK.: Drevneperm. 93.)

31. Kaz *kǝ's* '(materielle, durch Wohlstand verliehene) Kraft, Macht, Wohlstand' (KT. 436) < komi V S Peč Le Ud P *gos* 'Fett, Talg (V S Peč Le P), Nutzen, Vorteil, Gewinn (Ud)'. (Vö. Ud *gostem* mort 'nutzloser Mensch'. Vö. még MUNKÁCSI: MSFOU. CII, 600—601.)

32. V Vj *kǝškā'n* 'Laufangel' (KT. 437; K) < komi V S L *kisnan*, Ud *kisman* 'Zugangel, Schlepangel' (< **kiskan*; l. még alább a IV. fejezetben.)

33. V *lnk̄* 'Abfälle, Kehricht' (KT. 472; K) < komi V P *lak* 'Schmutz'.

33a. Ni *lǎkǎs* 'eine Art Kampfball der Helden' (in Gesängen) (KT. 475); (PÁPAY) *lǎki*, *lǎk* 'labda' < komi P *lak* 'labda'. (UOTILA: FUF. XXIII, 99; I. még WICHM.: FUF. XV, 20 és TOIV.: FUF. XX, 75.)

34. DN *moǐpèk* 'Seife' (KT. 501; D, K); É (AHLQV.) *moitek* ua. < komi V Ud *maǐteg*, S L *maǐdeg*, I *maǐteg*, P *mateg*; (GEN.) PO *mátig* ua. (AHLQV.; KARJ. 94.)

35. Ni *mulǐ* 'Sache, Angelegenheit' (KT. 506; É) < komi V S L Ud P *mog*, I *mòg* 'Tat, Geschäft, Sache'; DT *ǎt mǒ'kte'k* 'vergebens' (uo. és 111) < komi **mogteg* (caritivus). (KARJ. 75.)

36. DN *mǎrda's* 'Mass' (KT. 542; D, K) < komi I *murtes*, Ud *murtes* ua. (KARJ. 50.)

37. DN *nui* 'Tuch' (KT. 562; D, K, É) < komi V VUS LI Ud P *noi* ua. (CASTR.; KARJ. 145.)

38. DN *nèbà'k* 'Papier...' (KT. 584; D, K, É) < komi Ud *nébeg* 'Stück Birkenrinde mit Eigentumszeichen', (WIED.) *nebög* 'Buch; Bogen Papier'. (CASTR.; WICHM.: FUF. I, 109; KARJ. 164.)

39. DN *há'ñ* 'Brot' (KT. 623; D, K, É) < komi V VUS Peč L Le I Ud P *háñ* 'Brot, Getreide'. (CASTR.; KARJ. 6.)

40. Kaz *hèrg'ǔ* 'Drüse...' (KT. 633; D, É) < komi V S L P *nered* Ud *nered* 'Drüse'; (GEN.) PO *neret* ua. (Vö. chanti *nǎrǎy'* stb. SETÄLÄ: Verw. 57; PAAS.: Beitr. 66; UOT.: Kons. 115.)

41. Trj *p'ǐrǎr'* 'Kamerad, Genosse' (KT. 671) < komi V *pi-ver*, Le FV *pi-ver* 'a férj fiútestvére, sógor'. (FOKOS: NYK. LII, 346.)

42. DN *poǐpèk* 'Rebhuhn' (KT. 660; D, K, É) < komi V S Peč *bajdeg*, I IM *bajdig*, I Ud *bajdik* 'Schneehuhn'; (GEN.) PO *báduk* 'Rebhuhn'. (PAAS.: Beitr. 46; UOT.: Kons. 378.)

42a. DN *pi'ndà's* 'Borg', *piñpàsà mǎpà* 'antaa lainaksi' (KT. 714; D); (PAAS.—DONN. 183) K *piñtàs* 'Darlehen' < komi *piñtason* 'заимообразно' ЛУТКИН: К вопросу о вокализме пермск. яз. 93; -en az instrumentális ragja). (Vö. PAAS.—DONN. i. h.: udm. *punám* 'Anleihe'.)

43. Koš *pǎñ* 'Löffel' (KT. 716; D, K) < komi V S Peč L Le I Ud P *pañ* 'Löffel (V S Peč L Le P), Holzkeule... (I), Wetzstein (I),...'. (CASTR.)

44. DN *pǎrǎš* 'Schwein' (KT. 729; D, K, É) < komi V VUS Peč L Le I Ud P *porš* ua. (CASTR.; KARJ. 151; TOIV.: JSFOU. LVI/1, 18; máskép WICHM.: FUF. Anz. IV, 15—6.)

45. DN *pǐrǎš* 'alt, bejahrt' (KT. 729; D, K, É) < komi V VUS LI Ud *perš*, P *perš* ua. (CASTR.; KARJ. 219.)

46. DN *pe'rnà* 'Kreuz' (KT. 733; D, K, É) < komi V S L Ud P *perna*, I *perna* 'Halskreuz (V S L Ud P), Kreuz (I)'; (GEN.) PO *pérna* 'Kreuz'. (CASTR.; KARJ. 164.)

47. DN *pa's* 'Flecken; Eigentumsmarke', Ni *pas* 'Zeichen' (KT. 738; D, K, É) < komi V S LI Ud 'Zeichen, Eigentumszeichen'; (GEN.) PO *pas* 'Ziel, Zeichen'. (CASTR.; WICHM.: FUF. Anz. IV, 15.)

48. DN *pus* 'aus runden Hölzern hergestellte untere Diele, worauf Erde geschaufelt wird, Balke der unteren Diele' (KT. 740; D) < komi V S Peč L Le Ud P *pos*, I *pos* 'Brücke (V S L Le Ud P I), Diele (Ud P I; Ud: nicht im Zimmer, sondern z. B. in der Heuscheune, P: auf dem Heuboden)...'; (GEN.) PO *pus* 'Brücke'. (FOKOS: NYK. LII, 346.)

49. V *pǎs* 'o!, ach! („wenn es mich an irgendeiner Stelle brennt oder mir kalt wird“)' (KT. 741; K) < komi V S Peč L Le *pǎš* 'heiss'. (FOKOS: i. h. 347.)

50. DN *pəsà'n* 'Tisch' (KT. 742; D, K, É) < komi V VUS Peč LI Ud *pizan*, P *piza'n* ua. (CASTR.; KARJ. 180; LYTK.: Drevneperm. 92.)

51. Ni *pízs* 'Querfessel, „Weidenstrang“ (an der Narte)' (KT. 748) < komi Ud *piš* 'Rutenband, das die Schlittenfesseln miteinander verbindet'; S L *dođ-piš* ua.

52. DN *py'š* 'Sieb' (KT. 751; D) < komi V VUS L Ud P *pož*, I *pož* ua. (CASTR.; KARJ. 126.)

53. DN *pe'š*: *tut'pe'š* 'Kienspanhalter, Leuchter' (KT. 752; D, É) < komi Ud *peš* 'Kienspanhalter'; VI Ud P *bi-peš* ua. (*bi* 'Feuer', *chanti* *tut* ua.) (UOT.: Kons. 316.)

54. Kaz *pòžas* 'Einzäunung vor dem Wohnhaus zum Einfangen der Renntiere; Renntierzaun...' (KT. 758; É) < komi V S L *po'tšes*, Peč I *po'tšis* 'Zaun'. (TOIV.: Affr. 80.)

55. DN *pi't* 'satt' (KT. 762) < komi V S LI Ud P *pet* ua. (KARJ. 209.)

56. Likr *räs*: *rässöž* 'Wanst des Renntiers (?)' (KT. 809) < komi *ruš*: V S L *ruš-ku* 'Magen (V S L), Bauch (V S), Darm-, Bauchfell (L)'. (Vö. udm. *džuš* 'állati gyomor, bendő'. — Az összetétel második tagja: komi *ku* 'Fell, Haut, Balg'; *chanti* *söž* 'Fell, Tierhaut', olyan behelyettesítéssel, mint fent az 53. sz. szónál; l. még NyK. LII, 345–6.)

57. Kaz *räs*: *тѳѳѳ* 'Federspule; altmodische Schreibfeder' (KT. 809; É) < komi (WIED.) Ud *rudž*: *tyv-rudž* 'Feder, Schwungfeder'; (POPOV — LYTKIN 181) *tjĭl-rudž* 'пѳѳ', *tjĭl-rudžes* (? о: *ru.džes*) 'перѳѳый'.

58. Kam *reš* 'die lichtmaschige eine Schicht od. das Schutznetz des Netzes, Leine für die Netzfalle' (KT. 810) < komi S L *rež* 'weitmaschiges Flügelnetz (an beiden Seiten des Netzes)'; (WIED.) *rež* 'Schirmdach'. (Vö. orosz *режа* 'ritkaszemű háló'.)

59. Ni *ršš* 'spröde, zerbrechlich' (KT. 810; É) < komi I *rjš* 'zerbrechlich, spröde, brüchig, locker'. (Vö. TOIV.: Affr. 86.)

60. O *siβ* 'Galle (des Fisches, des Wildes)' (KT. 864) < komi V S Peč LI Ud *sep* 'Galle'. (BUDENZ: MUSz. 791; KARJ. 210.)

61. Ni *sur* 'Würzmittel, Zukost (Zucker, Brot, Fisch usw. zum Tee)' (KT. 867; É) < komi I *sor* 'Mischung, Gemisch'. [Vö. Trj *sür* *šöž* *sürf* 'lauter od. bloss Hechte (z. B. habe ich bekommen)' (KT. 879); É *sorĭ* *uorĭ* 'tisza zšir' (PÁPAY: Nytan. 17) és komi S L Ud *sortem* 'ungemischt (S L), lauter, bloss (Ud)'. — V Ud *sora*, I *sora* 'gemischt, vermischt'; V S L P *va-sora* 'mit Wasser vermischt (V S: Milch)'.] (STEINIZ 157.)

62. DN *sirət* 'Schachtelhalm' (KT. 873; D, K, É) < komi V *zeridž* LI Ud *zeridž* ua. (KARJ. 217.)

63. DN *sər* 'Schaufel' (KT. 868; D, K, É) < komi V S Peč L Ud P *žir*, I *žir* 'Schaufel, Spaten'. (CASTR.; KARJ. 181.)

64. Kaz *sšštam* 'rein (Gefäß, Kleidungsstück...)' (KT. 882; É) < komi V Ud P *seštem* 'rein, sauber, (V Ud auch :) reinlich, schön'. (HUNF. 106–7; KARJ. 210.)

65. Vj. *söt* '(hypok.) Kot, Mist des Bären' (KT. 885). Vö. komi V S LI Ud P *sit* 'Kot, Dreck, Mist, Scheisse'; (WIED.) *šyt*, (Rog.) *šyt*, *sit*, (GEN.) *sit* 'Kot...' A *chanti* alak egy komi **sjt* alakra mehetne vissza; ilyen alakot valóban ismer LYTKIN: *sit*, *šyt* 'пѳѳ, кал'. — PAASONEN inkább ősi egyezésre gondol fgr. **s*- szókezdettel. Vö. PAAS.: *s*-Laute 129.

66. DN *sy't* 'Wetz-, Schleifstein' (KT. 885; D, K, É) < komi V S Peč L Ud P *zud*, I *zud* ua. (PAAS.: *s*-Laute 82; KARJ. 126.)

67. Ni *šukər'* 'Wallach' (KT. 902) < komi V *šəkjr*, V Ud *šokjr*, I *šokur* ua. (PAAS.: i. m. 101; KARJ. 143.)

68. O *šögət* 'schwer, schwierig' (KT. 903) < komi V VUS Peč L Le I Ud *šəkjd*, P *šəkjt* ua. (PAAS.: i. m. 100.)

69. Kaz *š'f'* 'Huf (des Pferdes, des Renttieres, der Kuh, des Elentiers)' (KT. 907)? < komi *tsal*: S *tsal-poden kemašni*, LP *tsal-poden kemašni* 'Schuhwerk an die blossen Füße ziehen' = VU *tsai-poden vetlini* 'ohne Strümpfe in den Stiefeln gehen', Ud *tsai* 'Huf, Pferdehuf'; (WIED.) *tsal-pod* = *tsai-pod* 'Schuh auf blossen Fuss, Pantoffel'; (GEN.) PO *čal-puda, čal-puda* 'mit den Schuhen an die blossen Füße angezogen'. (Vö. WICHM.: FUF. XI, 255, 258; UOT.: Kons. 213—4, 422; KALIMA: FUF. XXII, Anz. 9.)

69a. Ts *tul* 'Knopf', Kr *tul* 'kupferner Knopf' (KT. 907; D; l. még PAAS.—DONNER 103) < komi P *džul* 'hölzerne Kugel zum Spielen; Knopf' stb.; (WIED.) *džul, džol* 'Blase, hölzerne Kugel zum Spielen', *kiz-d.* 'Knopf (zum Zunisteln)', (LYTKIN: i. értekezés 93) P *džyl* 'старинная медная пуговица'; (GEN.) PO *džyl* 'kugelförmiger, messingener Knopf'. (PAAS.: s-Laute 59; WICHM.: FUF. XV, 48.)

70. Ni *šor'* 'Kot (des Renn- oder Elentiers)'; Kaz *š'f'* 'apfelförmiger Kot, Mist (auch vom Menschen)', *ueš'f'* (Ni *ueš'f'*) '„mammutin paska“, hiekkarannalla veden sorvaamat „kiviset“, savipallot' (KT. 916). Ezek a szavak eredeti komi *šar alakra vezethetők vissza; ez pedig vagy a magyar szar szónak²⁶ (a komiból már kiveszett) megfelelője, vagy pedig — tekintettel az „apfelförmig“ és „palló“ értelmezésre²⁷ — a komi VSP *šar* 'hölzerne Kugel' szó átvétele. Erről az utóbbi szóról l. fent 5.—6. l.

71. DN *tj'rs* 'tausend' (KT. 918; D, K, É) < komi V Ud *šurs* ua. (PAAS.: FUF. VIII, 66; UOT.: Kons. 350; de l. Toiv.: MSFOu. LXVII, 383.)

72. DN *tj'rcän* 'eine Vorrichtung zum Fang von Eichhörnchen (Zobeln)' (KT. 919; D, É) < komi Peč *tsarkan* 'Hermelfalle'. (WICHM.: FUF. XVI, 208.)

73. V *tj'rkul'* 'ein kleiner, 3—4 Zoll langer Fisch, rund, ohne Schuppen mit spitzem Maul...' (KT. 920; K) < komi Ud *tšir* 'Nelma', V *tšir-tšeri*, L *tšir-tšerig*, I *tšir-tšeri* 'ein der Plötze ähnlicher Fisch (VL), eine Lachsart (I)'. [Vö. N. SEBESTYÉN I.: i. m. 13—15.]

74. Kaz *š'škq'n'* 'Kattun, Baumwolle (Kleid, Tuch)' (KT. 924; É) < komi Ud *tšiškan*: *ki-tš.* 'Handtuch', I *ki-tšiškan* ua., V *pats-tšiškan-lis* 'Ofenbesen'; vö. még *tšiškinj* és *tšišjan*. (KARJ. 204.)

75. Ni *š'rijt'* 'Rute (der Birke, Weide, schlank)' (KT. 925; É), Kam *tšöjət* 'Geld', Trj *tš'rijt'* 'Rubel' (uo.) < komi V Peč I Ud *šajt*, S Peč L Le P *šat* 'lange Rute, dünne Stange (S), lange Rute (Peč), Rute (L Le P), ... Rute, Stange (I Ud), Rubel (VI Ud S P)'. (AHLQV.; UOT.: Kons. 120; STEINITZ 158; l. még KALIMA: MSFOu. LII, 88; FOKOS: Acta Linguistica Hung. I, 233.)

76. Ni *š'päm'* 'Zimmerung im Wald (zum Aufbewahren von Beeren od. Wildbret; Balkenzimmerung (über dem Grabe)' (KT. 955; É) < komi V S L I P *tšupni*, Ud *tšupnis* 'einen Einschnitt od. eine Kerbe machen, einkerben, (ein Zeichen) einhauen (V S L I P Ud), ..., ein Gebäude zimmern,

²³ Erről a szóról l. PAAS.: s-Laute 65; l. még RÄSÄNEN: TschLT. 213.

²⁷ Vö. még (PÁPAY) *uđž-pajläl* 'sárdombjai' (mint medvemúszó); (KT. 62) Ni *ānə paj* 'Kothaufen vom Bären'; l. még MUNK.—KÁLM. 156.

bauen (L P) (< komi **tšupem*). (L. még MUNK. — KÁLMÁN 190. I. és itt 143. sz. Máskép, ősi egyezésnek magyarázva: TOIVONEN: FUF. XXVIII, 96.)

77. Ni *širám'* '(Brot)schnitte' (KT. 958) < komi V S L *šerem*, P *šerem* Brotschnitte, (geschnittenes) Stück Brot'.

78. Ni *tuijt'*: 'allgemeine Bezeichnung der Schlitten und Narten' (KT. 968; É) < komi V S Peč L Le P *dod*, I *dōd*, VU Ud *doiđ* 'Schlitten, Fuhre, Fuder'; (GEN.) PO *dyđ* 'Schlitten'. (AHLQV.; STEINITZ 163.)

79. Kaz *tōla'n'* 'Pfote des Hasen, des Fuchses (worauf das Tier tritt); Fell von der Oberseite der Pfote' (KT. 998; É) < komi *talan*; vö. S *talalnĭ*, Ud *tala'vnĭs*, P *tala'vnĭ*, I *talōnĭ* 'treten (mit den Füßen), stampfen': *talan*: P *po-tala'n* 'Tritt am Webstuhl'; (WIED.) *talan* 'Tritt, Fusstritt, ...' *kok-talan*, *pod-t.* 'Tritt, Fusstritt, Trittschemel (am Webstuhl)'. (*talan* tehát a. m. 'lépő', azaz 'amivel, amire lépnek').

80. Ts *tūlš* 'Schilf (in Seen, hart)', Kaz *tōlas'* 'eine Wasserpflanze (mit langem Stengel ...)' (KT. 998; D, É) < komi L *tolitš*, Ud *tolidž* 'eine Pflanze (L), eine ziemlich hohe Wasserpflanze ...'. (PATK.; KARJ. 144; WICHM. FUF. XV, 48.)

81. O *tun* 'Perle' (KT. 1004; É) < komi V VUS Peč L Le Ud P *don*, I *dōn* 'Preis, Wert (V VUS Peč L Le Ud I), ...', Perle (P)'.
82. DT *tū's* 'feuchte Stelle in einem kleinen Wald', Kaz *lo's* 'trockene Randpartie einer überschwemmten Uferwiese, worauf Gras wächst' (KT. 1093; D, É) < komi Ud *los* 'nasse Wiese, wo meistens Schilfgras wächst'. (Máskép TOIV.: Affr. 148.)

83. Ts *tōdže'k* 'Vielfrass' (KT. 1096; D, É) < komi L Le Ud *la.tšeg* ua. (ANDERSON: Wandl. 72—3; KARJ. 123.)
84. DN *teštā'n* 'kleiner Schleifstein ...' (KT. 1096; D, K, É) < komi (WIED.) *letštan* 'Schleifholz für Sensen'; (САHOV) *letštan* 'брусок'; (КОМИ-РУССКИЙ СЛОВАРЬ. 1948) *letštan* 'брусок (точильный)'; vö. VI *letštinĭ*, Ud *letštinĭs* 'schärfen, anspitzen'. (KARJ. 166.)

*

B) Ha a chanti nyelv körében bőven válogathattunk a komi eredetű jövevényszavak között és a fenti felsorolásban számos jól ismert jövevényszót mellőzhettünk²⁸ (elsősorban olyanokat, amelyek nem igen szolgálhatnak felvilágosítással arra vonatkozólag, hogy melyik nyelvjárás lehet az átvétel közvetlen forrása), jóval kisebbnek látszik a manysiból kimutatható komi elemek száma. Ennek természetesen az a főoka, hogy egyelőre csak kisterjedelmű manysi szójegyzékek állnak rendelkezésünkre, így tkp. a manysi nyelv szókészletének csak csekély részét ismerjük.

Nézzük most a manysi nyelvnek komi eredetű jövevényszavait (itt is későbbre hagyva az igei jövevényszavakat).

85. LO *ōjkā* 'Mann, Ehemann, Gatte, Greis' (KANN. 94, É)²⁹ (MUNK.) *ājkā* 'öreg' < komi V S L Ud *aĭka* 'Vater des Mannes, (Ud auch:)

²⁸ Néhány jövevényszót még a megfelelő manysi jövevényszó tárgyalásánál (és alább, a III. fejezetben) említünk meg; igei jövevényszót azonban fñt éppen csak mutatóba vettünk fel kettőt, mert ezzel a csoporttal alább külön foglalkozunk.

²⁹ KANN. — KANNISTO: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen. — MUNKÁCSI adatait a SZILASI-féle, továbbá a TRÓCSÁNYI-féle szójegyzékből, valamint a VognépkGy. II. kötetének végén levő jegyzékből idézzük.

Vater der Frau'; (WIED.) *ajka* 'P: Mann, Ehemann Gatte, Ud: Schwiegervater (Vater des Mannes)'; PO (GEN.) *ájka* 'Ehemann'. (A szó, alkalmasint a manysiból, átment a chantiba is: Ni *ajká* 'Greis; Mann, Gatte'. KT. 13; É.) (KARJ.: FUF. XIII, 223; KANN. 94; MUNKÁCSI—KÁLMÁN 146.)

86. LO *ākāh* 'Puppe' (KANN. 13; K, É); I. KANN. 13 és fent 2. sz.

87. *ulās* 'szék, trón' (MUNK.); I. fent 11. sz.

88. *ūmis*, *ūmas* 'málna' (MUNK.) < komi VS Ud *emidž*, V *emidž*, L *emedž* ua. (TOIVONEN: Affr. 165.)

89. So *i'nār* 'Sattel' (KANN. 110); I. KANN. 110 és TLW. 232, továbbá fent 4. sz.

90. *an̄kas* 'Erbsen' (AHLQV.); I. fent 3. sz.

91. *āres wūt* 'kvász' (MUNK.) < komi VS Peč *ireš*, I *ireš*, P *ireš*; (GEN.) PO *eróš* 'Dümbier, Kwas' (> chanti Vj *ōras* 'flüssiger Baumsaft (der Birke im Frühling)', Kaz *ā'ra'š* *i'ŋ'k'* 'Kwass, Dümbier', KT. 78; K, É; I. KARJ. 194.)

92. KU *ōrt* 'Schemen, Schattenseele des Menschen, zeigt sich als Vorzeichen des Todes' (KANN.; I. LIHMOLA: FUF. XXX, 275, K, É), K *ōrt* 'árnyék', É *urt* 'halottak szelleme' (MUNK.: VogNépkGy. II, 719, 754, IV, 409; K, Ny, É) < komi VS *ort* 'Geist eines Verstorbenen' (> chanti DN *u'rt* 'Schemen, Geist, Gespenst', KT. 83; D, K). (PAASONEN: JSFOu. XXVI/4, 18 skk.; LIHMOLA: i. h.)

93. LO *ūskā* 'Ochs' (KANN. 67; K, Ny, É); (MUNK.: KSz. I, 127) É *ūskā*, L *uška*, *vaška* ua. < komi P *ęska* 'Stier, Ochs'; (GEN.) PO *ōška* 'Ochs'. (KANN. 67; MUNK.: i. h.; TOIV.: MSFOu. LXVII, 380.)

94. LO *iēmtān* 'Stahl' (KANN. 47; K, Ny, É); (MUNK.: KSz. I, 44) É *iēmtān*, P *iēmtān*, K *iēmtān*, *iēmtān*, AL *iēmtəl* 'Stahl' < komi VI Ud *jemdon* 'Stahl'; (WIED.) Ud *jem-don* (*jen-don*); (POPOV—LYTK. 303) Ud *jemdon* ua. (MUNK.: KSz. I, 43—4; KANN. 47; UOT.: Kons. 364.)

95. LO *iāns* 'getrennt' (KANN. 13; É); (MUNK.) *janās* ua. < komi P *jana's*, Ud *janas* 'getrennt, abgesondert', I *janasa* 'abgeteilt, abgesondert, getrennt' (> chanti Kaz *iāna's* 'fremd, nicht eigen', KT. 174). (KANN. 13; STEINITZ 141.)

96. LO *iārmak*, So *iārmag* 'Seide' (KANN. 133); (MUNK.) *jarmak*, *jarmək* 'selyem'; (AHLQV.) *jarmak* 'Seide'; I. fent 13. sz.

97. LM *jurt*, K *jort*, T *jort* 'társ' (MUNK.) < komi I P *jort* 'Kamerad (I), Gatte, Gattin, Ehemann, Ehefrau, jeder paarige Gegenstand (P)'; (WIED.) *jort* 'Kamerad, Freund, Gefährte'; (P) Gatte, Gattin, Ehemann, Ehefrau'; (GEN.) PO *jort* 'Kamerad, Gefährte'. (TOIVONEN: FUF. XXI, 119; UOTILA: Chrest. 87; LAVOTHA: NyK. LIII, 256 skk.)

98. É *vōras* 'állatokat vadászó szárnyas állat, fajd nagy ágú, ... egy ragadozó madár neve' (MUNK.: VogNGy. II, 495, 724) < komi VS L Le I Ud P *variš* 'Habicht, (I Ud auch:) Weih'. (A manysiból: chant. DN *ūārās* 'eine Habichtsart', KT. 239, D, K, É.)

99. LO *βiš*, So *βi'ž* 'Fasten' (KANN. 52); (MUNK.: VogNGy. II, 0424) É *vis*, FL *pis*, K *pəs* 'bójt' < komi VS L Ud P *vidž*, I *vidž*; (GEN.) PO *vidž* ua. (> chanti Ni *ūiš* 'Fasten', KT. 254, É). (AHLQV.; KANN. 52; SETÄLÄ: FUF. II, 228.)

100. LO *βěškāt* 'recht, richtig, ehrlich, zuverlässig' (Kann. 44; É); (MUNK.) É *věškāt*, *věškāt* 'becsületes' (I. még MUNK.—KÁLMÁN 316.) L. KANN. 44 és fent 17. sz.

101. So *kul* 'Teufel, böser Geist' (KANN. 63; K, É); (MUNK.) *kul* 'ördög'; I. KANN. 63 és fent 19. sz.

102. É *kaltəm*, KL *kältəm* 'lepény' (MUNK.: KSz. XV, 347) < komi S *keldim*, V *kevdim*, *kevdam*, P *kevde:m* 'Gerstenkuchen (S), kleiner, runder Kuchen (V P)'. (MUNK. i. h.; Uot.: Kons. 335.)

103. FL *kūm*, É *kōm* 'rövid idő, pillanat' (MUNK.: VogNGy. II, 496, VNyj. 21, stb.) < komi kom: Le *kom šetnĭ* 'Zeit lassen', SL *šet menim šin-komse* 'lass mir ein klein wenig Zeit, einen Augenblick Zeit!'; (WIED.) *kom* 'Augenblick; Zeit, Musse' (Лытк.: К вопросу о вокализме пермских языков 79) P *komət* 'промежуток времени, во время чего-нибудь' (> chanti Ni *-kum*, Kaz *-kə'm ąntə'm* 'ich kann nicht, habe keine Zeit', KT. 402). (KARJ. 76.) (Vö. WICHM.: WotjChrest. 66; WICHM.—Uot. 118.)

104. É *kənäs*, *kənäs* 'kádacska', *vit-kənäs* 'vizi kád' MUNK.: VogNGy. I, 238, II, 656), *sāt kənäs pusā* 'hét üst bozasör' (uo. I, 98); I. MUNK.: i. h. II, 238 és fent 21. sz.

105. É *kuhər*, K *köhər* 'szegény' (MUNK.); (KANN. 63) KU *kühər*l-'im Elend leben'; I. MUNKÁCSI: NyK. XVIII, 447, KANN. 63 és fent 22. sz.

106. LO *kū'phĭ't* 'leicht' (KANN. 129; É); (MUNK.) É *kūpnit* 'könnyű'; (AHLQV.) *kūpnit* ua. < komi V S L *kokhĭd*, V I *kokhĭd*, P *kokhĭt*; (GEN.) PO *kóknit* ua. (KANN. 129.)

107. É *kārəs*: *tāuliŋ Kārəs* 'szárnyas k. (griffmadár-féle)' (MUNK.) < komi *gĭrĭš* 'gross'; I. FUCHS: FUF. XXX, 336 és fent 28. sz. (A manysi szóra megy vissza a chanti *kārəs* KT 429; D, K, É); I. FUF. XXX, 337—8.

108. É *karəs* 'magas', K *kōrəs nāl* 'kimeredő orrú' (MUNK.); I. fent 28. sz.

109. LU *kōr* 'Ofen' (KANN.: JSFOu. XXX/8, 26); É *kūr* 'kemence' (MUNK.); (AHLQV.) *kūör*, *kūr*, *kur* 'Ofen'; (CSERNYECOV) *kur* ua. < komi VI Ud P *gor* 'Badestubenofen (VI Ud), Ofen (P)'; (GEN.) PO *gor* 'Ofen' (> chanti DN *ko'r* 'Ofen', KT. 416, D, K, É). (CASTRÉN; KARJ. 71.)

110. É *kēräs* 'meredek hely' (MUNK.); I. FUCHS: FUF. XXX, 339 és fent 29. sz.

111. LU *ker nš* 'Tongefäss, Topf' (KANN. 39; K, Ny) < komi V S L I *gĭrĭnĭtš*, P *gĭrĭnĭ'tš* 'Topf'; PO (GEN.) *gørnĭc* ua. (KANN. 39.) (Orosz eredetű komi szó.)

112. So *kārdā* 'Hof' (KANN. 13; K, Ny, É) < komi V S Peč L Le Ud *karta*, P *karta* 'Pferde- u. Kuhstall im Erdgeschoss des Gebäudes (V), Viehstall (Peč), Kuhhof (Le), Viehstall, Viehhof (mit Dach u. Wänden) (Ud), Hof (P)'; (GEN.) *kertā* 'Hof'. (AHLQV.; KANN. 13.)

113. É *kuraš* 'веник' (CSERNYECOV); I. fent 27. sz.

114. É *kušnā* 'ajándék' (MUNK.); LO *kušnā* 'Gabe zur Bestechung' (KANN. É; I. WICHM.: FUF. XIV, 88, Toiv.: Affr. 143); < komi V VU S L I Ud P *kožĭn* 'Geschenke der Braut an die Verwandten des Bräutigams (Kleidungsstücke) (V S L Ud P), Hochzeitsgeschenk (I), Geschenk (Ud VU P)'; (GEN.) *kjžĭn* 'Geschenk' (> chanti Ni *kōšnā* 'Gabe, Geschenk zur Bestechung'; KT. 441; É). (KARJ. 81; Toiv. i. h.; LEHTISALO: MSFOu. LVIII, 130.)

115. K *lēmās* 'ronda', É *lĭmās-lĭmās* 'ringy-rongy' (MUNK.) < komi V L *lēmēs*, S *lēmĭjēs* 'krätzig, grindig'. (WICHMANN: FUF. XVI, 197; RAVILA: Vir. 1931, 209.)

116. KO *lòà_εsz* 'Vielfrass' (KANN. 13); I. fent 83. sz.
117. LO *lus* 'eine Art Schulterüberwurf der Jäger' (KANN. 125; É) < komi V VOS L *laz*, Ud *loz* 'Kapuze od. Schulterüberwurf bes. der Jäger (V), Kapuze aus Zeug od. Leder (mit einer Tasche . . .) (Ud), ein Kleidungsstück der Jäger aus weissem Tuch (VO)'. (KANN. 125.)
118. É *mortās, mārās* 'vmihez mért, alkalmas': *eləm-χάλας ūnlun_{kw}a mortšj' ti jemtəm* 'most lett alkalmassá, hogy az ember rajta lakjék' (MUNK.: VogNGy. I, 37; I. még uo. I, 200, II, 466 stb.); I. fent 36. sz.
119. LO *mis*, So *mi'z* 'Kuh' (KANN. 110); (MUNK.) É *mis* ua. < komi V S Peč L Le I Ud P *mes*, (GEN.) PO *mös, mösk* ua. (> chanti DN *mās*, KT. 544; D, K, É). (CASTRÉN; KANN. 110; UOT.: Chrest.; STEINITZ: Ostj. Vok. 78.)
120. LO So *nyj* 'Tuch' (KANN. 125); (MUNK.) É KL *nyj* 'posztó'; I. fent 37. sz.
121. LO *n̄k* 'Schmant, Sahne' (Kann. 67; K, Ny, É) < komi V S Peč I Ud P *nek* 'Sahne'. (MUNK.: KSz. I, 128; KANN. 67.)
122. LO *nēpak* 'Papier, Schrift' (KANN. 44; K, Ny, É); (MUNK.) *nēpāk* 'papier' I. fent 38. sz.
123. LO *nāma't* 'aus Tuch genähte Socken' (KANN. 13); É *namət* 'kapcaharisnya, rövid szárú nemezkapca' (Munk.: ÁKE 482) < komi V S L Ud *namēd*, P *namēt*; (GEN.) PO *nāmet* 'Fusslappen'. (KANN. 13; UOT.: Kons. 96.)
124. LO So *nān* 'Brot' (KANN. 12; K, Ny, É); É *nañ*, K *noañ*, KL *nān* (MUNK.); I. fent 39. sz.
125. KM *n̄g'z* 'Schlamm' (KANN. 125) < komi V *nudž* ua.; (WIED.) P *nudž* 'Schlamm, weicher Boden'; (РОПОВ—ЛЮТКИН 81) *nudž* 'ил'; (РОГОВ) P *nudž* 'тина, жижа, всякая слабая земля'. (KANN. 125.)
126. É *pālū* 'juh, bárány' (MUNK.) < komi V L I Ud P *bala* 'Schaf, (VI auch:) Lamm'. (MUNK.: VogNGy. I, 210.)
127. LO *pup*, KM KU *pöp*, KO *püp* 'vihainen, страшной', (KU KM) 'Popanz', (KO) 'Bär' (KANN.: JSFOu. XXIII/6, 2, Vok. 64) < komi S L P *bēb* 'dumm, unsinnig, unbedachtsam (S L P), wild, kühn, verrückt (P) . . .'; (GEN.) PO *bōb* 'wild, toll, dumm'. (MUNK.: VogNGy. II, 757.)
128. É *pupa* 'medve', (*pupakwə* 'bálványka, medve') (MUNK.) < komi S *bubu* 'Popanz (mit dem die Kinder geängstigt werden)'; (WIED.) *buba* 'Scheuche, Vogelscheuche, Schreckbild, Popanz', (saj. feljegyz.) V Pr FV *buba* 'Scheuche, Popanz, Schreckbild', Vim *pupa* 'ördög, erdei manó' (> chanti DN *pūvz* 'Bär', KT. 718; D, K, É). (MUNK.: VogNGy. I, 0225, II, 756.) (De I. KARJ.: 85; KANN.: JSFOu. XXIII/6, Vok. 64; MUNK.—KÁLMÁN 147, 239, 400.)
129. KU *pūrs* 'Schwein' (KANN.; I. LIIMOLA: FUF. XXX, 275; K, Ny, É); (MUNK.) É *porəs*, *porš* ua. I. fent 44. sz.
130. So *pōrəš* 'Pferdemähne' (KANN. 190); (MUNK.) É *porəs* 'sörény' < komi V S *burjś*, L Ud P *burši* 'Mähne' (> chanti Kr *pārəš* 'Mähne des Pferdes', KT. 729; D, É). (KARJ. 50; UOT.: Kons. 2.)
131. LM *pārś* 'Brecheisen' (KANN. 39; D, K, Ny); (MUNK.) K *pārəs* 'jégtörő vas' < komi V VU Peč *pīridž*, S Ud *pīridž* 'lange Brechstange, Eishau'e', (GEN.) PO *peridž* 'Brecheisen'. (WICHMANN: TLP. 91; KANN. 39; TOIV.: FUF. XX, 75.)

132. LO So *pěrnä* 'Kreuz' (KANN. 44; D, K, Ny, É); (MUNK.) É *pěrnä* 'kereszt'; I. KANN. 44 és fent 46. sz.

133. TJ TČ *pās-*: *pāspęη* 'Vorbau vor dem Hause, mit Wänden und Dach, Treppe mit Wänden und Dach...' (KANN.: TLW. 155) < komi *pos* (l. fent 48. sz.): Peč, Pr (Volksd..d. Komi 103) *pos-pom* 'Vortreppe'. L. fent 48. sz.

134. T *pās* 'Zeichen'. (MUNK.: VogNyelvj. 265); É (CSERNY.) *pos* 'folt jel'; (AHLQV.) *pos* 'Zeichen, Merkmal, Ziel; Mass'; I. MUNK.—KÁLM. 279, 398 és fent 47. sz.

135. LO *pāsan* 'Tisch' (KANN. 39; K, Ny, É); (MUNK.) É *pāson*, K KL *pāson* 'asztal, lakoma'; I. fent 50. sz.

136. *pūsās* 'kerítés, rénkert' (MUNK.); I. fent 54. sz.

137. LO *poštan* 'retesz' (MUNK.) < komi I *voštan* 'Schlüssel' (chanti PÁPAY *poštan* a manysiból). (FUCHS: FUF. XXX, 321.)

138. LM *rā.šx* 'Roggen' (KANN. 138; Ny); (MUNK.) AL *rāsəx* 'rozs'; (AHLQV.) *rāsex*, *rāsək* ua. < komi V S L Le Ud *ru.đzeg*, I *ru.đzeg*, P *ru.đzeg*, (GEN.) PO *ry.đžég* 'Roggen'. (AHLQV.: JSFOU. VIII, 10; KANN. 138.)

139. *sajt*, *sajt* 'Rubel' (MUNK.); (CSERNYECOV) É *sajt* 'Stange'; So *sajətəl* 'mit Ruten' (KANN.—LIIMOLA: MSFOU. CI, 65); I. fent 75. sz.

140. K *səiIt*, P *səiIt* 'Verstand' (KANN.—LIIM.: MSFOU. CI, 115, 154); TJ *sei't* 'Verstand, Gedanke' (KANN. 21; D, K, Ny, É); (MUNK.) T *áš-säiti* 'esze', P *sattal* 'esztelenül'; (AHLQV.) *sait* 'Verstand, Gemüt; Gedanke' < komi V S L P *sad*, I Ud *sajd* 'nüchtern (nicht betrunken) (V S L P), wachsam (P); Besinnung (I), Verstand, Vernunft (Ud), Kraft, Vermögen, Wachsamkeit (P), Nüchternheit (P Ud)'; (>chanti HUNFALVY É *sajt* 'józan, éber, eszes'). (PAAS.: s-Laute 95; UOT.: Kons. 123.)

141. So *šūkər* 'Wallach' (KANN. 129); I. KANN. 129 és fent 67. sz.

142. LO *šōm* 'Kraft' (KANN. 94; É); (MUNK.) É *šām* 'Kraft', *šāmtal* 'erőtlen' (l. még MUNK.—KÁLM. 187) < komi V I Ud *šam* 'Verstehen, Fähigkeit (V Ud), Verstand, Vernunft (Ud), Geschicklichkeit, Gewandtheit (I), Charakter (Ud)'; (GEN.) PO *šam* 'Kraft, Stärke' (>chanti šo'm 'Kraft, Fähigkeit', KT. 942; D, K, É). (PAAS.: s-Laute 102; KARJ. 91; KANN. 94.)

143. (?) É *sāpām* 'dúcalkotmány a síron', KL *šapāməl* 'sirkerítéssel' (MUNK.), *uī-sāpām* 'hústartó oszlopos dúc' (MUNK.—KÁLM. 190); (KANN.) LO *sōpam* 'kleiner Speicher auf dem Erdboden (im Herbst, zur Aufbewahrung des Elenfleisches); Brettverschluss, Zimmerwerk, worein man im Ural den Sarg legt', stb. (l. LIIMOLA: FUF. XXII, 174; K, Ny, É) (? a chanti-ból); I. fent 76. sz.; másképp LIIMOLA: i. h.; I. még LIIMOLA: FUF. XXVI, 206; de I. TOIVONEN FUF. XXVIII, 96: ősi egyezésnek magyarázva, ami meggyőzőnek látszik).

144. LO *sāpri* 'Heuschöber' (KANN. 13) < komi I Ud *sabri* ua.; (WIED.) Ud *sabri* 'kleiner Heuschöber'; (SZAVVAITOV) *sabri* 'взород'; LYTKIN, ПОВО — LYTKIN, САНОВ udorai szónak jelzik szavunkat, a Коми-русский словарь szerint 'nyelvjárási szó'. (L. még WICHM.—UOT. 227, 364.)

145. LO *sör* 'Bier' (KANN. 190; É); (MUNK.) É *sor* ua. < komi V VU S Peč L Le I Ud P *sur* 'Bier' (>chanti Ts *sūr* 'selbstgebrautes Bier der Ostjaken', KT. 886; D, É). (AHLQV.: JSFOU. VIII, 11; MUNK.: VogNGy. I, 191, 222; KANN. 190, TLW. 175; UOT.: Chrest. 148.)

146. KM *sōrəm* 'Schnittchen' (KANN. 64; K, Ny, É); (MUNK.) *nañ-sirām* 'kenyérselet'; I. WICHM.: FUF. Anz. XVI, 31 és fent 77. sz.

147. LO *šermat* 'Zaum' (KANN. 39; K, É); (MUNK.) É *šermät* 'gyeplő, kötőfék, kantárfék' < komi I *šermed*, Ud *šermed*, P *šermet* 'Zaum'; (GEN.) PO *šermot* 'Zaum, Halfter' (> chanti DN *š'rmä't* 'Zaumzeug (nicht Zügel)', KT. 959; D, K, É). (CASTR.; PAAS.: s-Laute 109; KARJ. 165; KANN. 39.)

148. So *šürtni* 'Rübe' (KANN. 67; K, Ny, É) < komi VU *sorkñi*, V Peč Le I *šortñi*, S L P *šortñi* ua.; (GEN.) PO *šortñi* ua. (> chanti Ni *šur'ñz* 'Rübe', KT. 920; É). (AHLQV.; PAAS.: s-Laute 110; KARJ. 144; KANN. 67.)

149. *šeskän, šäskän, šeskän* 'vászon, zsebkendő, kendő, himzett zsebkendő' (MUNK.; l. még MUNK.—KÁLM. 325); l. fent 74. sz.

150. LO So *sistam* 'sauber; heiteres Wetter' (KANN. 110); *sistam* 'tisztaság (vallási szempontból)' (MUNK.; l. még MUNK.—KÁLM. 262); KANN. 110 és fent 64. sz.

151. KU *söt* 'Schleifstein' (KANN. 125; K); l. fent 66. sz.

152. So *sü'täm* 'einsam, heimlich, still' (KANN. 110; É) < komi (WIED.) *šytöm* 'stimmlos, lautlos, dumpf'; (vö. I *šyteg* 'ganz lautlos, still', tkp. 'hang nélkül') (> chanti Ni *šütäm* 'still, ohne Lärm, woraus keine Stimme zu hören ist (Haus)', KT. 964; É); (HUNF.) *šitaman* 'titkon', *šitak* 'békességes'; (AHLQV.) *šitak* 'still, stille, schweigend', *šitam* 'heimlich'. (KANN. 110.)

153. So *tuip* 'Schlitten' (KANN. 125); (MUNK.) É *tuji* 'úri szán'; l. KANN. 125 és fent 78. sz.

154. LO *tümän* 'Schloss' (KANN. 126); (MUNK.) É *tuman* 'lakat' < komi V S L Ud *toman*, I *toman* 'Schloss' (> chanti — részben manysi közvetítéssel — DN *tuman*: t. *uäč* 'Schlüssel', Kaz *töma'ŋ* 'Schloss'; KT. 1000 D, K, É). (CASTR.; KARJ. 117; KANN. 126; UOT.: Kons. 242.)

155. É *tus* 'szakáll' (MUNK.); (CSERNY.) *tus* 'Schnurrbart, Bart' < komi V S Peč L Le Ud P *toš*, I *toš* 'Bart' (> chanti DN *tu'š* 'Bart', KT. 1028; D, K, É). (CASTR.; PAAS.: s-Laute 98; KARJ. 126.)

156. É *tos* 'вязок, поперечина, вязок нарты' (CSERNY.), É *täs* 'keresztfa' (MUNK.; l. még MUNK.—KÁLM. 210, 309, 414) < komi V S I Ud P *tas* 'Stock zum Verschliessen der Tür (von aussen) (V P); Leiste, Querholz (z. B. am Stuhl) (S P), Latten am Schlitten (I), Wehr im See (zwei Pfahlreihen mit Torf dazwischen, in der Öffnung eine Reuse) (Ud)'; (GEN.) PO *tas* 'Latte, Stange' (> chanti Ni *täs* 'Stange zum Aufhängen (in den Stuben) . . .', Kaz *tä's* 'Weidenband', Querholz (am Schlitten, an der Narte) . . .', KT. 1026; É).

157. LO *täs* 'fertig, bereit' (KANN.; l. LIMOLA: FUF. XXX, 276; D, K, Ny, É); É *täs* ua. (MUNKÁCSI; l. még KSz. XIII, 221) < komi V S Peč L Le I Ud *daš* ua. (> chanti Ni *täš* 'fertig, vorbereitet, gerüstet (für etw.)' KT. 1026; É). (MUNK.: KSz. i. h.)

158. So *lěstän* 'оелжа' (KANN. 47; K, Ny, É); l. KANN. 47 és fent 84. sz.

17. Ha mármost ezeknek az adatoknak az alapján képet akarnánk magunknak alkotni arról, hogy az obi-ugor nyelvek komi eredetű jövevény-szavai mely komi nyelvterületről származhatnak, óvatosságra intenek a következő körülmények:

a) A komi nyelvjárások — bár szókincsükben is észrevehető különbség van köztük — általában mégis kevésbé térnek el egymástól szókészlet tekintetében, és így a legtöbb esetben nehéz, vagy egyáltalán lehetetlen tisztán ezen az alapon egy-egy elem eredetének pontosabb meghatározása. Érezte ezt a nehézséget KALIMA is, amikor az oroszba átkerült komi elemek eredetét

kutatta, és ezért eleve lemondott arról, hogy arra a kérdésre is megfeleljen, hogy az egyes elemeknél melyik volt az átadó komi nyelvjárás. (L. FUF. XVIII, 56.) Még régebbi időkben még kisebb lehetett az eltérés az egyes komi nyelvjárások között. SZIDOROV is „A korai feudalizmus korszakának komi irodalma“ c., már említett értekezésében (Советское финноугроведение I.) a legrégebbi komi emlékek nyelvéről csak azt állapítja meg, hogy ennek több közös vonása van a mai északi nyelvjárásokkal, — elsősorban az udorai dialektussal, de az izsmaival is —, azonban ezeken kívül a mai déli komi nyelvjárásokkal is sokban egyeznek. (L. Acta Linguistica Hung. II, 240.)

b) Nem áll rendelkezésünkre komi nyelvatlasz, és bár mostanában nagyarányú népnyelvi gyűjtés folyik, ennek eredményeit sem ismerjük még. Hátrányos a mi szempontunkból az is, hogy az ebben a kérdésben fontos szerepet játszó pecsora nyelvjárás a legkevésbé felkutatott dialektusok közé tartozik (vagy legalábbis ezek közé tartozott a legújabb időkig). Persze még kevésbé ismerhetjük az egyes szavaknak földrajzi elterjedtségét a régebbi korban. A földrajzi elterjedtségre, területi eloszlásra vonatkozó következtetéseinkben tehát óvatosan kell eljárunk.

Talán elég lesz, ha csak két-három példán mutatjuk be, hogy olyan szavak, amelyekről azt hittük, hogy csupán egy bizonyos területen élnek, újabban más nyelvjárások területéről is előkerültek. Így WICHMANN csak a luzai nyelvjárásból jegyezte fel a *rektjini* 'im Trabe laufen, traben' szót, ROGOV, WIEDEMANN, GENETZ a permi nyelvjárásból ismerik a szót, most LYTKIN is megtalálta ezt a szót a permi nyelvjárásban; a permi nyelvek vokalizmusáról szóló, már többször idézett értekezése szerint (93. l.) P *rij'kti* 'ехать рысью'. WICHM.-nál csak I Ud *lu* 'Speichel', (РОГОВ—ЛЮТК. 287 szerint is *lua* 'слина, слюна' udorai szó), de LYTKIN (Vokal. 93): P *lj'va* 'слюна'. Ugyanígy: WICHM.—УОТ. L *pirzedni*, Ud *pirzednis* 'Schnee... aufwehen (tr.)': de LYTK. (100, 101) a permiből ismeri. WICHM. csak az udorai és az alsóvicsegdai nyelvjárásban találta meg az addig fel nem jegyzett *-indzi* melléknévi kicsinyítőképzőt (l. JSFOu. XXI/3, 27), LYTKIN a permiből idézi a *šj' tša* 'редко': *šj' tši-ntšika* 'реденько' alakpárt (99. l.). Viszont LYTKIN (93.-l.) csak a permiből ismeri a *hij'rmi-* 'оскомину набить' szót, WICHMANN a S nyelvjárásból idézi a szó megfelelőjét: *hermjini* S P 'weich, spröde werden (Klinge) (S); stumpfe Zähne bekommen... (P)', és sem WIEDEMANN, sem G. Sz. LYTKIN, sem az 1948. évi komi-orosz szótár nem jelzi ezt az igét permjék elemnek. A 'ziemlich' jelentésű *doza* WIEDEMANN és WICHMANN szerint felsóvicsegdai és izsmai szó, én viszont ezt a szót az alsóvicsegdaiból és a prupi nyelvjárásból jegyeztem fel.

c) Számolnunk kell a szókinés egyes elemeinek elavulásával is. Ha pl. WIEDEMANN szótára nem közölné a 'kendő' jelentésű *ökšyn*, *okšyn* szót a felsóvicsegdai nyelvjárásból, akkor ma talán nem tudnánk a chanti *öž' tša'm* 'Tuch' (KT. 31; D, É) szó eredetjére rámutatni (l. PAAS.—DONN. 158; STEINITZ 152). Hasonlót mondhatunk a 'selyem' jelentésű komi *jermög* szóval kapcsolatban is (l. fent 13. és 96. sz.).

d) Még azt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy fenti összeállításunkban bizonyára néhány olyan szó is szerepel, amelyet az egyik obi-ugor nyelv nem közvetlenül a komiból, hanem a másik obi-ugor nyelv közvetítésével vett át, sőt számolni akarunk azzal a lehetőséggel is, hogy a fent felsoroltak közt egypár olyan szó is akad, amely nem jövevény-szónak, hanem ősi elemnek tekintendő.

De mindezek ellenére, az említett megfontolások alapján kikapcsolható vagy kikapcsolandó elemek mellett mégis tekintélyes számú átvétel marad fenn, amely — minden óvatosság mellett is — bizonyos következtetésekre jogosít fel. Nem lehet véletlen, hogy a szavaknak egész sora bizonyos komi nyelvjárásokra utal mint közvetlen forrásukra.

Számos fent tárgyalt komi szó úgyszólván az egész komi nyelvterületen használatos (így a 17, 20, 24, 39, 43, 44, 48, 50, 60, 63, 66, 68 ; 98, 99, 100, 106, 114, 119, 121, 124, 129, 135, 138, 145, 151, 155, 157 sz.), számottevő az elsősorban izsmái, permi és udorai területre utaló szó (8, 15, (18), 27, 35, 37, 46, 47, 52, 53, 55, 61, 76, 79 ; 113, 120, 126, 132, 134, (142), ? 143, 147 sz.), nem csekély az elsősorban izsmái és udorai területre, vagy főleg csak permi és udorai területre mutató szó (I és Ud : 22, 25, 28, 34, 36, 45, 62, 67, 73, 84 ; 94, 95, 105, 107, 108, 118, 140, 141, 144, 154, 158 sz. ; P és Ud : 10, 21, 64, 69 ; 104, 112, 123, 130, 150 sz.), és van néhány főleg permi és izsmái területről ismert szó (így : 19, 30 ; 97, 101 sz.). Egyes átvételeknél peccorai, felsővicsegdai, vimi eredet is számításba jöhet (1, 6, 7, 9, 23, 29, 31, 41, 42, 54, 75 ; 91, 110, 117, 128, 131, 136, 139, 148 sz. és *okšym* l. itt *c*) alatt), néhány szónál vicsegdai, sziszolai, luzai eredetre gondolhatunk (56, 58, 77 ; 92, 102, 103, 115, 146; ezek magyarázatát l. a 29. lapon). De — ami bennünket jelenleg leginkább érdekel — számos olyan szót találtunk, amely határozottan egy bizonyos komi nyelvjárásra mint a jövevényszó komi forrására utal. (Úgy gondoljuk, hogy mégsem tekinthető véletlennek, hogy ezek a szavak — és számuk mint mondtuk, nem csekély — ma csak egy bizonyos, meghatározható területen élnek.) Permják eredetre mutat a 2, 3, 4, 13, 14, 16, 33, 33a, 40, 42a, 69a, 81 ; 85, 86, 89, 90, 93, 96, 125, 127, 142 sz.^{29a} Peccorai eredetre utal a 49, 72, 133 sz. Izsmái eredet tételezhető fel a következőknél: 5, 12, 59 ; 111, 137, 152, 156 sz. Végül udorai eredetű lehet a 11, 26, 32, 38, 51, 57, 71, 74, 78, 80, 82, 83 ; 87, 88, 116, 122, 149, 153 sz. (L. még az I és Ud területéről kimutatott szavakat.)

Az obi-ugor nyelvek komi jövevényszavai tehát igazolják azt, hogy mai nem *l*-es jellegű komi nyelvjárásokból is számos szó került át az obi-ugor nyelvekbe : a felsővicsegdai és vimi elemeket nem is számítva, jelentős számú udorai és izsmái eredetre mutató szót találtunk az obi-ugor nyelvek komi jövevényszavai között.

Azt, hogy az izsmái, peccorai és felsővicsegdai területek szerepelnek az átadó nyelvjárások közt, már a földrajzi elhelyezkedés is érthetővé teszi, bár persze nem a mai földrajzi elhelyezkedés a döntő.³⁰

Hogy a fent említett többi nyelvjárás is igen sok szót adott át az obi-ugor nyelveknek, azt megint az obi-ugor népeknek a története teszi érthetővé.

Az obi-ugor népek története — mint tudjuk — azt mutatja, hogy ez a két testvérnép régebben az Urálon innen élt nagy területen. És ámbár e népek zöme valószínűleg a XIII. és XIV. században költözött erről a területről

^{29a} Elgondolásunk és következtetésünk helyessége mellett szól a permják eredetűnek felismert elemek nagy száma is. A történeti adatok főleg a permi kormányzó-ság területén történt tartós manysi-komi érintkezésekről tudnak, így a permják eredetű jövevényszavak nagy száma egészen természetes. De ha itt helyesnek bizonyult a következtetésünk, ugyanolyan joggal szabad ugyanezzel az eljárással más nyelvjárás-területekkel kapcsolatban is következtetnünk.

³⁰ Az egyes komi nyelvjárások területére vonatkozólag I. V. I. ЛУТКИН térképeit a Материалы по коми грамматике 8. és Древнеperm. 96. lapján. (L. még Фокус : Нур. LIX, 60.)

Szibériába (l. KAI DONNER: FUF. XVIII, 143), hiteles történeti adatok tanúsítják, hogy a Pecsora vidékén még a XV—XVI. században, sőt még későbbben is laktak manysik (l. pl. KANNISTO: FUF. XVIII, 73; KAI DONNER: FUF. XVIII, 121; ilyen adatot l. MUNKÁCSMÁL is: VogNGy. II, 769—770), a permi kormányzóság területén is a XVI., de még a XVII. században is laktak manysik, és itt bő alkalom nyílt a nyugati területekről odaköltözött komikkal való benső érintkezésre. L. pl. KANNISTO: i. h. 72, 74 és — ТЕРЛОУНОВ alapján³¹ — u. o. Anz. 60, 61, 73, 77, 80; ZSIRAI: FgrRok. 156.) Elég, ha a fentiekén kívül még a következő megállapításokra hivatkozunk:

A. I. MURZINA К вопросу о социальном строе народов северо-западной Сибири в первой половине XIX в. c. tanulmányában (Советское финно-угроведение I., 288) hivatkozik Sz. V. ВАНРУСИН Остячки и вогульские княжества в XVI—XVII вв. (1935) c. munkájának egyik megállapítására: »Как позволяют судить исследования С. В. Бахрушина, манси в XVII в. занимали оба склона Среднего Урала, захватывая на западе верховья р. Печоры, Вишеры и притоки Ками — Косву, Чусовую и Иренью, а на востоке Тавду с Сосвою и Лозью, Туру с ее притоками и Конду«.

I. N. SZMIRNOV „Пермяки“ c. munkájában bizonyítja, hogy manysik a XV. sz. közepétől egészen a XVII. sz. végéig a Vicegda, Pecsora, Kolva, Visera, Jaiva, Koszva és Csuszovája folyók mentén is laktak. (L. FUF. XVIII., Anz. 57.)

Igen fontos végül KANNISTO helynévi kutatásainak (Über die früheren Wohngebiete der Wogulen im Lichte der Ortsnamenforschung. FUF. XVIII, 57—89) az az eredménye, hogy az Udora vidékén is nagyobb számmal voltak manysi telepek.³²

Persze, mindezek az adatok, amelyek a XVI—XVII. sz.-ban nyugati, elsősorban a permi kormányzóság területén lakó obi-ugorokról szólnak, bár több adat „osztjásokokat“ is emleget, valójában manysikra, nem pedig chantikra vonatkoznak (l. KANNISTO: MSFOu. LVIII, 429—435).^{32a} Így természetesen a manysi nyelv az, amelybe részben még a XVI—XVII. sz. folyamán nagyobb számmal juthattak át komi szavak, és így tkp. ezek adhatnak felvilágosítást a komi szavak akkori hangalkatáról. Az ezek nyújtotta tanulások lehetővé teszik azt a megállapítást, hogy — bár nem *l*-es jellegű, tehát (mivel az izmai is tkp. *v-s* típusú nyelvjárás; l. alább) *v-s* jellegű komi nyelvjárásokból származó (még a XVI—XVII. sz.-ból való) elemeket is találunk a manysiban, mégsem tudunk egyetlen egy *v-s* jellegű komi jövevényszót sem a manysiból kimutatni.

De a manysi adatok mellett is el nem hanyagolhatóan fontos szerepük, jelentős bizonyító erejük van a chanti adatoknak, a chantiba átjutott komi eredetű jövevényszavaknak is. Tévedés lenne azt hinni, hogy — ha a komi-chanti benső érintkezések kora a chantiknak az Urál túlsó oldalára való költözésével, feltehetőleg tehát a XIII—XIV. században csakugyan véget

³¹ ТЕРЛОУНОВ tanulmányának címe: Следы бывшего пребывания угорского народа в смежных частях Пермской и Вятской губерний и последующая смена его пермским и русским народами. (Bulletin de la Société Ouralienne d'amis des sciences naturelles. XXXIX, 81—112. 1924.) L. még K. DONNER: FUF. XVIII, 122.

³² A kép teljessége kedvéért hadd említsük meg még azt az adatot, hogy a források arról is tudnak, hogy egyes komi csoportok az erőszakos hittérítés elől a XIV. sz. végén az Urálon túlrá menekültek. (L. pl. ZSIRAI: FgrRok. 155. 1.) — L. még alább a 35. sz. jegyzetet.

^{32a} L. még pl. K. DONNER: FUF. XVIII, 124.

ért — a chanti adatok, és köztük az *l*-es adatok mind olyan régi elemek, melyek talán semmivel sem mondanának nekünk többet, mint a régi nyelvmemlékek. Korántsem így áll a dolg. Ha t. i. a régi nyelvmemlékekben olyan nyelvjárás tükröződött, amelynek területén ma nincs komi lakosság és így függőben kellett hagyni (de l. lejjebb), hogy a XIV. sz. után a *v*-s, vagy az *l*-es területhez tartozott-e, a chanti nyelvnek a komi-chanti régi érintkezések emlékeiül fennmaradt komi eredetű jövevényszavai meggyőzően igazolják, hogy a két népnek az udorai és az izsmai területen való, (a kölcsönvételek nagy számából következtetve,) hosszabb időre nyúló érintkezése, együtt-lakása idején még *l*-es volt ez a ma nem *l*-es jellegű két vidék. Eredményünk összhangban van azzal, amit a régi nyelvmemlékek, a fent tárgyalt csuvas jövevényszó és a manysi nyelv komi jövevényszavai vallottak. Egy újabb biztos fogódzót kaptunk problémánk megoldásához: a XIII—XIV. században nemcsak az usztjugi nyelvjárás, hanem az *e g é s z* komi nyelvterület még *l*-es jellegű volt. (A chanti nyelv komi elemeivel kapcsolatban természetesen az a tény is fontos, hogy még a feltehetőleg későbbi korból származó, esetleg manysi közvetítéssel kapott elemekben sem jelentkezik sehol sem eredeti *l* helyén *v*, ami az előbbi közvetlen bizonyíték mellett nem jelentéktelen közvetett bizonyítékot is tud szolgáltatni.)

Ha tehát a chanti és a manysi adatok egybehangzóan azt igazolták, hogy az *l > v* hangváltozás a komi nyelvben még a XIII—XIV. században nem ment végbe, a manysi adatok ezen túlmenően azt is igazolták fontos terminus a quo-ként, hogy a szóbanforgó hangváltozás csak a XVI. s z á z a d u t á n mehetett végbe.

* * *

Fent az obi-ugor nyelvekben található komi elemek földrajzi elterjedtsége, valamint a manysi-komi érintkezések történeti ténye alapján igazoltuk, hogy az obi-ugor nyelvek csakugyan az udorai nyelvjárásból is gazdagodtak. De hogy következtetésünk valóban helytálló, azt több olyan szó is bizonyítja, amely viszont a chanti nyelvből került át a komiba. E jövevényszavak is *v*-s területtel való kapcsolat mellett bizonyítanak.

Az egyik szó a komi Ud *šemdžer* 'eine Tauchentenart . . .',^{32a} amely a chanti DN *še'mšá'r* 'eine Entenart . . .' (KT. 949; D, É) átvétele (l. KARJ. 171; WICHM.: FUF. XIV, 100; TOIV.: Affr. 190; UOT.: Kons. 369; WICHM.—UOT. 244); egy másik szó a komi V *vojt*, Ud *ujt* 'луговое место, выгон; Wiese, Weideplatz (V), ein Acker am Ufer des Flüßes Vaška (Ud)', amelynek forrása a következő chanti szó: É (AHLQV.) *uit* 'Wiese', *uit-pálek* 'das linke niedrige Ufer des Ob'; (KARJ.) DN *ujnet* 'baumlose, offene Stelle', Ni *ujit* 'linkes (niedrigliegendes) Ufer des Obs, Wiesenufer' (KT. 14; D, É) (l. KARJ. 153; UOTILA: Kons. 62). Egy harmadik szó a komi I Ud *kijn* 'Polarfuchs' szó, amely a chanti Ts *kán* 'Polar-, Steinfuchs' (KT. 413; D, K) szó átvétele (l. WICHM.: FUF. XIV, 192), (de itt persze azzal az eshetőséggel is kell számolnunk, hogy a chanti szó az izsmai útján jutott be az udorai nyelvjárásba, ami azonban szintén fontos a mi szempontunkból, hiszen az izsmai is tkp. *v*-s jellegű nyelv-

^{32a} WIEDEMANN a luzai nyelvjárásból, SAHOV az alsóvicsegeidből (és egy közelibbről még nem jelölt nyelvjárásból, talán a vicsegeidből?) ismeri a szót; l. még UOTILA: Kons. 369.

járásnak tekintendő (l. itt a 18. pontot). Más ilyen eredetű jövevényszavakról l. KALIMA : *НѢТ.* LIX, 72 ; UOTILA : *Конс.* 355, *Vir.* 1934, 252, *JSFOu.* LII/5, 10.

De WICHMANN (FUF. XVI, 209) nyomán rá tudunk mutatni egy olyan komi szóra, amely a manysiból jutott át és amely ugyanúgy, mint a most említett *kjñ* 'Polarfuchs' szó, ma csak az izsmai és az udorai nyelvjárásban (de SAHOV szerint az alsó-vicsegdaiban is) él : I *vijer* 'Auerhahn im ersten Jahre', Ud *vijer* 'junger Auerhahn (bis zum vierten Lebensjahre)' ; (WIED.) *vijsör* 'zweijähriges Waldhuhn' ; én a prupi nyelvjárásban is megtaláltam a szót: ott *vijer* 'fajdkakas első évében' ; < manysi (AHLQV.) *vier*, *veära* 'jung', (HUNF.: *НѢК.* X, 316) *ver* 'ifjú', (MUNK.) *vēr*, *vēr* 'ifjú, fiatal', (MUNKÁCSI — HAZAY 24) É KL K *vēr*, P T *vēr* 'fiatal' (l. még MUNK. — KÁLM. 233). Persze figyelembe veendő, hogy a komi szó 'ifjú' jelentésben is ('fiatal, eleven, mozgékony', másfelől: 'fiatal, fejletlen') előfordul: (SAHOV) *vijer* 'молодой глухарь' ; AV *юркий подвижной человек* ; (РОРӨВ—ЛѢТК. 317) *vijer* 'молодой глухарь' ; (Коми-русский слов.) *vijer* 'молодой глухарь ; неразвитый, недоразвитый, слабый, молодой, неокрепший', — és ez kétséssé teheti WICHMANN magyarázatát (amelyet a WICHM.—UOT.-féle szótár egyébként megismétel) ; az átvétel iránya lehetett komi → manysi is. — Manysi eredetűnek tartja WICHMANN (FUF. III, 106) WIEDEMANN Ud *uñe* 'Tante' szavát is ; a szót РОРӨВ—ЛѢТКИН (317) is ismeri : Ud *uñe* 'тетка, тетья'.

De ha az eddigi érvek tkp. csak a valószínűségét igazolták annak, hogy az obi-ugor nyelvek komi jövevényszavai között udorai eredetűek is vannak, most végül egy olyan momentumra akarunk rámutatni, amely ezt a valószínűséget bizonyossággá fokozza, mégpedig most már nemcsak a chantira vonatkozólag, mint az imént említett chanti eredetű komi nyelvi jövevényszavak, hanem — KANNISTO eredményeit igazolva — már a manysira vonatkozólag is.

Az egyes komi nyelvjárások t. i. nemcsak szókincsükben térnek el egymástól bizonyos mértékben, hanem néhány hangtani sajáttságban is, amelyek közül csak a legszembeesőbb a nem-szótagkezdő *l* viselkedése. Egy másik fontos hangtani sajáttság az, hogy magánhangzó utáni *d*, *t* bizonyos nyelvjárásokban epentézissel *id*, *it* alakban jelentkezik. Ez is régi hangváltozás, hiszen már a legrégebb nyelvemlékekben is *kojd* és *vojtir* alakokat találunk (vö. V S L P *kođ*, I V U Ud VO *kojd* 'ähnlich; so wie'; P *otir*, *oter*, PO (GEN.) *jtir*, Ud *vojtir*, I V S *vojtir* 'Leute, Volk'; l. UOT.: *Конс.* 59, 123 ; I. V. ЛѢТКИН: *Drevneperm.* 127, 133), de már pl. az orosz eredetű *bat* 'apa' változatlan alakú valamennyi komi nyelvjárásban ; éppígy megtartja *t*-jét az 'ámbár, akár' jelentésű orosz *хоть* is: V S L Ud *ket*, P *kot*. Mármost a komi *dođ* 'Schlitten' (~ udm. *dōđj*) szó *d*-vel hangzik az izsmai, pecsorai, vicsegdai, felsővicsegdai, sziszolai, letkai és permi nyelvjárásban, de *id*-vel az udorai és az alsóvicsegdai nyelvjárásban (l. fent 78. sz.). Ha most azt látjuk, hogy ez a szó mindkét obi-ugor nyelvben *id*-jellegű forrásra utaló alakban jelentkezik (l. fent 78 és 153, továbbá KT. 968, KANN.: *Vok.* 125), akkor kétségtelen, hogy ez a szó csakis az udorai (vagy egy udorai jellegű) nyelvjárásból származhatik. Viszont egyformán udorai és izsmai eredetű is lehet a manysi *sait* 'Verstand' szó (l. fent 140. sz.), (nem ilyen eredetű a manysi P *sattal* ; l. fent uo.), de már izsmai, pecsorai vagy udorai területről való a manysi *sajt*, chanti *tšōiqt* 'Rubel' szó (l. fent 75 és 139. sz. ; jelentés dolgában az izsmai és udorai szavakhoz áll közelebb), és egyformán lehet izsmai meg

pecsorai vagy udorai eredetű jövevényszó a chanti *poj'dèk* 'Rebhuhn' szó (l. fent 42. sz.). Izsmai eredetű lehet a manysi *mõjt* stb. 'rege', (KANN.: JSFOu. XXX/8, 30) LU *mojt* 'Märchen' szó is (vö. TOIVONEN: FUF. XVIII, 182; UOT.: Kons. 124, stb.), és izsmai vagy udorai a chanti *moj'pe'k* 'Seife', manysi (AHLQV.) *muitek* ua. (l. fent 34. sz.; WICHM.: FUF. XIV, 90).

Egy harmadik jellemző hangtani sajáttság, hogy t. i. a permi nyelvjárásban meghatározott esetekben (eredetibb) szóvégi *-t* jelentkezik más nyelvjárások zöngés *-d*-jével szemben (l. pl. UOTILA: Kons. 92 skk.), nem lehet segítségünkre e kérdés tisztázásában, minthogy a chantiban szó végén egyébként is általában csak zöngétlen *t*-t találunk.³³

18. Végül még egy-két kiegészítő megjegyzést kívánunk tenni.

Nem tettünk különbséget azok közt a komi eredetű jövevényszavak közt, amelyek annak a régi érintkezésnek az emlékeit őrzik, amikor az obi-ugor népek a mainál jóval nyugatabbra fekvő területen, mai komi területen éltek, és azok közt a jövevényszavak közt, amelyeket az obi-ugorok későbbben, már mai lakóhelyeiken vettek át.³⁴ De a két rétegnek különválásása egyfelől sok esetben igen nehéz feladat, másfelől ez a különválásztás a mi problémánk szempontjából nem is fontos, mert még az esetleg ebbe a második rétegbe tartozónak bizonyuló átvételek közt sincs tudomásunk szerint eredeti *l* helyén *v*-t mutató jövevényszó.

Már utaltunk rá, hogy végeredményben *v*-s jellegűnek mondható az izsmai nyelvjárás is; hiszen itt is az *-l*-ből nyilvánvalóan előbb *-v*, ill. *-β* lett. (A komi *v* általában nem tiszta dentilabiális hang, hanem közel áll a bilabiális *β*-hez, sőt magánhangzó után, mint pl. az *-avni* végű igéknél, ismételten tiszta bilabiális *β*-t figyelhettem meg; l. Nyr. LII, 53, továbbá LYTGIN: Drevneperm. 24. l., ahol azt az észrevételt is olvassuk, hogy az alsóinyvai nyelvjárásban bilabiális *v*-t, vagyis *β*-t ejtenek.)^{34a} A fejlődés menete: *al* > **äy* > **ou* > *ō*; *ol* > **ou* > *ō* és így tovább (l. UOT.: Kons. 193, 252). Az izsmai *el* > *ei* még későbbi, mint az *l* > *v* változás. (L. uo.)

Feltűnhetik, hogy nem foglakoztunk itt a *szamojéd* ba átjutott komi eredetű jövevényszavakkal. Általában azonban kevés a nyenyecből és a szelkupból följegyzett jövevényszavak száma, aminek oka főleg az, hogy CASTRÉN általában, vagy elsősorban csak olyan szavakat vett fel *szamojéd* szójegyzékeibe, amelyeket eredeti *szam.* szavaknak tartott (l. WICHM.: FUF. II, 182; K. DONNER: MSFOu. XLIX, 37–8), másfelől a szelkupban valóban csekély a jövevényszavak száma (l. K. DONNER i. m. 98). Komi eredetű jövevényszavak szempontjából bizonyosan csak az említett két *szam.* nyelv jön tekintetbe. (A *szajáni-szam.*-ban chanti eredetű jövevényszó is talán csupán egy-kettő van; l. JOKI: Die Lehnwörter des Sajansamojedischen 46 l.) A nyenyec és szelk.-szam. kevés jövevényszava közt természetesen igen kevés a komi eredetű szó, sőt ami komi eredetű jövevényszót eddig a *szam.*-ból kimutattak, az is nagyobbára chanti közvetítéssel került a *szam.*-ba (l. pl. LEHTISALO: Vok. 19–20, 25, 37, stb.; K. DONNER: i. m. 161,

³³ Máskép, de tévesen BEKE: I. Oszt. Közl. III, 84 és Acta Lingu. Hung. II, 345.

³⁴ Talán az újabb átvételek közé számíthatjuk általában azokat, amelyek a chanti nyelv keleti nyelvjárásaiba nem igen hatoltak be. (Vö. Torv.: FUF. XXX, 357.)

^{34a} UOTILA is megjegyzi, hogy a permják *v*-s nyelvjárásban eredeti *ol* helyén nemcsak *ov*, hanem *ou* is jelentkezik (l. UOT.: Kons. 193.).

stb.), és ezek is az északi vagy a keleti chanti nyelvjárásokból származnak. E szavak közül egy sem jelentős a mi itteni problémánk szempontjából.³⁵

*

19. Annak a kérdésnek a tisztázása, hogy volt-e *v-s* típusú komi nyelvjárásból való átvétel az obi-ugor nyelvekben, csupán azt a célt szolgálta, hogy ezen az alapon meg tudjuk állapítani, vajjon ezen az úton adódhatik-e esetleg mód az $l > v$ hangváltozás korának a meghatározására. Most, hogy erre a kérdésre igenlő választ kaptunk, rátérhetünk a második kérdésre: Mely időből valók ezek az átvételek, amelyek között tehát komi *v-s* területről származók is vannak?

Erre a kérdésre is tkp. már az előbbieken is megkaptuk a választ. Az obiugor-komi érintkezések — ennek megvoltak a történeti és földrajzi feltételei — egyfelől régi korbba nyúlnak vissza, másfelől hosszú ideig tartottak, főleg a komi-manyisi érintkezések évszázadokra terjedtek ki. Még a XVI., sőt részben a XVII. sz.-ban is sűrű volt az érintkezés és vegyülés lehetősége manysik és komik (mégpedig *l-es* és mai *v-s* területről való komik) közt, de még ebből a korból sem ismeretes egyetlen egy kétségtelen adat *v-s* alakban meghonosodott komi eredetű obi-ugor szóra.³⁶ Ezek szerint a komi $l > v$

³⁵ Befejezésül talán még csak egyet!

Felmerülhetne az a gondolat, hogy az obi-ugor *l-es* alakok úgy is magyarázhatók, hogy ezek azoknak a komiknak a nyelvéből valók, akik — mint fent (a 32. sz. jegyzetben) említettük — a XIV. században az erőszakos térítés elől az Urálon túlra menekültek; ezek csak *l-es* alakokat ismerhettek, tehát csak ilyen jellegű alakokat adhattak át, és így ezek nem bizonyíthatnák azt, hogy a XVI. sz. folyamán is *l-es* alakok jutottak volna különféle komi nyelvjárásokból a manysiba, vagy általában az obi-ugor nyelvekbe. Csakhogy ennek ellentmondanak először is a már említett történeti adatok, amelyek kétségtelenné teszik a komi-manyisi érintkezéseket a XV–XVII. században, másfelől az Urálon túlra költözött komi csoportok bizonyosan hamarosan beleolvadtak az obi-ugorságba és az ő nyelvük nem lehetett az egész obi-ugorságra akkora hatással, hogy ilyen jelentős számban vettek volna át tőlük szavakat az obi-ugor népek.

³⁶ Tudomásom szerint egyetlen kivétel lenne chanti *Kaz. toutou xǎjap* 'ein Watvogel' (KT. 282; Toiv.: Affr. 190) < komi S U *totu*, L *tšov's'a* 'ein Vogel mit langen Beinen u. langem Schnabel, wahrsch. Scelopax arguata (= fi. kuovi)'; (WIED.) *tolta*, *tolta*, P *tšov'tsa*, *tšov'tsa* (jelentéséhez l. WICHM.: FUF. XIV, 114), P (ROG.) *tšov'tsa*, *tšov'tsa* (~ udm. *tšul'tšo* stb.; l. WICHM. i. h. és Toiv. Affr. 190, 167), ahol azonban már a luzai és sziszolai alakok is a várt *l* helyett *v-t* mutatnak. Ez utóbbi alakokat WICHMANN *v-s* nyelvjárásból való átvételeknek magyarázza. (L. még Uor.: Kons. 28, 337.) A chanti *u-s* alaknak vagy az a magyarázata, hogy már a komiban régen élt egymás mellett (? hangutánzó) *l-es* és *v-s* alak, vagy pedig a chantiban keletkezett az eredeti *l-es* alaknak (? hangutánzó) *v-s* változata. — Érdekes, hogy egy másik komi madárnév is szabálytalan $l \sim v$ megfelelést mutat: L *tšalgan* mellett van S *tavkan*, Le *tavgan* 'Dohle' (l. Uor. i. h.) és itt WICHMANN szerint is hangutánzásról lehet szó (l. WICHM.-Uor. 365. l.).

Figyelembe veendő még a következő körülmény. A komiban eredeti *v* helyébe is kerülhetett későbbben, hamis analógia alapján, *l*; pl. orosz *требора >* komi *Le treloga* 'nyugtalanság, zavar' (l. pl. Volksd. d. Komi 34. l.). (L. még pl. Uor.: Kons. 376.) De megtörtént ez a chantiban is. Az or. некогда (KARJ. megjegyzi: „die Russen sprechen aus некогда, *hè-kou-là*“ KT. 605) a chantiban: DN *hè-kou-là*, *hè-kou-là* (u. o.); éppígy DN *šolpà* 'immer' (KT. 854) < or. всегда. Inetimologikus *l* van pl. a manysi T *tšè-lteki* 'doch' (MSFOu. CI, 129) szóban is < or. всё-таки.

Fent is említettünk egy-két idevágó, szabálytalannak látszó esetet orosz eredetű jövevényszavakban. Most még két másik, hamis analógián, ill. a *v-nek* említett kiejtésén alapuló adatot akarunk szóvá tenni: V *kedym* stb. ~ Ud *kedej* 'eine Art Kuchen, Gerstenbrötchen' (l. fent 102. sz. és Uor.: Kons. 335–6), továbbá Ud *ku* 'Kula, Kula (Fluss)' (? ered. **ku-va*, vagy csak **ku-va*?) — Vö. még KANNISTO: FUF. Anz. XVIII, 77?). L. még az 53. sz. jegyzetet és fent a 3. pontot.

hangváltozás korát óvatos számítással legkorábban a XVII. századra tehetjük (ez természetesen nem jelentené azt, hogy ez a változás az egész *v*-s területen teljesen egyidejűleg ment volna végbe).

20. E megállapításunk helyessége mellett szól még egy, ugyancsak az obi-ugor nyelveknek jövevényszavaiból, nevezetesen az *i g e i j ö v e v é n y s z a v a k b ó l* levonható fontos tanulság.³⁷

A komi eredetű igék az obi-ugor nyelvekben — mint mindjárt látni fogjuk — meghonosodásukkor általában eredeti alakjukban, újabb „honosító” chanti, ill. manysi képző nélkül illeszkedtek bele az átvevő obi-ugor nyelv szókészletébe.

A) Nézzük itt először a *ch anti* nyelvnek ezeket az elemeit, természetesen itt is csupán néhány jellemző példát vizsgálva.

a) K o m i eredetű igei jövevényszavak:

159. komi *artalni* 'bedenken, überlegen...' > chanti Ni *á'rtá'liá* 'nachsinnen, überlegen', Kaz. *á'rtá'liá*, O *á'rdá'ladá* 'prüfen' (KT. 84); (STEINITZ) Šerk. *artatə*, *artat-*, *artatta-*, Sy *artala-*, irodalmi *artat-*, *artab-* 'prüfen, versuchen'. L. fent 5. sz.

160. komi *artmini* 'entstehen, gedeihen...' > chanti DN *á'rtmá'pá* 'wachsen, Ähren ansetzen (Getreide)', DT *á'rtmá'pá* 'gut wachsen', Kaz *á'rtmá'ti* (Prät. *á'rtmäs*), O *á'rdá'mdá* 'gelingen' (KT. 84.). (KARJ. 6.)

161. komi *vorsni*, P *orsni*, (GEN.) PO. *úrs-* 'spielen, sich belustigen' > ch. K *òrèsəm* (Präs. *òrèstam*) 'ein gewisses Spiel (mit Pferdeäpfeln) spielen' (PAAS.—DONNER 159).

162. komi *izni* 'mahlen' > ch. DN *i'stá*, Ts *i'stá*, Kr *i'stá*, Kaz *is'i* 'mahlen', O *i'stá* 'sichten, durchsieben (Mehl)' (KT. 90). L. fent 6. sz.

163. komi *vašedni*, P *vašetni* 'treiben, antreiben...' > ch. Ni *yo'žá'liá* 'treiben (irgendwohin), zur Eile antreiben (ein Pferd, Renntier)' (KT. 262; É), (AHLQV.) *vošattem*, (HUNF.) *vožad-ta*, (STEIN.) *vošat-* 'treiben...' (TOIV. Affr. 94; STEINITZ 166.)

164. komi *kekedni*, Ud *kekednis* '(zum Bösen) antreiben..., einprägen, belehren, einen Verweis geben, tadeln (artig)' > ch. *kéká'təm* (Präs. *kéká'ittám*) 'raten, anleiten' (PAAS.—DONN. 76); I (PATK.) *kekadem*, *kekatem* 'vorschreiben'.

165. komi *kažini* 'gedenken, erwähnen' > ch. Kr *ká'stá* 'erinnern, zu Gemüte führen', Ni *ká'stá* 'eines Schutzgeistes im Gebet gedenken...', Kaz *ka'is'tá* 'gedenken, erwähnen',..., O *ká'stá* 'ein Opfergebet sprechen,

³⁷ Vizsgálati anyagunknak ilyen kiegészítése már csak azért is kívánatos, mert a névszó i átvételek közt találunk ugyan több példát, mely meggyőzően igazolta, hogy az obi-ugor nyelvek komi elemeinek egy része *v*-s területről származik, azonban teljesen megnyugtató konkrét példát arra, hogy későbbi *v*-s területről is *l*-es alakban jutott át komi szó az obi-ugor nyelvekbé, fent nem igen találtunk. Sem a 102. sz. a. említett manysi *kaltm* szó, sem a chanti DN *sät*, Kaz *səA* stb. 'só' (KT. 886) (amely bizonyosan nem a komi *sol* átvételének, hanem ősi egyezésnek tekintendő; l. pl. WICHMANN: FUF. XV, 37; PAAS.: s-Laute 18; TOIV.: JSFÖU. LVI, 22; — másképp: UOT.: Chrest.), sem pedig a kétes eredetű manysi *kaltós*, chanti (PÁPAY) *kaltós*, (KARJ.) Kaz *kaAt* stb. 'Schutzgeist' (KT. 463—4), *ká'atá's* (FUF. Anz. VI, 26) (vö. különösen MUNK.: VöNGy. II, 765—6) nem megnyugtató adatok a komi *l* > *v* hangváltozással kapcsolatban, mert a manysi *kaltm* komi *l*-es nyelvjárásból való átvétel is lehet, a másik két szó pedig kétes eredetű. Biztos példa lehetne az alább (a IV. fejezetben) említett chanti Kaz *má'ta's* 'zuviel, überschüssig...' szó (KT. 560; É; l. még KARJ. 50), de ez is régi chanti átvétel, és így csakis *l*-es alakban jelentkezhetik, még ha határozottan ma *v*-s jellegű területről való eredetét lehetne is kimutatni.

(KT. 439); K (PAAS.—DONN.) *kášto'm* 'durch Zauber hervorrufen'. (MUNK.: KSz. XIII, 220.)

166. komi *kažalni* 'bemerken, beobachten' > ch. DN *káša'ttá*, DT *káša'ttá*, Ni *káža'ttá*, Kaz *káža' 13:tĭ* 'bemerken (Kaz. bemerken; merkbar zu- od. abnehmen...)' (KT. 448). (TOIV.: Affr. 141.)

167. komi *kožalni* 'beschenken' > ch. Ni *kōšná'ttá*, Kaz *kōšna' 13:tĭ* 'bestechen...'. (KT. 441; É). Vö. fent 114. sz.

168. komi *kípavni* 'aufstehen (z. B. aus dem Bett)', (WIED.) 'höher werden, steigen, auftauchen' > ch. Ni *kápá'ttá* 'erscheinen, auftreten, kommen (z. B. die Fische im Frühjahr)' (KT. 414).

169. komi *kípedni* 'aufheben, erheben...', (WIED.) 'aufheben, erheben..., zur Last legen, beschuldigen' > ch. Kaz *kābo'ttĭ* 'eine Sache mitteilen, erklären (?), jmdn angeben, sich beklagen (nicht anklagen, öffentlich beschuldigen)', O *kobáttá* 'anzeigen, angeben' (KT. 414—5). Vö. az előbbi szót és az orosz ЯВИТЬ és ЯВИТЬСЯ jelentéseit.

170. komi *laskini* 'werfen, so dass es klatscht (V), ohrfeigen (P)'; (GEN.) PO *láski-*, *lácki-* 'klatschend schlagen' > ch. Kaz *lō:skz'tĭ* 'einen Streich (z. B. auf die Wange) versetzen' (KT. 491).

171. komi *murtalni* 'messen' > ch. DN *marpa'ttá*, DT *mārdá'ttá*, Fil Ts *mārdá'ttá*, Kaz *mōrta' 13:tĭ*, O *mōrdá' 13:dá* stb. ua. (KT. 542; D, É). (CASTRÉN; KARJ. 50.)

172. komi S *hörnĭ*, Ud *hörnĭs* 'sich krumm biegen, sich neigen, schief werden' > ch. Kaz *hūrtĭ* 'sich bücken, um etw. aufzuheben, sich neigen', O *hū'rdá* 'sich bücken' (KT. 637; É).

173. komi *hĕrni* 'necken, reizen' > ch. Kaz *hē'rtĭ*, O *hēr'dá* ua. (KT. 637). (PATKANOV 92.)

174. komi *pĭrkĕdni* 'ausschütten, verschütten, abschütteln' (vö. még *pĭrkĕttšĭni* '(Flachs od. Hanf) schwingen (um sie von den Schäben zu reinigen)') > ch. DN *porcá'ttá* 'die Kleidung von Staub, Schnee usw. reinigen; (Hanf, Lein) brechen', Ni *pārka'ttá*, Kaz *pārka'ttĭ* 'abschütteln (z. B. Schnee von den Kleidern)...'. (KT. 731—2; D, É). (PATK. 109.)^{37a}

175. komi *požalni* 'sieben (Mehl)' > ch. DN *pušná'ttá*, Fil *pušná'ttá*, ... ua. (KT. 752; D). Vö. 52. sz.

176. komi *pudžni* 'aufstreifen, zurückschlagen (z. B. die Ärmel)' > ch. *pāštá*: DN *nōχ p.* 'aufkrempeln (die Ärmel)' (KT. 759; D).

177. komi *pĕtni* 'sich satt essen, sich sättigen, satt werden' > ch. DN *pittá* 'satt werden', Kr *pi'ttá* 'satt werden; überdrüssig werden', V *pi'ia'* 'betrunken werden' (KT. 762—3; D, K). (Karj. 209.)

178. komi *bidmĭni* 'wachsen, aufwachsen' > ch. Ni *pātamtá* 'entstehen, werden...', Kaz *pātamtĭ* 'vonstatten gehen (eine Arbeit), entstehen...' (KT. 766). (Vö. WICHM.: TLP. 45, l. UOT.: Kons. 119, Chrest. 66.)

179. komi P *rezgĭni* 'schlagen (mit einem schweren Gerät)'; (WIED.) *rezgyny* 'heftig schlagen, einen tüchtigen Schlag geben, ...' > ch. Kaz *rĕskatĭ* 'schlagen, stossen (z. B. mit der Faust; mit dem Kopf an einen Baum usw.)' (KT. 809).

180. komi *sorvi* 'mischen, mengen' > ch. Likr *sōrtāyz* 'in Fett tunken (Brot)' (KT. 879). Vö. még 181. sz.

^{37a} Vö. mansi So *tiĭt'raja' 13: danna' 13: ab* 'schaukelförmiger Klopfer aus Holz, mit dem die Felle von Schnee befreit werden' (KANN.; l. T. I. ITKONEN: MSFOu. LXVII, 134).

181. komi PO (GEN.) *sóret-* 'mischen, mengen', [(LYTK.: Vok. 80) *soret-* ua.], *sóral-* 'vermischen, durch einander werfen'; S *soralni*, P *sora'vni* 'mischen, mengen, vermischen' > ch. Kaz *sq'ra'ttĭ*, O *sòràttà* 'zusammenmischen (verschiedene Stoffe)' (KT. 873). Vö. az előbbi szót és fent 61. sz. L. még ANDERSON: Wandl. 197 a; PAAS.: s-Laute: 88.

182. komi VO *zĭrni* 'ab-, wegstossen', (SAHOV) 'szorít', (POPOV—LYTK. 32) *zĭrni* 'вытеснить' 'félretol, kiszorít' > ch. Tš *si'rtà* 'Rogen absetzen (ein Fisch)', Kam *sirtà* (KT. 879).³⁸

183. komi (WIED.) *sortni* 'falzen, auskehlen...'; (WICHM.—UOT.) V *gižni sortni* 'eine Akte, Bittschrift, Klage schreiben'; (LYTKIN, POP.—LYTK. 45) *sortni* 'долбить...' > ch. Ni *šūrəttà*, Kaz. *šūrəttĭ*, O *šūrəttà* 'mit Linien versehen, einritzen, ..., auskehlen (einen Wandbalken)' (KT. 919); (STEINITZ) *šurbt-* 'Striche ziehen, liniieren'. (PAAS.: s-Laute 110; KARJ. 126; STEIN. 158.)

184. komi *šuiñi* 'einstecken, hineinstecken...'; (WIED.) 'einstecken, ... einstopfen..., verstöpfen' > ch. DN *šui'pà* 'dichten, kalfatern (ein Boot); mit Moos ausdichten..., in etw. hineinstecken (z. B. ein Streichholz in die Schachtel)', ..., Kaz *šūi'tĭ* 'vollstopfen...' (KT. 926; D, É); (PAAS.—DONN.) K *šūiam* 'hineinstecken'. (PATK.; KARJ. 126; STEIN. 158; másképp: PAAS.: s-Laute 99.)

185. komi *šerdni*: I *ħaħ š.*, Ud *ħaħ šerdniš* 'Getreide durchsieben (I), Getreide schwingen, werfeln (Ud)' > ch. DN *š'eritā* 'schwingen (Gerste mit dem *šērən*)', Kr *š'eritā* 'schwingen' (KT. 959; D). (Vö. KARJ. 157.)

186. komi *doimĭni* 'sich leicht verwunden, sich verletzen'; (WIED.) 'wund werden, ..., Schmerz empfinden, verwundet oder beschädigt werden, schmerzen, reißen' > ch. DN *tū'iampā* 'müde werden', Ni *tū'iamtā* 'empfindlich werden (die Zähne)' (KT. 968; D, É).

187. komi S L I *likmĭni*, Ud *likmĭniš* 'erscheinen, sich finden, gefunden werden (S L I), irgendwohin geraten (Ud), (irgendwoher einem) zufallen, zuteil werden (S L)' > ch. (AHLQV.) *likamtem* 'sich treffen, sich finden, geraten, erscheinen'; (HUNF.) *likimta* 'történni, előtűnni'; (PÁPAY—BEKE) *likmi-* 'találkozik'; (vö. STEINITZ irod. *likmt-* 'geraten'). (WICHMANN: FUF. XV, 18, 51; UOTILA: FUF. XXVI, 163; STEINITZ 164.)

b) Nézzük meg most a török eredetű igei jövevényszavaknak a chantiban való tükröződését. Ezeknek a jövevényszavaknak a száma aránylag kicsiny. A manysiban jóval nagyobbak mutatkozik a török hatás, mint a chantiban. A manysiban vagy 550 a török eredetű jövevényszavaknak a száma. („Das obige Wörterverzeichnis umfasst — írja KANNISTO: TLW. 221. l. — im ganzen 554 wogulisch-tatarische Zusammenstellungen, von denen ich 508 als sicher und 46 als einigermassen unsicher betrachten möchte.“) Viszont a chantiból eddig vagy 250 török eredetű jövevényszót mutattak ki. Ami mármost az ezek sorába tartozó igéket illeti, a kétes származtatásokat is figyelembe véve, mindössze 31 török eredetű igei jövevényszót mutattak ki a chantiból (PAASONEN 17-et, TOIVONEN 11-et, KARJALAINEN pedig még három olyan igét említ, amelyet sem PAASONEN, sem TOIVONEN nem tárgyal). Ezzel szemben KANNISTO, a kétes eseteket is számítva, 50 török eredetű manysi igét mutat ki idézett munkájában; persze, az ilyen eredetű jövevény-

³⁸ Vö. ném. *die Biene stösst* = 'schwärmt' ('rajzik').

szavak összes számához viszonyítva ez tkp. még kisebb arányszámot jelent, mint amit a chantiban láttunk.^{38a}

A török eredetű igei jövevényszavaknak egy része képző nélküli, másik része pedig képzős (elsősorban *-l* vagy *-t* képzős) alakban jelentkezik a chantiban. Nyilvánvaló, hogy a képző nélküli átvételek (éppúgy, mint a képző nélküli komi eredetű igei jövevényszavak) a régibb rétegbe tartoznak, a képzős alakok pedig újabb átvételek (de ezek közt valószínűleg olyanok is vannak, melyek eredetileg képző nélkül honosodtak meg a chantiban és csak későbbben vettek fel különféle képzőket).

a) Képző-nélküli átvételek pl. a következők:

188. DN *əšā'nəpā'* 'sich auf jmdn verlassen . . .' (KT. 99; D); K (PAAS.—DONN.) *əšā'nəm* 'vertrauen, sich verlassen' < tör. *əžän-*, *išan-* 'glauben, Zutrauen haben'. (PAAS.: TO. 115.)

189. Sav *ienəštā*, Kr. *ienəštā* 'sich zanken' (KT. 157); K (PAAS.—DONN.) *ienəšəm* 'zanken, streiten' < tör. *ijenəš-* 'streiten'. (PAAS.: TO. 118.)

190. Ts *kə'nəpā'* 'wollen, wünschen' (KT. 412); K (PAAS.—DONN.) *kənəm* 'einwilligen' < tör. *kün-* 'einwilligen'. (PAAS.: TO. 125.)

191. DN *səstā*, Kr. *səstā* 'seihen' (KT. 412); K (PAAS.—DONN.) *səšəm* 'seihen, durchseihen, filtrieren' < tör. *süz-* 'durchseihen'. (PAAS.: TO. 130.)

192. DN *ij'ktā*, Fil *ij'ktā* 'anspannen' (KT. 156); K (PAAS.—DONN.) *ij'kəm* ua. < tör. *jek-* ua. (PAAS.: TO. 118.)

193. DN *təwā'rəpā'* 'ausspannen (ein Pferd)' (KT. 973; D); K (PAAS.—DONN.) *təwā'rəm* ua. < tör. *tuwar-* ua. (PAAS.: TO. 132.)

194. Kr *təttā* 'zupfen, durch Zupfen weich machen (Wolle)' (KT. 1032) < tör. *tit-* 'zerrupfen, zerreißen . . .', *tet-* 'Wolle zupfen, schlagen'. (TOIV.: JSFOu. LII/6, 20.)

β) Vizont képzős alakban jelentkeznék pl. a következők:

195. DN *əttā'ttā'*, Kr *əttā'ttā'* 'betrügen' (KT. 108); K (PAAS.—DONN.) *əttā'təm* ua. < tör. *alta-* ua. (PAAS.: TO. 113.)

196. DN *əipā'ttā'*, Ts *əipā'ttā'*, Tš *əipā'ttā'*, Kr *əipā'ttā'* 'jagen, treiben (z. B. ein Pferd in die Hürde) . . .' (KT. 14; D); K (PAAS.—DONN.) *əipā'təm* 'treiben, antreiben, jagen' < tör. *aida-* 'treiben, fortreiben, vertreiben'. (PAAS.: TO. 113.)

197. Kr *təkkəmttā'* 'wasserdicht verstopfen (ein Wehr, ein Boot)' (KT. 986) < tör. *tyk-* 'feststopfen, festdrücken . . .'. (TOIV. i. m. 17.)

c) Nézzünk végül néhány orosz eredetű igei jövevényszót a chantiban.

198. DN *ue'rši'ttəpā'* '(dem Heuschober) eine Spitze geben' (KT. 243) < or. *вершить.* (i. h.)

199. Ni *uenzəttā'*, Kaz *uenzə'ttī*, O *uenzəittā'* 'zur Ehe trauen', DN *uin-žā'ittəpā'* 'trauen' (KT. 231; D, É); K (PAAS.—DONN.) *wəntsəittəm*; É (AHLQV.) *wəntsəittəm* 'trauen' < or. *венчать.* (KARJ. 223.)

^{38a} Összehasonlításul említsük meg, hogy pl. a mari nyelvben RASÄNEN vagy 500 csuvas és körülbelül 650 tatár eredetű jövevényszót mutatott ki (l. WICHMANN: FUF. Anz. XVI, 52), de azóta még számos ilyen eredetű szót talált a további kutatás (l. pl. RASÄNEN: FUF. Anz. XXIV, 48–54; BEKE: FUF. XXIII, 68 skk., MSFOu. LXVII, 42 skk.). RASÄNEN-adatai közt vagy 100 a csuvas eredetű igei jövevényszavak száma és 100-nál több a tatár eredetűeké.

A mordvinban 200-nál valamivel több török eredetű szó között vagy 22 igei jövevényszót mutattak ki (l. PAASONEN: JSFOu. XV/2, 21–22; RAVILA: FUF. XXI, 106–7; l. még PAAS.: JSFOu. XXI „Die sogenannten Karataj-Mordwinen oder Karatajen”).

200. DN *ù: dàuittə̀dà* 'herauspressen' (KT. 269) < or. выдавить. (i. h.)
201. DN *χoróni' ttə̀dà* 'begraben' (KT. 336) < or. хоронить. (i. h.)
202. DN *košti' ttə̀dà* 'zu Besuch od. zu Gaste sein' (KT. 442) < or. гостить. (i. h.)
203. DN *kulà' ittə̀dà*, Kr *kulà' ittətà* 'herumspazieren, müssig umhergehen...' (KT. 468); É (AHLQV.) *kulaittem* 'spazieren' < or. гулять. (i. h.)
204. É *kònit-*: *kòntsa* 'elüzetett' (PÁRAY: Nyt. 113) < or. гонять, гнать: 3. szem. гонит.
205. Ni *merá' ittà* 'messen' (KT. 536) < or. мерять.
206. DN *bá' louaittə̀pà*, p- 'spielen, Mutwillen treiben' (KT. 695) < or. баловать. (i. h.)
207. DN *pilì' ttə̀dà* (OL. 210: *pilì' t-*), Kaz *pì' Littì*, O *pì' littà* 'sagen' (KT. 694) < or. пилить. (KARJ. 210.)
208. DN. *pominà' ittə̀dà*, Kaz *pòmíng: ittì* 'gedenken (der Verstorbenen)' (KT. 704) < or. поминать (3. szem. поминает).
209. DN *popara' ittə̀dà* 'irgendwohin geraten, kommen' (KT. 719) < or. попадать. (i. h.)
210. K *pòtsə̀wà' ittəm* 'bewirten' (PAAS.—DONN.) < or. потчевать. (i. h.)
211. DN *perecittə̀pà* 'schützen, behüten, sparen' (KT. 727) < or. беречь (1. szem. берегу, 3. szem. бережет, imp. береги; vö. még берегать ua.)
212. DN *plá' uoslouittə̀pà*, DT *bla' uosloui' ttə̀pà* 'segnen' (KT. 790); É (AHLQV.) *lastavittem*; K (PAAS.—DONN.) *laslằwittəm* ua. < or. благословить. (i. h.)
213. DN *napri' ttə̀dà* 'irgendwohin zu gehen wagen, sich drängen' (KT. 587) < or. напереть (3. sz. напёрт; imp. напри). (i. h.)
214. DN. *primi' ttə̀dà*, Kr *primi' ttətà* 'aufnehmen...' (KT. 790); I (PATK.) *primittem* ua. < or. принять (3. szem. примет; imp. примй). (i. h.)
215. DN *pri pasi' ttə̀dà* 'zurücklegen, reservieren', Kr *pasi' ttətà* 'zurücklegen, auf Vorrat anschaffen' (KT. 790) < or. припасать, припасти (3. szem. припасёт; imp. припасй).
216. DN *ro' vi' ttə̀dà*, Ni *rū' pità*, (э: *rū' pittà*; vö. KARJ. 98), Kaz *rovittì*, O *robittà* (V *rò' pì' t' à*, Trj *ròp' i' t' t' à' w' z*) (KT. 808); É (PÁRAY: Nyt. 115) *ròbitta*; (AHLQV.) *ropittem*, *rupittem*; (HUNF.) *rubid-ta*; (STEIN.) *rupijt-* 'arbeiten' < or. робить. (i. h.)
217. É (AHLQV.) *šittem*, (PÁRAY—BEKE) *šit-* 'erwerben', K (PAAS.—DONN.) *náš' i' wi' ttəm* 'anschaffen, verdienen' < or. нажить (3. szem. наживет, imp. наживй). (Vö. STEINITZ *šitja* 'Besitz' < or. житьё. А на- elhagyásához vö. még Ts *náš' a' t' ár*, Vj *š' a' tr'* 'Salmiak', KT 598, < or. нашатырь. KARJ. 32.)

*

B) Nézzük most a m a n y s i nyelv igei jövevényszavait!

a) K o m i eredetű igei jövevényszavak pl. a következők (l. még a 22. pontot):

218. LO So *ārtal-* 'untersuchen, prüfen, mutmassen' (KANN. 13), É (MUNK.) *ārtali* 'fontol, meggondol'; l. fent 159. sz.

219. É *ārtmi* 'történik' (MUNK: VogNGy. II, 375), 'sikerül, lehetséges' (uo. 586, 631); l. fent 160. sz.

220. TJ TČ *əšt-*, LO So *āst-* stb. 'endigen (intr.), fertig werden, Zeit od. Musse haben' (KANN. 25; D, K, Ny, É); (MUNK.) *āsti* 'elkészül; ráér, ideje van vmihez stb.'; (AHLQV.) *āstam*, *āstam* 'Zeit od. Musse haben' < komi

estini ' (mit etw.) fertig werden, fertig od. vollendet werden (Arbeit); zu etw. Zeit haben . . . ' (KANN. 25; TOIV.: MSFOU. LXVII, 380.)

221. É *kapal-*: *nan xotəl-uit kapalam ələm-xələs?* 'te honnan került ember vagy?' (MUNK.: VogNyj. 15); l. fent 168. sz.

222. É *kāsti*, L *kāsti* 'emleget, előigéz, istenséget idéz' (MUNK.: KSz. XIII, 220; VogNGy. II, 655); l. fent 165. sz.

223. TJ *kəštəl-*, LO So *kāsal-* stb. 'erblicken' (KANN. 8; D, K, Ny, É); (MUNK.) É *kāsəli*, K *kāsəli* 'észrevesz'; l. LIIMOLA: FUF. XXX, 276 és fent 166. sz.

224. LO So *likm-* 'sich treffen, sich finden, geraten' (KANN. 52); (MUNK.) *likmi* 'hozzájut'; l. KANN. 52 és fent 187. sz.

225. *pəri*, *pəri* 'választ, kiválaszt' (MUNK.) < komi *berjini* 'váln, auswählen, auserwählen, aussondern' (>? chanti DN *pīrəjpā* 'váln, aus-suchen'; KT. 724; D, K, É). (Vö. KARJ. 219.)

226. *sarti* 'dörgöl, mázól' (MUNK.) < komi *zirni* 'reiben, zerreiben (L.: mit dem Messer), (P auch:) schaben' (vö. POP.—LYTK. 108 *ziralni* 'мазать'; udm. *zir-* 'kennen, megdörzsölni, bemázolni').

226a. TJ *səřānt*, TČ *sjerānt* 'er laicht' (KANN.: FUF. XIV, 44, 53), VNZ *sərkāts* 'er laichte' (uo. 66) (l. még uo. 68); (MUNK.) K *səri* 'ikrázik'; l. még 182. sz.

227. *səri* 'hazudik' (MUNK.); KU *sūr-* 'lügen' (KANN. 61; K) < komi *serni* 'quatschen, schwatzen', (POPOV—LYTKIN 22) *serni* 'врать, врать'. (WICHM.: FUF. Anz. XVI, 31.)

228. *šurti* 'horzsól, megbarázdál, metsz', *šurti* 'mintáz' (MUNK.); l. fent 183. sz.

229. LO *βišal-*, So *βi'səl-* 'fasten' (KANN. 52) < komi *vi.đžalni* ua. Vö. chanti, l. KT. 254. L. KANN. 52 és fent 99. sz.

b) Török eredetű igék:

a. Képző-nélküliek:

230. KU *kün-* 'einwilligen' (KANN.: TLW. 123; K); l. fent 190. sz.

231. KU *sük-* 'vorwerfen, tadeln' (KANN.: TLW. 167) < tör. *sük* schimpfen . . . ' (i. h.)

232. KU *səs-* 'seihen, filtrieren' (KANN.: TLW. 177; K); l. fent 191. sz.

233. KU *səs-* 'mit den Hörnern stossen' (KANN.: uo.; K) < tör. *söz* ua. (i. h.)

β. Az idetartozó igei jövevényszavak legnagyobb része azonban képzőt vett fel. Így pl.

234. TJ *axsət-* 'hinken' (KANN.: i. m. 48; D, K) < tör. *akša-* ua. (i. h.)

235. TJ *ałāt-* 'betrügen' (KANN.: i. m. 53; D, K); l. fent 195. sz.

236. TJ *esətnt-* 'vertrauen, hoffen, sich verlassen' (KANN.: i. m. 74; D, K, Ny, É); l. fent 188. sz. és Toiv.: MSFOU. LXVII, 380.

237. TJ *ikət-l-* 'anspannen' (KANN.: TLW. 86; D, K, Ny); l. fent 192. sz.

238. KU *xəjnet-* 'peitschen' (KANN.: i. m. 101; K) < tör. *kyina* 'bestrafen, züchtigen'. (i. h.)

239. TJ *karət-* 'schauen, sehen' (KANN.: i. m. 115; D) < tör. *ķara-* ua. (i. h.)

240. TJ *pařət-* 'färben' (KANN.: i. m. 146; D) < tör. *buja-* ua. (i. h.)

241. KM *türt-* 'ausspannen' (KANN.: i. m. 206, 210; D, K, Ny); l. fent 193. sz.

242. TJ *titət-l-* 'Wolle zupfen' (KANN.: i. m. 209); l. fent 194. sz.

c) Nézzük végül az orosz eredetű igei jövevényszavakat!

a. Képző nélküliek:

243. *kataitam* 'rollen (Wäsche)' (AHLQV.) < or. катать. (GOMBOCZ 42.)³⁹

244. *kuláiti, kuláiti* 'sétál, sétálgat' (MUNK.); l. GOMBOCZ 44 és fent 216. sz.

245. TJ. *móšt-*, LO *múšit-* 'plagen' (KANN. 126; D, K, Ny, É) < or. мучить. (KANN. 126).

246. LO *rūpit-* 'arbeiten' (KANN. 118; É); (MUNK.) *rūpiti* 'dolgozik'; l. GOMBOCZ 52 és fent 216. sz.

247. *sutiti* 'bíráskodik, zúgolódik' (MUNK.) < or. судить; l. GOMBOCZ 55. [chanti: (AHLQV.) *sudítlem* 'richten'; (HUNF.) *sudid-ta* 'ítélni'; Vj. *sútítáγál'tá* 'klagen, sich beschweren' (KT. 885.)]

248. P. *saušit-*, LO *ly'sit-* 'dienen' (KANN. 126; D, Ny, É); (AHLQV.) *slušítam* id. < or. служить (> chanti: Kaz *služittí* 'dienen', KT. 1096.) (Vö. azonban manysi HUNF. K *služitil*; l. még NyK. X, 202.)

249. *sáiliti* 'sajnál' (MUNK.); (KANN.) So *sáilit-* 'Erbarmen haben' (MSFOu. CI, 464) < or. жалеть. (GOMBOCZ 52.) (> chanti: AHLQV. *šalítlem* 'bedauern, Mitleid haben'; Vj. *šalət uę'rtá* 'sääliä', KT. 965, KARJ. 7; l. még lent a 42. jegyzetet.)

250. So *tumáiti* 'er denkt' (KANN.—LIIIMOLA: MSFOu. CI, 254) < or. думать.

β. Képzős igék:

251. KU *βənšitl-* 'trauen' (KANN. 47; K, Ny, É); (AHLQV.) *vinštligam* (de *vendžitam* is) ua.; l. AHLQV., KANN. i. h. és fent 199. sz.

252. *blagodarítam* 'danken' (AHLQV.) < or. благодарить. (i. h.)

253. *blagoslovítam* 'der Segen', *blagoslovítaitam* 'segnen' (AHLQV.); (HUNF.) *blagoslovitl* 'áld' < or. благословить; l. AHLQV. és fent 212. sz.

254. *obidítam* 'beleidigen' (AHLQV.); (HUNF.) *obiditl* 'sért, háborgat' < or. обидеть. (AHLQV.; HUNF.)

255. *vinítam* 'beschuldigen' (AHLQV.); (HUNF.) *vinitl, vinítlahv* 'vádolni' < or. винить. ('Az orosz szók is felveszik azt az *l* képzőt p. o. *služit*-ből lesz *služitil* szolgál, *vinit*-ből lesz *vinitl* vádol. Ezek *služit*, *vinit* az oroszban infinitívusok (— szolgálni, vádolni), de velek úgy bánt a nyelv, mintha névszók volnának.' HUNF.: NyK. X, 202.) (AHLQV.; HUNF.) [chanti: PAAS.—DONN. *vinítam* (Präs. *vinítatam*) 'anklagen, beschuldigen'].

21. Mindenekelőtt arra a kérdésre kell megfelelnünk, melyet fent (a 37. sz. jegyzetben) érintettünk, hogy t. i. sikerült-e itt kétségtelenül mai *v-s* területről származó, de az obi-ugor nyelvekben (és főleg a manysiban) mégis *l-es* alakban jelentkező igei jövevényszót találnunk. Nem sikerült; csak valószínűnek tarthatjuk, hogy ilyeneknek tekinthetjük az alább említendő egy-két igét. Persze, számolnunk kellett vele, hogy nem lesz könnyű ilyen biztos példát találnunk. Hiszen itt nemcsak a már fentebb tárgyalt nehézségekkel (l. fent a 17. pontot) találjuk szemben magunkat, hanem ezenfelül általában kevés az obi-ugor nyelvekbe átkerült *-alní* végű komi igék száma, és azzal az eshetőséggel is kell számolnunk, hogy csak az alapszót vették át és az ide tartozónak látszó igei származékszó már obi-ugor képzés (az *-l* képző azonos a komiban és az obi-ugor nyelvekben).

a. Mégis, valószínűleg *-alní* végű komi ige átvételével, még pedig *v-s* területről származó igének az átvételével van dolgunk a következőkben:

³⁹ GOMBOCZ = GOMBOCZ ZOLTÁN: A vogul nyelv idegen elemei.

1. A 159, ill. 218. sz. a. említett ige komi eredetije : S L *artalnĭ*, V *artavnĭ* I *artōnĭ* 'bedenken, überlegen'; a szó a permi nyelvjárásban nem igen használatos: Rogov megkérdőjelezi az *artavnĭ*, *artalnĭ* 'разуметь, понимать' jelentését, GENETZNél a szó nem fordul elő. Így valószínűleg izsmai eredetű jövevényszó ez az obi-ugor ige. MUNKÁCSI (VogNGy. II, 494) szerint „*ärtäli*: 'fontol, meggondol, módját eszeli, véli' az *ärti* 'mód' szótól“, de l. KANN.: Vok. 13. (Ez az *ärt* szó maga is bizonyára komi eredetű jövevényszó; l. pl. LYTKIN: Drevneperm. 123.)

2. A 171. sz. chanti ige < komi S L *murtalnĭ*, Ud *murta-vnĭs*, I *murtōnĭ* 'messen', tehát feltehetőleg vagy udorai, vagy (ami a hangsúly miatt kevésbé valószínű) izsmai eredetű.

β. Az udorai, vagy izsmai eredet mellett azonban már *l*-es jellegű permi eredet is jöhet szóba a következőknél:

3. A 166., ill. 223. sz. ige eredetije: S L *kažalnĭ*, V *kažavnĭ*, Ud *kažavnĭs*, P *kaža-vnĭ*, I *kažōnĭ*, (GEN.) PO *kážal-* 'bemerken'.

4. A 167. sz. chanti, valamint a neki megfelelő manysi É *kušnāli* 'ajándékoz' ige (MUNK.: i. m. II, 586, 659) < komi S L *kožnalnĭ*, V *kožnavnĭ*, U *kožna-vnĭs*, P *kožna-vnĭ*, I *kožnōnĭ* 'Hochzeitsgeschenke geben, schenken, beschenken', (GEN.) PO *kýžnal-* 'schenken'.

5. A chanti 175. sz. ige < komi S L *požnalnĭ*, V *požnavnĭ*, Ud *požna-vnĭs*, P *požna-vnĭ*, I *požnōnĭ*, (GEN.) PO *púžnal-* 'sieben (Mehl)'.

6. A chanti DN *mipā-ttā*, Kaz *mĭta 13-tĭ* 'mieten, pachten; dingen' (KT. 552; D, K, É) < komi S L *medalnĭ*, V *medavnĭ*, Ud *medavnĭs*, P *meda-vnĭ*, I *medōnĭ* '(als Lohnarbeiter) in Dienst nehmen, dingen, mieten (im allg.)', (GEN.) PO *mĭdal-* 'mieten, dingen'. [A manysi (AHLQV.) *mĕtlam*, *mĕtelam* 'mieten' már manysi képzés a *mĕt* 'Miete, Lohn' (< komi LI Ud *med* ua.) alapszóból; ehhez l. KANN. 44; WICHM.: FUF. XVI, 198, stb.]

Idetartozik talán ez a manysi ige is:

7. FL *sajkālĭ* 'föleszmél' (MUNK.: i. m. II, 691): *jūw sajkaləs* 'fölebredt' (uo. 129), 'visszanyerte eszméletét (очувствовался)' (uo. 488), (REG.) *saikālēm* 'nüchtern werden, erwachen, serkenek' (MUNK.—KÁLMÁN 218) stb. Vö. komi S *sajkalnĭ*, Ud *sajka-vnĭs*, P *sajka-vnĭ*, I *sajkōnĭ* '... erkalten, kalt werden, sich abkühlen...'; (WIED.) 'erkalten, sich abkühlen; sich ernüchtern, nüchtern werden'; (КОМИ-РУССКИЙ СЛОВАРЬ 172) *sajkavnĭ* „nyelvj.“ 'успокаиваться, успокоиться (после возбуждения) притти в себя, трезвиться'. Vö. még udm. *sajkal-* 'fölebredni' és komi I *sajdmĭnĭ*, Ud *sajdmĭnĭs* 'erwachen, aufwachen', P *sajmĭnĭ* 'erwachen, aufwachen; zum Bewusstsein kommen; nüchtern werden'. De vö. manysi (REG.) *saik* 'nüchtern (v. Wein od. Essen) trezvi, ne pian'; (HUNF.) *sajt*, *sajk* ~ chanti *sajt*, *sajk* '(józan, éber...)', (chanti *sajkal-ta* 'ébredni, józanodni'); (CSERN.) *sajk* — 'трезвый', — és ennek is lehet származéka az itt tárgyalt manysi ige (l. MUNK.—KÁLM. 218). A manysi *sajkālĭ*, *saikālĭ* 'ébreszt, fölebreszt' (uo. 402) mindenesetre manysi képzés.

γ. Izsmai és ugyanúgy permi eredetű lehet:

8. a 229. sz. manysi szó, amelynek eredetije komi S *vi-džalnĭ*, L *vi-dža-lnĭ*, V *vi-džavnĭ*, P *vi-dža-vnĭ*, I *vi-džōnĭ* 'fasten'. [A chanti Ni *užā-ttā* 'fasten' (KT. 254; É) talán már chanti képzés a *užš* 'Fasten' szóból, amely persze komi eredetű jövevényszó (< komi *vidž* ua.)]

δ. Határozottan permi eredetre mutat:

9. a 181. sz. chanti szó < komi S *soralnĭ*, P *sora-vnĭ* 'mischen, mengen, vermischen', (GEN.) *sóral-* 'vermischen, durch einander werfen'.

ε. Végül csak déli nyelvjárásokból van eddigelé kimutatva a következő szó komi eredetije:

10. a 168. sz. chanti és a megfelelő 221. sz. manysi ige < komi V *kj'pavni* 'aufstehen (z. B. aus dem Bett)', S L *kj'pal-* 'rügen, zanken (S), trödeln (L)'; (WIED.) 'höher werden, steigen, auftauchen'; (КОМИ-РУССКИЙ сл. 107) *kj'pavni* 1. подниматься; 2. собираться (на работу, в дорогу).^{39a}

A fenti adatok tehát nem tudtak biztos példát felszínre hozni annak igazolására, hogy a manysi nyelvbe valóban bejutott (későbbi) *v-s* területről való *-alni* végű komi ige, de legalább szintén teljesen valószínűvé tették, hogy ilyen, mai *v-s* jellegű nyelvjárásterületről származó, de a manysiban ma mégis *l-es* alakban jelentkező komi jövevényszó is volt a manysi nyelvnek jelentős számú jövevényszavai között.

*

Tagadhatatlan tehát, hogy bizonyos hiányok mutatkoznak a mi bizonyításunk menetében, de ezeket ellensúlyozzák azok a felsorolt tények, melyek tételünket megyőzően igazolják, másfelől ezek a hiányok bizonyosan abból fakadnak, hogy nem használtuk fel a jövevényszavak teljes anyagát. A jövevényszavak rendszeres felkutatásától közvetlen bizonyítékok feltárását is várhatjuk. És hangsúlyoznunk kell: tételünknek ellentmondó adatot egyetlen egyet sem találtunk.⁴⁰

*

22. Nézzük most, hogy milyen egyéb tanulságokat meríthetünk az obi-ugor nyelvek igei jövevényszavaiból az átvétel korára vonatkozólag.

A) Vizsgáljuk meg előbb a chanti nyelv tanuvalloását!

A komi eredetű igéknél azt figyelhettük meg, hogy sok köztük az olyan szó, mely a chanti nyelvterületnek igen nagy részében él (ez is igazolja, hogy itt nagyméretű és igen régi időben [még az Urálon inneni lakóhelyeken] kezdődött hatással kell számolnunk), továbbá láttuk, hogy az igék eredeti, képző-nélküli alakjukban honosodtak meg a chantiban. A török eredetű igék a chanti nyelvterületnek főleg déli részében vannak elterjedve, számuk nem nagy, és nagyobb részük képző-nélküli alakban jelentkezik a chantiban. Éz az utóbbi körülmény azt jelenti, hogy tehát itt is egy régi (de már az Urálon túlra való költözés utáni) réteget is látunk, de ezzel szembenáll az újabb (képzős alakban meghonosodott igei jövevényszavakat tartalmazó)

^{39a} A manysi LO *šul'al-* 'durchstechen, stossen' ige (KANN. 125; É) talán manysi képzés; megfelelő alakú és jelentésű komi ige (WIED. *tsuljini* 'durchstechen, Löcher machen'; (Рос.) *tsuljini*, *tsuvjini*; (Рогов—Лыткин 91) *tsuljini*; l. KANN. i. h.) *-al-* képzővel nem ismeretes.

⁴⁰ Ne feledjük, hogy tételünket, mely egy negatívumot állít, azt t. i., hogy a XVII. sz. előtt még nem volt *l > v* hangváltozás a komiban, már a rendelkezésre álló adatok csekély száma miatt sem lehet tkp. direkt módon bizonyítani. Direkt módon csak azt lehet igazolni, hogy egy bizonyos időben volt már *v-s* alak; az *l-es* alakokkal kapcsolatban pedig mindig felmerülhet az a gyanú, hogy *l-es* területről valók. Ezért kell problémánkat sok oldalról, helyesebben minden lehetséges módon (és minél több adat felhasználásával) megközelítenünk és így indirekt módon igazolnunk, hogy — mivel a XVII. sz. előtt kivétel nélkül *l-es* alakokat találunk, még *v-s* jellegű területeken is, — a mondott ideig minden bizonnyal még nem ment végbe a komi *l > v* hangváltozás. Ezt az indirekt érvelést kiegészíti azután direkt bizonyításunk: a XVIII. sz.-ban, sőt talán már a XVII.-ben, már volt *v-s* alak a komiban.

vékonyabb réteg.^{40a} (A török hatás tehát gyöngülő tendenciát mutat.) Amíg azonban a komi eredetű igei jövevényszavak, valamint a török eredetűeknek nagyobb, régibb rétege abból a szempontból, hogy képző-nélküli alakban jelentkeznek a chantiban, meglehetősen egységes képet mutatnak, addig az orosz eredetű igei jövevényszavak ebben a tekintetben nem egységesek: ugyanaz az ige az egyik nyelvjárásban képző nélkül, a másikban megint képzős (rendszerint *-t* képzős) alakban jelentkezik; nevezetesen a déli nyelvjárásokban képzős, az északi nyelvjárásokban pedig általában képző-nélküli alakban honosodtak meg az orosz eredetű igék. Az északi nyelvjárásokban bizonyára nem azért nem vettek fel ezek az igék képzőt, mert már oly régi korba nyúlik vissza az átvételük, mint a török igei jövevényszavak régi rétegéé, hanem talán inkább éppen azért maradtak meg képző-nélkülieknek, mert egészen fiatal átvételek.⁴¹ Ezek az elemek t. i. nemcsak a most említett tekintetben különböznek a komi és a régi török eredetű elemektől, hogy a déli nyelvjárásokban képzős alakban honosodtak meg, hanem abban is, hogy míg az előbb említettek az átadó nyelv infinitivusi alakjaiból indultak ki (az inf. végződésének elhagyásával), addig az orosz eredetű chanti igék alapjául általában az egyesszám 3. személyének az alakja szolgált. (L. fent a 159—194. sz., és velük szemben különösen a 203, 204, 208—210. számúakat.)⁴² — Bizonyára azonban az orosz imperativusi alak is hatott ezeknek az igei jövevényszavaknak az alakjára; l. különösen a 211, 213—215. sz. igéket. (Vö. még Cs. FALUDI АГОТА: НК. LIV, 302, ugyanott hivatkozás НАЈДУ РЭТЕРНЕК egy idevágó megállapítására; l. még BUBRICH: Историческая фонетика удмуртского языка. 103. l. Vö. még a komi és a tör. eredetű chanti igéket.)

Kevésbé jellemző az, hogy több idetartozó jövevényszóban az eredeti orosz hangsúly is megmaradt, mert hasonló jelenség pl. komi eredetű jövevényszavaknál is tapasztalható.

Az orosz jövevényszavak tehát a chantiban újabb eredetűek, annyira, hogy legnagyobb részük külön-külön honosodott meg az egyes chanti nyelv-

^{40a} Az igei jövevényszavaknak ez a kétféle jelentkezése élénken emlékeztet a hasonló magyar jelenségre; ez utóbbira l. Gombocz BTLU 193; BÄRCZI: МНУ. XLIV, 81—94.

⁴¹ Ezek az alakok tehát igen intenzív újabb hatásnak köszönik létüket. Képző-nélküli voltak tehát nem ugyanaz a jelenség, melyet a komi és régi török igei átvételeknél láttunk. Hasonló jelenség pl. az, hogy a régi hangtörvényszerű *l > v* hangváltozás mellett látunk olyan újabb analógiás alakulatokat, mint a fent említett Ud *kepuw* esetében (l. II. l.), vagy ahogyan az orosz eredetű P (ВІСНМ.—Уот.) *gou, gov* 'nackt'; arm' ЛУТК. (Phonet. 181) I *gov* ua. szóban is (< or. голый) újabb eredetű a *v*; éppily kevésbé szabad pl. az aikinói *pelajt* (< or. полати; l. ЛУТКИН i. m. 162) szóban a *dod' ~ dojd, šat ~ šajt* esetében (l. fent 31. l.) megfigyelt hangváltozással egykorú jelenséget látnunk (l. fent a *bat* szót is).

⁴² De hogy azért itt is az infinitivus is lehetett az átvétel alapja, azt egy jellemző kifejezés mutatja: Vj *šal'at* 'Mitleid'; *š. ue'rtä* 'säälä' 'bedauern, bemitleiden, mit jem. Mitleid haben' (KT. 965; l. még KARJ. 7; ВІСНМ.: FUF XV, 52). A *šal'at* (< or. жалеть 'Mitleid haben'), 'Mitleid' jelentése téves kikövetkeztetés az idézett szólásból (vö. АНЛQV. *šal' verlem* 'bedauern, Mitleid haben'), amely ebben az alakjában tkp. annyit jelent, hogy 'sajnálkozni csinálni', és olyan törökös szerkezet, mint amilyen különösen az udmurt nyelvben gyakori: *zaslužit kar-* 'verdienen' (< заслужить), *javit kar-* 'zeigen' (< явить), *kresit kar-* 'taufen' (< крестить), stb. (l. МУЖАКСИ: VotjNyelvtan. 175), *ispolnit kar-* 'erfüllen' (< исполнить), *sudit kar-* (< судить) stb. (uo. 178). Használja ezt a kevert szerkezetet orosz igékkel kapcsolatban a mai udmurt irodalmi nyelv is, ami arra vall, hogy ez a szerkezet annyira el van terjedve, hogy még a nyelvtisztaságra törekvő új írók sem veszik már fel ellene a harcot. Néhány példa az 1942. évi orosz-udm. szótárból (Русско-удмуртский словарь): *služit karjünj* 'служить' (346), *dugdjilték služit karon* 'бессменная служба' (13), *obosnovat karjünj, junmatjünj* 'обосновать'

járásokban, amélyek tehát az orosz elemek átvétele idején már meglehetősen izolálódhattak egymástól.

A chanti nyelv igei jövevényszavai tehát igazolják azt, amit a történeti adatok is világossá tesznek, hogy legrégebb a chanti-komi érintkezés (más szóval: a három réteg közül a komi jövevényszavaké a legrégebb), ezt követte a chanti-török érintkezés (vagyis: régi, de a komi jövevényszavaknál újabb keletű a török eredetű igék egy része), a harmadik nagy hatás az oroszok részéről érte a chantiakat, úgy azonban, hogy az orosz szavak túlnyomó része még a déli-chanti *l* > *t* hangváltozás előtt, tehát a XVIII. sz. közepe előtt került bele a chanti nyelvbe. Minthogy mármost a török hatás kezdete a XIV. századra tehető (l. lejjebb), a komi eredetű szavak átvétele valóban a XIII—XIV. sz. idejére tehető. Ez az eredmény azonban, bár fontos az a tanulsága, melyet mint párhuzam az idevágó manysi jelenségekkel kapcsolatban szolgáltat, mégsem nyújt módot a továbbhaladásra kérdésünk megoldásában. Minthogy azonban módszertanilag igazolta, hogy a relatív időmeghatározás ezen az alapon is lehetséges, próbáljuk most ugyanilyen módon a manysi igei jövevényszavakat elemezni.

B) A manysi nyelvben a komi eredetű igei jövevényszavak képző-nélküli alakban honosodtak meg (l. fent 218—229. sz.). L. még pl. a következőket: komi *šedni* 'zufallen, zuteil werde, erlangt, erhalten werden' > manysi *É sēti*, KL *šēti* 'kerül, jut; достанется' (MUNK.: VogNGy. II, 121, 477, 698; l. még MUNK.—KÁLMÁN 345, 405; SZILASI fordítása: „kihúz; kijön“ helytelen); komi I *harmjini* 'die Haare od. die Kopfhare verlieren...' > manysi (MUNK.) *harmi* 'kopaszodik' (TOIVONEN: FUF. XXX, 358); komi VLSLP *volni*, Ud *volnis* '(einen Baum) abschälen...', (ЛУТК.) *volni* 'обдирать кору' stb. > manysi TJ TC *ql-* 'abschälen (die Bäume unten am Stamm...)', LO *ql-* 'abschälen (einen Baum...)' (KANN. D, Ny, É; l. LIMOLA: FUF.

(224), *obrabotat karini* 'обработать' (224), *vinovate uskitiŋi*, *obvihit karini*, *vihit karini* 'обвинить, обвинять' (222), *d'eistvujuštoŋi*, *d'eistvoval karis* 'действующий' (90), *zagovoršišikjos arestovat karemŋn (přisamŋn)* 'заговорщики арестованы' (123); az „Udmurt kŋlŋn morfologija no sintaksis-voprosjos II.“ (Izevsk, 1941) c. munkából: *obosobitša kariške* 'elkülönül' (55, 57. l.), *obosobitša ug kariški* 'nem különül el' (57), *d'eistvoval karis murtez* 'a cselekvő személyt (embert)' (25). Az 1948. évi Удмуртско-русский словарь-ban is *sud'it karini* 'судить', *služit karini* 'служить', *arestovat karini* 'арестовать' stb., de: *vinovat karini* 'обвинить'.

Mindenképpen tanulságos ez a szerkezet, mert ez is mutatja, hogy igei átvételek — így az itt tárgyalt komi és török eredetűek — valóban az infinitivusi alakból indulhattak ki.

De hadd jegyezzük még meg, hogy a *uehžaitä* stb. (l. 199. sz.) féle alakoknál is inkább a 3. személyből lehet kiindulnunk, mint az infinitivusból. T. i. figyelembe veendő hogy e terület orosz nyelvjárásában az -atъ végű igék egyes 3. személyének végződése — miként MUNKÁCSI számos feljegyzéséből látni — általában nem -aer, hanem -at. Pl. (a MUNKÁCSI—KÁLMÁN-féle kötetben): бросат 'vet' (345), бросатся 'dülöngél' (343), бывать 'szokott lenni' (339), выниматся 'kijár' (345), допускат 'engedi' (338—9), летат 'repül' (297), молчат 'hallgat' (323), набират 'vesz' (343), наговариват 'ráolvas' (297), понюхат 'megszagol' (343), прилипат 'tapad' (325, 358), связыват 'összerak' (198), скакат 'ugrik' (284), собираатся 'készülődik' (323), утратат 'megdörgöl' (323); vö. még старамся 'töreksziünk' (VogNGy. II, 456); — de vö. pl. отстаег 'eláll' (345, 358), убираег 'levesz' (345). — Ez a sajátosság nem korlátozódik csupán a vogulok lakta területre, ill. ennek orosz nyelvjárására. MUNKÁCSI udmurt szövegeinek kéziratában is két ilyen alak tűnt fel nekem: миррат 'er hält mit sich Rat' (MSFOu. CII, 638) és дпрарат 'sie zuekt (mit Händen u. Füßen)' uo. (654.) — L. még (erre ERDŐR JÓZSEF hívta fel figyelmemet) P. И. Аванесов: Очерки русской диалектологии I, 213, П. С. Кузнецов: Русская диалектология 60.

XXX, 275); komi *ledźsini*, Le *lešini* stb. 'leereszkedni, leszállni' > manysi So *lēs-* 'herabgehen, -fahren' (KANN.—LIIMOLA: MSFOu. CI, 345, 471); komi V S L *libni*, Ud *libniš* 'an die Oberfläche des Wassers kommen, auftauchen (z. B. Eis, Holz); sich heben' (vö. WIED. 'entstehen, sich erheben'; WICHM. Ud *libettšiniš* 'in die Höhe fliegen, auffliegen'); P (LYTK.: Vok. 89, 94) *libno* 'подняться' > manysi So *lib-*: „Morgenwind, meine Mutter (und) mein Vater, *li·B, li·B, li·B!* Erregt ein schönes Gestöber des Schneewinds!“ (KANN.—LIIMOLA i. m. 240.) (*li·B* tehát a. m. 'flieg auf, erhebec dich!')

Ami a török eredetű igéket illeti, ezeknek jelentékenyen kisebb számú jövevényszót tartalmazó régi rétege képző nélkül jelentkezik a manysiban (az északi nyelvjárásokba — eddigi tudomásunk szerint — egyetlen egy ilyen képző-nélküli török-eredetű ige nem jutott be); az újabb, jóval jelentősebb réteg *-t* vagy *-l* képzővel bővült a manysiban. Itt tehát (szemben a chantival, ahol a török átvételek terén gyöngülő tendenciát tapasztaltunk), újabb időben erősödött török hatással van dolgunk. (Képző-nélküliek fent a 230—233. számúak, képzőt kaptak a 234—242. számúak.)

Leghomályosabbak ebből a szempontból az orosz eredetű igék; ezek képző-nélküli, de képzős alakban is jelentkeznek a manysiban. Itt is a képzős alakok látszanak (már jelentéskörüknel fogva is) legfiatalabb átvételeknek. (Képzőt nem kaptak a 243—249. sz. a. felsorolt igék, viszont képzőt tüntetnek fel a 250—255. sz. alattiak.)

Még figyelembe veendő, hogy a nyelvjárások alakváltozatait tekintve a komi és a török eredetű (névszói és igei) jövevényszavak első szótagbeli magánhangzóinak egymáshoz való viszonya mindkét obi-ugor nyelvben általában ugyanolyan, vagyis ugyanolyan megfeleléseket mutat, mint amilyen megfeleléseket az eredeti chanti, ill. manysi szavaknál látunk. Ez is olyan körülmény, mely e jövevényszócsoportok régisége mellett szól, vagy — mondhatnók most már így is: e csoportok régiségéből folyik. Persze még nem látunk tisztán ebben a kérdésben. KANNISTO pl. ezt írja (TLW. 236) a török eredetű igékről a manysiban: „Viele Lehnwörter deuten in gewissen Lautverhältnissen auf einen Stand, der dem Urvogulischen wenn auch nicht ganz gleich gewesen ist, so doch wenigstens sehr nahe gestanden hat. Dies ist besonders im Vokalismus zu beobachten. Dass die urvogulische Zeit beim Übergang auch nur der ältesten tatarischen Lehnwörter in die Sprache noch fortgedauert hätte, ist jedoch nicht wahrscheinlich.“ (Ezért WICHMANN úgy fogja fel a dolgot, hogy e hangváltozásoknak egy része aránylag újkeletű; l. FUF. Anz. XVI, 31. — L. még KANN.: FUF. XIV, 30.) Ugyancsak a vokalizmus alapján bizonyítja a chanti nyelv török eredetű jövevényszavainak a régiségét PAASONEN is (TO. 88—9, 91, 93). Az orosz eredetű jövevényszavaknak egy része szintén régi hangállapotot tükröz, de pl. a chantiban külön nyelvjárási átvételeket is kellett számításba vennünk, és — bár mindenesetre akad köztük régi átvétel is — azzal is kell számolni, hogy ezek komi vagy török közvetítéssel is kerülhetek régebben az obi-ugor nyelvekbe. Ilyen szavak pl. DN *tāba's* 'Speicher' (KARJ. 53), O *kōlō'dā* 'Weihnachten' (uo. 71), Ni *nūžā* 'arm' (uo. 127, de l. KANN.: TLW. 143—4), DN *kērā'p* 'Fahrzeug' (KARJ. 165, de l. KANN.: TLW. 130); manysi TJ *ħasa'χ* 'Kosak' (KANN.: TLW. 116) stb.

A manysi nyelv igei jövevényszavainak a tanuságtétele nemesak hogy nincs ellentétben a 19. pontban megállapított eredményünkkel, hanem éppen ellenkezőleg igazolta, sőt jelentős mértékben megerősítette, mert új érvelvé támasztotta alá fenti következtetésünket.

Ha tehát figyelembe vesszük, hogy az obi-ugor nyelvekre vonatkozóan a török hatásnak a kezdete a XIV. század végére tehető (l. pl. GOMBOCZ : A vogul-nyelv idegen elemei 3 ; KANNISTO : TLW. 212, 235, stb.; KAI DONNER FUF. XVIII. 133 szerint talán már a XIII. századba), azt kell feltennünk, hogy azok a török igék, amelyek képző-nélküli alakban honosodtak meg a chantiban és a manysiban, a XIV–XV. században jutottak be ezekbe a nyelvekbe. De ezt a megállapítást megfelelő módon alkalmazhatjuk, értékesíthetjük a komi eredetű igékkel kapcsolatban is, vagyis kimondhatjuk, hogy azok a komi eredetű igék, melyek ugyancsak képző-nélküli alakban honosodtak meg az obi-ugor nyelvekben, részint a XIV. században vagy még régebben, részint pedig — nevezetesen manysi vonalon, figyelemmel a bebizonyíthatóan és bebizonyítottan fennállott manysi-komi érintkezések korára —, még a XIV–XV. században is juthattak bele a manysi nyelv szókincsébe. Sőt, minthogy ezek az említett történeti adatok azt is bizonyítják, hogy ezek a régebbi időben kezdődött érintkezések még a XVI. században is élénkek voltak (sőt részben a XVII. sz.-ban is fennállottak), ezek a változatlanul, képző nélkül átkerült komi igei jövevényszavak — és velük együtt természetesen egyéb szavak is — mindenképpen még a XVI. században is juthattak át a manysi nyelvbe.

Minthogy pedig másfelől be tudtuk bizonyítani, hogy ezek közt az obi-ugor nyelvekbe átkerült, a manysiba pedig legalább egészen a XVI. századig bezárólag bejutott, komi jövevényszavak közt (mai) *v*-s területről származóknak is kellett lenniök, és ezek mégis *l*-es alakban honosodtak meg, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a komi *l > v* hangváltozás, amelynek a XVI. században még semmi nyoma, de a XVIII. században már számos forrásban jelentkezik, a XVI. században még nem; de a XVIII. században már nem, tehát csakis a XVII. században mehetett végbé.⁴³

És itt végül egy — bár nem teljesen világos és ezért nem is teljesen százszázalékos — közvetlen bizonyítékot akarunk felhozni arra, hogy az itt tárgyalt komi *l > v* hangváltozással valóban már számolhatunk a XVII. században.

A Нившера folyónak, mely a Вишера-nak mellékfolyója, a vicsegdai nyelvjárásban V. ЛУТКИН szerint (l. JSFOu. XLII/4, 19, Доклады Ак. НУ. СССР 1928, 299, Phonet. 137) *nišser*, az izsmaiban *nišser* a neve; egy ú. l. hasonlónevű (?) folyócskának a felsővicsegdai nyelvjárásban (l. Volksdicht. d. Komi 465) *nišser-ju* a neve. Mármost az 1608. évi telekkönyvben a folyónév Нившера alakban szerepel, amihez ЛУТКИН (JSFOu. XLII/4, 19) megjegyzi, hogy „In das Grundbuch ist das Wort in der nördlichen (sog. izemischen) Aussprache gekommen“. A szó összefügghet az I *niš* (< **niš*) 'abschüssig' jelentésű szóval (Ud *niš*, pl. *va-niš* 'stromabwärts'; l. WICHM. — Uor.) és azonos lehet az udorai *niš-ju* 'Нившера (ein Nebenfluss der Vaška)' folyónévvel, de persze az sem lehetetlen, hogy itt olyan esettel van dolgunk, mint pl. a *šo-pu* 'Schneeballenstrauch' szónál (l. Uor. : Kons. 253, 256; vagy az *utni* 'bellen' szónál, l. uo. 376. l), hogy t. i. a *v*-s alak az eredeti. Ha azonban a szó **niš* ~ **niš*

⁴³ Az obi-ugor nyelvek szamojéd eredetű igéivel kapcsolatban újabb vizsgálatokra volna szükség. Gombocz összeállításából (NyK. XXXII, 182 skk.) kitetszőleg ezek az elemek szintén újabb eredetűek: kevés (talán inkább kétes) eset kivételével képzős alakban honosodtak meg az obi-ugor nyelvekben.

alakra megy vissza, amit nagyon valószínűnek tarthatunk (a *-v* kieséséhez vö. Ud *udor* 'Unterlauf des Flusses', P *u-piš* 'schlechter Hanf' stb.; l. UOT.: Kops. 336 stb. és fent 33. l.), akkor ebben az adatban az egyelőre egyetlenül ismert első irodalmi emlékét találtuk meg az *l > v* hangváltozásnak és annak, hogy ez a hangváltozás már 1608-ban jelentkezik.

De rá kell mutatnunk arra is, amire e fejezet 2. pontjában már céloztunk, hogy t. i. fenti eredményünk világánál most már másképp értelmezhetjük a legrégebb nyelvemlékek *l*-es jellegét is.

Azt látjuk u. i., hogy az Alsó-Vicsegda vidéke ma *v*-s terület és az volt már LÉPECHIN korában is. Minden okunk megvan tehát annak feltevésére, hogy ez a vidék, és vele együtt Usztjug vidéke is, *v*-s jellegű volt attól kezdve, hogy az *l > v* hangváltozás ezen a területen végbement. Így hát Permi István adatai nem azért *l*-es típusúak, mert Usztjug vidéke *l*-es terület volt, de a többi esetleg már nem, hanem határozottan megállapíthatjuk, hogy a legrégebb nyelvemlékek azért *l*-es jellegűek, mert akkor az az egész vidék, melynek ma komik-lakta része ma *v*-s terület, teljes egészében *l*-es nyelvjárást beszélt, ill. az egész komi nyelvterület *l*-es jellegű volt annál fogva, hogy az *l > v* hangváltozás csak sokkal későbbben lépett fel. Így tehát a régi nyelvemlékek is alkalmasak annak az igazolására, hogy olyan vidéken, ahol ma *v*-s alakok járnak, a XIV. században *l*-es alakokat használtak.

De ennél még sokkal többet is igazolnak a nyelvemlékek, olyasvalamit, ami egész okfejtésünk, következtetésünk helyes voltát kétségtelenné teszi. V. I. LYTGIN t. i. (Drevneperm. 119—121) kimutatta, hogy a LEPECHIN- és JEVGENIJ-féle szövegek bizonyos tekintetben nyelvjárási emlékek, amennyiben a XV.—XVII. századbeli másolók különféle nyelvjárásainak több sajátosságát őrizték meg, mégpedig ezek közt udorai, vimi, izsmai és alsóvicsegdai sajátosságokat is. (Hasonlót jelenthet SZIDOROV-nak fent a 27. lapon idézett megállapítása is.) Ha mármost még ezek ellenére sem találjuk semmi nyomát a *v*-s alakoknak ezekben a nyelvemlékekben, nyilvánvalóvá válik, hogy nemcsak azért vannak itt kizárólag *l*-es alakok, mert — mint fentebb mondtuk — a másolók ragaszkodtak az eredeti szöveg *l*-es jellegéhez, vagy pedig azért, mert ezek a szövegek talán egyébként is *l*-es vidékről valók, hanem azért is, mert a különféle vidékről való másolók nyelvében egészen a XVII. sz.-ig nem is lehetett *v*-s alak.

Eredményeink fényt vethetnek egyéb problémákra is. Így pl. arra engedtek következtetni, hogy — bár régebb orosz eredetű jövevényszavak is vannak a komi nyelvben — az intenzív, mély orosz hatás a komira csak a XVIII. században, az *l > v* hangváltozás végbementé után, indulhatott meg; de ez az erős orosz hatás bizonyára az obi-ugor népeket sem érte el korábban. Az obi-ugor érintkezések kora egyébként is tudvalevőleg — a régebb harcok korát nem számítva — csak az obi-ugorok földjének teljes meghódítása után, legkorábban a XVI. sz. legvégén kezdődhetett. (L. pl. GOMBOCZ: i. m. 39.)

23. Foglaljuk össze eredményeinket, amelyekhez tehát főleg a jövevényszavaknak mindkét irányban való vizsgálata alapján tudtunk eljutni.

A komik azután, hogy a csuvas hatás után kiváltak a permi népek közösségéből és északra vándoroltak, a XI. sz.-tól kezdve^{43a} új lakóhelyeiken

^{43a} L. WICHMANN: Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. 146—7. l. L. fent 14. l.

hosszú ideig tartott benső érintkezésbe kerültek az obi-ugor népekkel, aminek az obi-ugor nyelvekben számos komi eredetű jövevényszó őrzi emlékét. A komi nyelv mássalhangzórendszere ez alatt az idő alatt — úgy látszik — igen keveset változott. Az a hangtani sajátosság, amely a komi nyelvjárást, vagy inkább: nyelvjárás csoportokat ma egymástól megkülönbözteti, nevezetesen az $l > v$ hangváltás, a csuvasokkal, valamint az obi-ugorokkal való intenzív érintkezések korából még nyomokban sem mutatható ki.

Közben, már a XIV. sz. vége felé, megindult az orosz nyelv hatása a komira, de nagyobb erővel ez a hatás csak jóval később bontakozott ki, bár már előbb sem volt egészen jelentéktelen. A legrégebb komi nyelvemlékekben (a XIV. sz. végétől kezdődően) az *a*, *i* kötőszókon és néhány egyházi vonatkozású szón (valamint ilyen neveken) kívül, (mint pl. *grek*, *krek* 'bűn', *amin* 'ámen', *tšas* 'csésze, edény') nem találunk orosz eredetű szót.

De még az orosz jövevényszavak nagy tömegének átvétele előtt egy fontos hangváltás ment végbe a komiban, az $l > v$ hangváltás. Az erős orosz hatásnak és az említett hangváltásnak első irodalmi jelentkezését a XVIII. sz. első felében, ill. első negyedében figyelhetjük meg.

A komi nem-szótagkezdő *l* történetében tehát három korszakot különböztethetünk meg: 1. A XVI. sz. végéig ez a hang változatlan; 2. a XVII. sz.-ban bekövetkezik az $l > v$ hangváltás; 3. ezután, a XVIII. sz.-tól kezdve a jövevényszavak már megtartják eredeti *l*-jüket. Az $l > v$ hangváltás érvénye, ható ereje (egyes analógiás eseteket és az invvai későbbi fejlődést nem számítva) a XVII. századra korlátozódott.

Ezek a megállapítások összhangban vannak a komi nyelvészek felfogásával, akik — nevezetesen SZIDOROV és bizonyosan LYTKIN is — szintén azt vallják, hogy az $l > v$ hangváltás aránylag újkeletű. SZIDOROV az $l > v$ változás késői végbemenésének bizonyítékát látja abban, hogy egyes orosz és komi helynevekben *v*-s típusú vidéken is, ma is megmaradt az eredeti *-l*.⁴⁴ (L. már fentebb idézett tanulmányát. Persze kár, hogy nem kapunk itt tájékoztatást e helynevek történetéről.) V. I. LYTKIN abból indul ki, hogy a nyelvemlékek nyelve *l*-es jellegű, tehát az usztvimi-vicsegdai nyelvjárás, mely ma *v*-s jellegű, a XIV. sz.-ban még az *l*-es típushoz tartozott. LYTKIN ehhez hozzáfűzi, hogy a vicsegdai *v*-s jellegű nyelvjárás csak a Permi István püspök utáni időben alakult ki, mégpedig szerinte különféle nyelvjárásokat beszélő komik és oroszok keveredéséből; még a XVII. sz. elején ez a terület sokkal gyérebben lakott vidék volt, mint akár az Udora, akár a Vim és a Sziszola vidéke. LYTKINnek az a megállapítása, hogy a vicsegdai nyelvjárás kialakulására udorai telepések nyelve volt nagy befolyással (Drevneperm. 97), az izsmai területet pedig tkp. vimiek népesítették be (uo. 121), — erre egyébként bővebben LYTKIN könyvének ismertetése kapcsán fogunk visszatérni — tetszetős településtörténeti alapon magyarázza meg e nyelvjárások egyezését az $l > v$ hangváltás tekintetében, de ezt az erős nyelvi hatást természetesen nem az első gyér bevándorlási hullámok, hanem csak későbbi, talán a XVII. századi tömegesebb bevándorlások gyakorolhatták a Vicsegda és az Izma területén, olyan időben, amikor az udorai és a vimi nyelvjárás nem volt már *l*-es jellegű.

⁴⁴ SZIDOROV említett cikkében (248. l.) ezt írja az $l > v$ hangváltásról: «Этот переход — по крайней мере на части территории, где мы его в настоящее время находим — имеет не слишком древнюю хронологическую дату.»

24. Talán módszertanilag is tanulságos volt az az út is, mely, egyszerre több irányból közelítve meg a problémát, fokozatosan, lépésről lépésre közelebb vitt bennünket eredményünkhöz.

a) Az eredeti l változatlanul jelentkezik az udmurtban, a kominak több nyelvjárásában, de még a v -s jellegű nyelvjárásokban is csak bizonyos hangtani helyzetben változott az l hang v -re: tehát az őpermi kor legvégéig, a komi népnek a permi nyelvközösségből való kiválásának megkezdéséig vagyis a VIII. sz. végéig (l. pl. WICHMANN: TLP. 147) még nem állhatott be az $l > v$ hangváltozás.

b) A csuvas eredetű komi $šiv$ már résztvett az $l > v$ változásban, tehát a csuvas szó még e hangváltozás előtt került át a komiba: a XI. század végéig sem volt tehát még $l > v$ hangváltozás a komiban.

c) A chanti-ba bekerült komi eredetű jövevényszavak — bár részben v -s területről származnak — l -s jellegűek. Minthogy a chanti-komi intenzív érintkezés csak a XIII–XIV. sz.-ban szűnt meg, az $l > v$ hangváltozás a XIV. század előtt sem mehetett végbe.

d) A manysi-komi benső érintkezés legalább a XVI. sz. végéig tartott, de a manysiba átjutott komi jövevényszavak ugyanazt a képet mutatják, mint a chanti nyelvbeli komi jövevényszavak: a komi $l > v$ hangváltozás tehát a XVI. század végéig sem mehetett végbe.

e) A XVIII. században azonban már kimutatható a komi $l > v$ változás: ez a hangváltozás tehát csak a XVII. században mehetett végbe és — mint láttuk — erre az időre korlátozódott is.

De talán tanulságos volt dolgozatunk elvi síkon azért is, mert megkísérelte egy negatívum bebizonyítását ott, ahol az adatok csekély száma miatt nem lehetett szó teljes indukcióról.

25. Befejezésül még csak arra az érdekes tényre akarunk rámutatni, hogy a komi nyelv testvéryelvében, az udmurtban is végbement két nyelvjárásban egy $l > v$, ill. helyesebben egy $l > y$ (y) hangváltozás, és ez a hangtani jelenség itt még újabb keletű, mint komi párja, mert a legutóbbi évtizedekben folyt le szemünk előtt. A jelabugai udmurt nyelvjárás egyik falujában és a malmizs-ursumi nyelvjárásban figyelte meg WICHMANN ezt a jelenséget és még meg tudta állapítani, hogy az utóbbi területen (WICHMANN tanulmányútja idején, tehát 1891-ben, ill. 1894-ben) már csupán a legidősebb nemzedék kiejtésében voltak sző belsejében és végén („in allen Stellungen im In- bzw. Auslaut“) l -es alakok hallhatók. (L. WICHM.: Vok. 3; Uot.: Kons. 195.) MUNKÁCSI is írja, hogy egyik jelabugai közlőjének (a Bemizs falvából származó Fedotovnak) a nyelvében a magánhangzók közti l -nek kiesését, ill. y -vé válását figyelte meg: „In intervokalischer Stellung fällt bei Fedotov das l - aus, oder es tritt an seine Stelle y -.“ (MSFOu. CII, 604; l. még uo. 571, 656, 684. l.) Ez az udmurt hangváltozás egészen újkeletű, és így természetes, hogy még az új orosz jövevényszavak is résztvettek benne (pl. MU *žyob*, J *žyop* 'Dachrinne' < or. жолюб; l. WICHM.: Vok. 8). MUNKÁCSINAK az l -kiesésére vonatkozó megállapítása már olyan — még újabb — hangfejlődésre is utal, mely, túlmenve az $l > w$ fokon ($l > \emptyset$) már az izsmai-komi jellegű fejlődéshez közeledik (bár a megelőző magánhangzó megnyúlása nélkül).

Érdekes e hangváltozás szempontjából az a jelenség is, amelyre KALIMA hívta fel a figyelmet (RLS. 23. l.), hogy t. i. az orosz л is néhány északi-nagy-orosz nyelvjárásban szótag végén y hanggá változott. (L. még SETÁLÁ: ÁH. 428; KALIMA: i. h. és 24). Megvan ez a hangváltozás a magyarban

(l. különösen LOSONCZI : NyK. L, 240), egyes finnugor nyelvekben is (l. SETÄLÄ: i. m. 425 skk. ; KALIMA : FUF. XVI, 171—2 ; TURUNEN : MSFOu. LXXXIX, 308—9, 312) és persze — mint ismeretes — más nyelvekben is.

III.

Néhány obi-ugor műveltségi jövevényszó és tanulságaik

Fejtegetéseink igazolták, hogy az egyes finnugor nyelvekről szóló hangtörténeti munkákban helyet kell kapniok azoknak a vizsgálódásoknak is, amelyek az illető nyelvből más nyelvekbe átkerült jövevényszavaknak a hangtörténeti tanulságait is értékesítik. Így pl. bajos lenne a komi nyelv hangtörténetét, főleg vokalizmusának a történetét megírni úgy, hogy ne vennők tekintetbe az obi-ugor nyelvekbe átjutott komi eredetű jövevényszavakat. Vonatkozik ez a megállapítás természetesen alaktani kutatásokra is, ahogyan alább ebből a körből is mutatunk be egy-két példát.

Előbb azonban a jövevényszavak köréből néhány jellemző műveltségi szóra és ezek tanulságaira akarunk rámutatni.

1. Kezdjük egy érdekes szócsoporttal.

Az obi-ugor nyelvekben a zár, lakat, elzárásra szolgáló szerkezet vagy berendezés nevei általában idegen eredetűek, mégpedig az oroszból, törökből és különösen a komiból kölcsönzött elnevezések. [Ilyenek : orosz ЗАМОК 'lakat' > chanti *samo:k*, KT. 859, manysi TJ *samɔ:χ* stb. 'Schloss' (KANN. 138), LM *srāmākt* '(Flinten)schlösser' (KANN.: FUF. XIV, 64) ; or. КЛЮЧ 'kulcs' > manysi AHLQV. *külš*, REG. *kulč* ; tör. *ačkyč* 'kulcs' > manysi *aškyš*, chanti *ätχš* (KANN.: TLW. 78 ; KT. 95 ; PAAS. : TO. 137) ; komi *toman* 'lakat' > manysi *tuman*, chanti *tū:mān*, l. fent 154. sz.] Komi eredetű a chanti *ičkū'ŋ* 'Sperrstange der Tür (im Innern)' (KT. 149) is; eredetije a komi *jigan* 'Riegel, Vorschieber (zum Verschliessen der Tür)' (l. FUCHS : FUF. XXX, 322—3). Ugyanígy komi eredetre megy vissza a manysi *poštan* (ebből > chanti *poštan* (PÁPAY) 'retesz' szó is (l. fent 137. sz. a.).

Érdekes és jellemző ez a most bemutatott szócsoport, mert nemcsak fontos hangtörténeti,^{44a} hanem fontos művelődéstörténeti tanulsággal is szolgál. Bepillantást enged abba a korba, amikor nem volt szükség lakatra, zárra ; nem kellett lopástól, betöréstől félni, így sem a tárgyra : az elzáró szerkezetre, sem pedig elnevezésére nem volt szükség. Csupán olyan berendezésnek, szerkezetnek érezték szükségét, amely az éléskamrát vagy a prémekeket őrző kamrát a vadállatok kártevése ellen védte, biztosította. Erre a célra szolgált a manysi *nārəp*, amely „az erdei éléskamrákban zár gyanánt alkalmazott rudat“ jelenti (l. MUNKÁCSI : VOGNGy. II, 537). „Ez a zár arra való, hogy a vadak a hambárba be ne juthassanak : a rúd egyik vége az ajtóval szemben lévő falhoz, a másik az ajtóhoz feszül, de egy zsineggel, mely valahol az ajtó vagy fal hézagán át van húzva, fölemelhető, vagy félretolható s így az ajtó kinyitható“ (uo.)⁴⁵ Ilyen szerkezet a chanti *šāšūχ* is, melynek jelentése

^{44a} Erről l. az idézett irodalmat.

⁴⁵ Vö. chanti DN *əktā'n*, Kr *əktān* alatt : 'задвизка, накидка ; lange, von der Tür bis zur Hinterwand reichende Stange, mit der die Tür „zugeschlossen“ wird (von dem Stangenende bei der Tür geht ein Seil zur Decke und von da zu einem Spalt in der Diele ; mit Hilfe dieses Seiles kann man die Stange von der Tür wegheben) ; Riegel, Vorschieber' (KT. 32).

'Verschlussstange der Tür (im Speicher, mit einer Schnur zu heben)' (KT. 951). Idővel persze gyökeresen megváltozott a helyzet. Mikor már emberektől kellett az ingóságokat féltetni, nem volt elegendő az az ajtónak belülről neki-támasztott és kívülről irányítható, félretolható rúd. A Trj *tššŋ' -iŋ'at p'ant' aŋ'z* kifejezést így értelmezi KARJALAINEN: '(die Speichertür) von innen mit einer Stange verschliessen', de hozzáteszi: „diese Art des Verschlusses nicht üblich“ (KT. uo.). Rákényszerültek az obi-ugorok is a szomszédaiknál már használatos igazi záró berendezésnek az átvételére és alkalmazására.⁴⁶ Hogy ekkor is elsősorban az éléskamrájukat kellett védeniök, arra vallhat a lakatnak nyenyec (jurák-szamojéd) *ten-jěsea* elnevezése, mely szószerint a. m. 'éléskamra-vas'.

A szamojédoknál — ezt érthetővé tették nehezebben megközelíthető lakóhelyeik és nagyobbára nomád életmódjuk — még későbbben állott be az elzárásnak, a lakat használatának a szükségessége; ők már a chantiktól tanulták meg, tőlük vették át a *jikkān* 'Riegel, Vorlegebalken' és a *taman* 'lakat' használatát és nevét (vö. fent chanti *jěk'ā'ŋ'* és *tū' m'ān*; l. LEHTISALO: Vok. 15, 40). SCHRENK szójegyzéke szerint a komi *voštan* (nála *vosjtan*) 'kulos' változatlan *wosjtan* 'kulos' alakban jutott át a szamojédba (l. MSFOu. LXIV, 86).

2. Fent az obi-ugor *poštan* 'retesz' szóval kapcsolatban egy példáját láttuk a komi *v*-nek *b*-vel, ill. *p*-vel való helyettesítésének (erre vonatkozólag l. pl. FUF. XXX, 326; KALIMA: RLS. 22, 40, 42; KANN.: TLW. 151, 165; UOT.: Kons. 259; MUNK.: ÁKE. 642, KAI DONNER: Anl. 20, 28, 39, stb.)⁴⁷ Ugyanilyen esettel van dolgunk a következő szóban, amely egy igen fontos fogalmi körbe, nevezetesen a családi, nemzetségi élet körébe tartozik és így a komi-obiugor kapcsolatok bensőségére, mélységére jellemző. A Vj *pōtš* jelentése 'Familie', a VK *pōtš* szóé 'Familienname', Likr *pōtš* 'Familie (die denselben Zunamen hat)', Trj *p'ōtš* 'Familie(nname)', *p'ōtš'kō* 'Mann, der denselben Familiennamen wie ich hat'; Mj *pōtš'nām* 'Familienname' stb. (KT. 751). (A 'Familie' és 'Familienname' kapcsolatához vö., hogy az orosz фамилия is mindkettőt jelenti.) Itt valószínűleg a komi *vuž*, PK *vudž* 'Wurzel' szó átvételével van dolgunk. A komi szónak a *ređ-vuž* (V S Ud) összetételben 'Geschlecht, die Verwandten', az izsmai *tšūžan-vuž* összetételben pedig 'Geschlecht, Stamm' a jelentése. A komi *vuž* szó udm. *viž'i*, *vi dži* megfelelőjének jelentése 'gyökér; nemzetség, törzs, népfaj, származék, ivadék', *odik vež'e*, *og-vi dži* pedig a. m. 'rokon, egy-családbeli; Verwandter' (l. MUNK.: VotjSz.).⁴⁸ A permi szavaknak etimológiailag megfelelő fgr. eredetű szó megvan a chantiban Kaz *uōš* 'Stammende des Baumes' stb. alakban (KT. 260; ToIV.: Affr. 99), de emellett 'család, (?) nemzetség' jelentésben átjutott a komi szó is *pōtš* alakban.

⁴⁶ Egyes komi falvakban azonban még a legújabb időkben is az a szokás dívott, hogy akkor sem zárták be az ajtót, mikor a házbeliék mind munkára mentek, hanem csak az ajtó elé tett karóval (vagy söprűvel) jelezték, hogy „üres a ház“.

⁴⁷ *p > w* változás különösen a V Vj chanti nyelvjáráásokban gyakori; pl. DN *pjnt* stb. ~ V *wu'n't'* 'фунт' (KT. 712; KARJ. 63); Kr *pu'p* ~ V *pō'p*, *pō'w* 'пон' (KT. 718.; KARJ. 149), stb.

⁴⁸ A chanti *to-ŋz* szónak is 'Wurzel; Geschlecht, Generation' a jelentése (KT. 1088). L. még PAAS.—DONNER 182: *pjvat* a., de erről, valamint a chanti Ni *rōtəŋ kāmŋŋ'* kifejezésről ('derjenige, von dem noch Verwandte leben' KT. 395) másutt fogunk bővebben szólni.

A komi *red-vuž* kifejezést (melynek első eleme az orosz под 'nem, nemzedék, nemzetség, származás') teljes egészében átvette a manysi (*rütä-vosä* 'rokonsága, ivadéka'; I. MUNK.: VogNGy. IV, 144). De a komi eredetű chanti *pöťš* is átjutott a manysiba; véleményem szerint, melyet másutt fejtek ki, a KL *pös mër* 'teljes apai név' (MUNK.—KÁLM. 346, 398) első része ez a chanti közvetítéssel átkerült komi *vuž*, második eleme pedig talán a komi *mër* 'Baumstumpf' szóval azonos, úgyhogy ez a kifejezés is szorosan hozzákapcsolódik a *tösyyökeres*-féle szólásokhoz (ezekről I. Nyr. LXII, 39 és LXIII, 60).

Itt tehát nemcsak az az érdekes és tanulságos, hogy a komi *vuž*-nak megfelelő szó a manysiban is, a chantiban is két-két alakban van meg, hanem meglepő az észjárásnak az a találkozása is, mely azonos kapcsolattal ('tő' és 'gyökér') juttatja kifejezésre a rokonság, az ősi és közös származás fogalmát.

3. A komi *v* helyébe lépő manysi vagy chanti *p* nem mindig hanghelyettesítés; lehet ez részben szervelesen fejlődött hang is. A chanti DN *uo'kse* 'ganz, vollständig' (KT. 215) — miként a szótár is jelzi — az orosz *вoвce* szóra megy vissza, nyilván a következő fejlődéssel: **uo'pse* v. **uo'fse* > (szabályos *f* > *p* hanghelyettesítéssel) **uo'pse* > *uo'kse*.⁴⁹ Így lett az orosz *пнявка*-ból a chantiban DN *piwka* mellett *pi'fka* 'Blutegel' (KT. 661), az orosz *лавка*-ból a manysiban (KU *ла'фкә*, VN *лапкә* mellett) TJ *läpkä*, LO *läpkä* stb. 'Kaufladen' (KANN. 87, 95), és így lett az orosz *лавица* szóból az udmurtban **lavi'čša* > **lavčša* > **lavčša* alakokon keresztül *lavčša* 'Bank' (I. MSFOu. CII, 639). Így magyarázandó a manysi *šipkә lә* 'szürke ló' kifejezés *šipkә* szava is; ez t. i. az orosz *сивка, сивко* 'sötétszürke (ló)' szónak az átvétele. Abban a manysi medvénekben, melyben a *šipkә lә* szerepel (VogNGy. III, 126—132), még két másik lóról van szó: egy *våränkә* 'fekete' és egy *rēske* 'sárga' lóról. A *våränkә* orosz eredetű jövevényszó (< or. *воронко* 'fekete, hollófekete ló'); a *rēske* szót, mely másutt *rōškә-pun* 'rókaszőrű', *rjškäi' läwiläm* 'vörös lónak nevezem' kifejezésekben szerepel (I. TRÓCSÁNYI), TOIVONEN fgr. eredetűnek magyarázta (~ finn *ruskea, ruskia* 'rötlich gelb, braun, dunkelrot'; Affr. 196), azonban a manysi szó talán inkább orosz jövevényszónak tekinthető, éppúgy, mint a vele együtt szereplő két másik lószínnév (< or. *рыжко* 'sárga ló', tkp. 'Rotfuchs, vöröses-sárga ló'). (L. FOKOS: Ethnogr. LXII, 291 és most MUNKÁCSI—KÁLM. 204.)

Ezek a most idézett manysi nyelvi jövevényszavak jellemzően mutatják, hogy a régen minden bizonnal megvolt eredeti manysi lószínek nagy részét idővel orosz elnevezések szorították ki. [Orosz eredetű még manysi *päkänkә* 'tarka' (VogNGy. IV, 397) < or. *перанка*, valamint *purkä* 'rókaszőrű' (uo. 269) < or. *бурка* 'sötétpej' is].

A három ló motívuma és velük kapcsolatban a *сивко* és *воронко* színnevek együttes előfordulása ebben a medvénekben arra vall, hogy ez a motívum az egyik legelterjedtebb orosz népmeséből (a *Сивка-бурка* *вещий каурка* vagy *Сивко-бурко* *вещий воронко* meséjéből) való.

4. Arra a nagy hatásra, melyet a komi nyelv az obi-ugor nyelvekre gyakorolt, igen jellemző többek között egy komi képzőnek az átvétele és további alkalmazása a chantiban.

Az az *-an* képző, melyet fent a *voštan, toman, jigan* szavak végén láttunk, számos komi eszköznévben szerepel. Ez oly pregnáns kifejezésmódnak bizo-

⁴⁹ A *p* helyére került *k*-ra vonatkozólag I. pl. Uot: Kons. 291 és fent 106. sz.

nyult, hogy nemcsak több *-an* képzős eszköznevet vettek át az obi-ugor nyelvek (sőt az oroszba is behatolt egy ilyen eszköznév, nevezetesen a komi *kuštan* 'Erdhacker'; l. KALIMA: FUF. XVIII, 29), hanem eredeti chanti igékből is képeztek ezzel a képzővel eszközneveket (l. NyK. LII, 353), de még egy orosz eredetű, már magában eszköznév jelentésű főnévhez is hozzáfüggesztették ezt a képzőt. A chanti Vj *šestān* szóban (melynek jelentése 'Stange, mit der ein Floss (Boot) vorwärtsgeschoben wird, Staken'; KT. 922) bizonyára az orosz *шест* szót kell látnunk (jelentése: 'rúd, pózna'), amelyhez az itt említett komi eredetű végződés járult (l. NyK. i. h.).

5. Ugyancsak *-an* végű, komi eredetű eszköznevet látunk a chanti DN *pāška n*, V *pētškā n* stb. 'Flinte' szóban (KT. 759), amelynek eredetije — bár az orosz *пистолка* szó valószínűleg hatott egyes nyelvjárásokban a chanti szó hangalakjára — a komi *bičškan* tkp. 'dőfő szerszám' (Ud 'Eishacke mit langem hölzernem Stiel') eszköznév. (L. FUF. XXX, 328.)

A medveadászat legfontosabb régi fegyverét, a kopját, mely mellett a jégtörővas is gyakran szerepelt (l. pl. MUNKÁCSI—KÁLMÁN 63—4), idővel a puska váltotta fel, de a tárgy neve megmaradt ugyanúgy, mint ahogyan az obi-ugor nyelvekben és a szamojédban is „nyíl“-nak mondják a puska-golyót, vagy ahogyan *tut* *χāt*-nak (szó szerint: 'Feuerbehälter, Feuerhaus'; l. STEINITZ: OVD. II, 98) mondják ma a chantiban az erszényt, a *pénz*-tárcát, mert a tárgy maga nem változott; „so nannte man früher — jegyzi meg STEINITZ az i. h. — den Behälter für das Feuerzeug, jetzt den Geldbehälter, das Portemonnaie“. (Vö. Kaz *уохтүтүх'ф* 'rahakukkaró', azaz 'erszény, pénzes-zacsó'; KT. 1030.) Ugyancsak a chantiból idézhetjük a következő példát is: *ām böχōt* (KT. 49) (szó szerint: 'kutyaszán') jelentése 'kleiner Schlitten mit Seitenbrettern, den man selbst zieht oder von Hunden ziehen lässt; Narte', de az egyik nyelvjárás adatával kapcsolatban KARJALAINEN megjegyzi: „wird nicht von Hunden, sondern vom Menschen selbst gezogen; Name jedoch beibehalten“. A legérdekesebb jelentéstani analógia a 'kopja' → 'puska' és 'nyíl' → 'puskagolyó' névátvitelre persze a német *Muskete* 'muskéta' szó; ez a spanyol eredetű szó eredetileg legyecskét (lat. *musca*), majd mintegy legyecskékel telehintett, pettyes tollazatú vadászmadarat jelentett, és így vitték át nevét fegyverre, a muskétára, puskára. (L. pl. KLUGE: „Auf lat. *musca* 'Fliege' geht der Name eines wie mit Fliegen gesprenkelten raschen Sperbers zurück. Mit hübschem Bild wird mlat. *muschet(i)a* Bezeichnung eines Wurfgeschosses. Sie wird wieder übertragen auf die Luntentante, die Herzog Alba 1567 als span. *mosqueta* an Stelle der Arkebuse einführt.“)

Hogy az obi-ugor népek, ezek a kitűnő vadászok, miért érezhették szükségét annak, hogy a kopját, melyet bizonyára már régen ismertek és használtak, mégis egy későbben átvett komi jövevényszóval jelöljék, arra vonatkozólag emlékeztetünk az obi-ugor vadásznyelvnek, a „medve-műnyelvnek“ arra az ismeretes sajátságára, hogy szeret régi — éppen e körben való alkalmazásuk miatt titkosnak érzett és ezért a közhasználatból kiveszett — eredeti szavakat, továbbá körülírásokat, és különösen idegen, tehát kevésbé ismert elnevezéseket használni. A különösen rettegett és tisztelt medvének vadászásával, leterítésével kapcsolatban az eredeti elnevezések tabu-jellegűek lettek, helyettük hát új kifejezéseket kellett használni, főleg olyanokat, amelyeket kevésbé ismertek. (A kérdésre vonatkozólag, finnugor vonatkozásban, l. pl. KARJALAINEN: Die Religion der Jugra-Völker. III, 34; MUNKÁCSI:

VogNyelyj. 75, 86; STEINITZ: ХАНТЫЙСКИЙ (ОСТЯЦКИЙ) ЯЗЫК 225; N. SEBESTYÉN I.: Acta Linguistica I, 283; NIRVI: Die Erscheinung des Tabu als wortgeschichtlicher Faktor. Studia Fennica V/3; FOKOS: Nyr. LXVII, 55; MUNKÁCSI—KÁLMÁN 142 skk., stb.). Az ilyen tabuvá lett régi eredeti szó helyettesítésére kerülhetett használatba az itt tárgyalt komi eredetű szó. Hasonló komi eredetű műszavakat már fent is láttunk (69, 70, 79. sz. a.)⁵⁰

(Sajnálatosnak kell mondanunk, hogy régebben általában kevesebb gondot fordítottak a szaknyelveknek, így a vadásznyelv szókincsének az összegyűjtésére. Az újabban folyó népnyelvi gyűjtések persze iparkodnak ezt a hiányt is pótolni — a finnugor nyelvek körében is —, de bizonyos, hogy sok kedvező alkalmat mulasztottunk el a multban.)

6. Igen tanulságos az obi-ugor néphit óriásmadarának, griffmadarának, a manysi *táulin kārās*, chanti *tőxtān kārās* 'Szárnys *Kārās*'-nek a neve. Ezt a madárszörnyeteget (talán ugyanolyan okból, mint amelyről a medve-műnyelvről szoltunkban beszéltünk) idegen eredetű néven emlegették. A név jelentése — mint már fent 107. sz. a. láttuk (részletesebben l. FUF. XXX, 336) egyszerűen 'szárnys óriás', vagyis 'óriásmadár'. Ugyanezzel a *kārās* szóval jelölik egyébként a chantiban a hatalmas és a rege szerint valamikor még hatalmasabb alakúnak ismert jávorszarvast is: *kārās wōjə* (PAAS.—DONN. 73; l. még KT. 429 és MUNK.—KÁLM. 197); ennek a neve tehát azt jelenti, hogy 'óriási állat'. A jávorszarvas valóban hatalmas, „óriási“ állat. BREHM szerint „a vén állatok 500 kg-ot nyomhatnak“, a jávorszarvas középsúlyának pedig „körülbelül 300—400 kg-ot vehetünk“.

7. Éppilyen egyszerű a magyarázata a chanti „alvilági *sókor*-hálnak“, amelyet a vichlik paripa gyanánt használnak (PÁPAY: ONGY. 38—9; MUNKÁCSI: VogNGY. II, 0145, 0335). Könnyű volt kimutatni (erről l. itt 247. l.), hogy itt nem hallal, nem a *šōjār* nevű hallal (KT. 902), hanem valóságos lóval van dolgunk; az itt szereplő „hal“ neve tkp. *šukar* 'Wallach' (KT. 902), ez a név pedig a komi I *sókur*, AV *sokir* 'Wallach' szó átvétele (l. fent 141. sz. a.).

8. Maradjunk még egy pillanatig a néphit világában.

A komik közt még az újabb időkben is sok volt a javas, varázsló. Igaz ugyan, hogy mikor 40 évvel ezelőtt a komiknál jártam, sohasem sikerült szemtől szembe olyan emberrel beszélnem, aki saját magát vagy valamelyik falujabeli embert varázslónak vallotta volna, de viszont az is igaz, hogy sohasem tagadták, hogy vannak köztük ilyenek, csak hogy ezek — csodálatos módon — mindig egy „másik“ faluban éltek. E messze földön híres varázslók — úgy beszélnek — nem egyszer egymást rontják meg, vagy versenyre hívják ki egymást, összemérik egymással tudásukat, erejüket.⁵¹ Az ilyen vetélkedésnek, versenyzésnek műszava a komiban *V e tšásni*, Pr *e tšásni* (KSz. XII, 253, FUF. XVI, 271; l. még WICHM.—Уот. I *e tšásni* 'sich entzweien', I *e tšoni* 'hassen, verabscheuen'; vö. még WIED., РОГОВ, ЛЫТКИН). Nem csodálhatjuk, hogy ez a szó 'streiten, um die Wette tun; sich anstrengen' jelentésben a chantiba is átkerült, ahol KARJALAINEN Ni *iežastá*, Kaz *iežastá*, O *iežastá* (KT. 193), STEINITZ *iešas*- 'ВОЗИТЬСЯ; sich streiten' (OVD. II, 115) alakban jegyezte fel

⁵⁰ A látszólag szintén idetartozó manysi *kam* 'medvetalp' szóról (l. MUNK.—KÁLM. 377) másutt írunk. [A szó növénynév és a chanti DN *kōme* szócsoportjához tartozik, amelyről TOIVONEN írt (FUF. XVIII, 189).

⁵¹ L. pl. KSz. XVI, 89; FUF. XVI, 267, 271; Volksdichtung der Komi (Syrjänen) 276.

ezt az igét (l. még HUNF. *ježas-ta* 'bátorodni; vívni, férfias lenni', AHLQV. *ješaštem* 'sich erkhühen, Mut fassen; unruhig sein').

9. Könnyen érthető, hogy a ház, lakás berendezésének is nem egy neve őrzi a komi nép által közvetített nagy műveltségi hatásnak az emlékét. Így igazoltuk (NyK. LII, 345 és fent 133. sz. a.), hogy a manysi ház tornácának a neve: TJ *pāspəŋ* 'крыльцо; Vorbau vor dem Hause, mit Wänden und Dach, Treppe mit Wänden und Dach' stb. (KANN.: TLW. 155) első részében a következő komi szót tartalmazza: *pos* 'Brücke, Diele; Leiter, Treppe' (WICHM.—Уот.); a manysi szó második tagja a 'fej' jelentésű *pəŋ* szó. A komi *Peč pos-pom* jelentése 'Vortreppe' (tkp. 'lépcső vége'), a VL *pos-vođž* stb. jelentése 'Hausflur' (tkp. 'a lépcső előtti tér'). Mindezekben az elnevezésekben tehát a *pos* tkp. annak a pitvarba vezető (rövid) lépcsőnek, feljárónak a neve, amelynek a végén van a pitvar. Az elnevezés világossá válik, ha ismerjük a komi ház feljáróját, ahol az ajtóhoz vezető kis lépcsőnek a végén egy egészen kicsiny térség, a „tornác“ van, amely tehát csakugyan inkább „lépcső vége, lépcső teteje“, „feljáró teteje“. (Erről a „Vorbau“-ról, „előépítményről“ jó képet közöl SIRELIUS; l. MSFOu. LVIII, 358, 11. ábra.) A komi *pos-pom* összetétel második tagját az azonos jelentésű manysi *pəŋ* szóval helyettesítették.

Érdeemes megemlíteni, hogy itt a manysi szó közvetlen forrását, az átadó komi nyelvjárást is meg tudtuk — legalább nagy valószínűséggel — jelölni; a pecsorai nyelvjárás az, amelyből eddigi ismereteink alapján egyfelől a 'Treppe' jelentés, másfelől a *pos-pom* 'Vortreppe' is igazolható (l. fent 48. és 133. sz., továbbá 17. pont d) alatt.).

A fentiek után egészen természetesnek találjuk, hogy ezt a műveltségi szót (a *pos* szót) a chantik is átvették; l. fent 48. sz. a.⁵²

IV.

Jövevényszavak kikövetkeztetett forrásai. Alaktani átvételek

A jövevényszó kutatás terén nem ritka az az eset, hogy minden körülmény az egy bizonyos forrásból való átvétel mellett szól, pl. hogy egy bizonyos obi-ugor szó a komiból származik (sőt pl. az udmurt alak alapján is teljes joggal tehetjük fel, hogy a keresett alaknak a komiban is meg kellett lennie), és mi mégsem bírunk annak a szónak a nyomára akadni a komiban; arra kell gondolnunk, hogy az a szó a komiból vagy kiveszett, vagy még nem került feljegyzésre. (Megjegyezzük, hogy azért néha csakugyan fennállhat a közvetlen udmurt eredet lehetősége is, minthogy történeti nyomai vannak obi-ugor-

⁵² Mikor itt ismételtelen a NyK LII. kötetében megjelent szómagyarázataimra hivatkoztam, hadd említsem meg, hogy az ott tárgyalt chanti *portun*, manysi *porton* 'orvos-ság' jelentésű szót is most komi eredetűnek látom (< komi *burgedan-turun* 'gyógyító fű' vagy **burgedan* > **burdan* [*turun*] ua.; vö. САНОВ *burędnj* 'лечить, вылечить'); l. NyK. LIV. 66. Tévesnek látom most a chanti *şoldás*, *şutás* 'Gold-, Silberband (als Schmuck)' szóról u. o. (NyK. LII, 351) adott magyarázatomat is, melyben ezt a szót az orosz *цyтан* szóval hoztam kapcsolatba. ТОВОНЕН professzor felhívta figyelmemet arra, hogy — miként a Ni *şutas* alakban a *t* félhosszúsága mutatja, a szóban eredetileg is *-t-* volt (l. a Kaz és O alakokat); és így a szó nem választható el a manysi *s'ultás* szótól, melynek jelentése 'a kendőnek díszített (mintákkal festett) szegélye (крапешная крапюшка платка)' (MUNK.: VogNGy. II, 561; l. még MUNK.—SZIL.).

udmurt, vagy helyesebben manysi-udmurt érintkezésnek; I. KANNISTO, ill. ТЕРЛОУНОВ fent idézett fejtegetéseit, FUF. Anz. XVIII, 60.) Ha mármost ilyenkor kikövetkeztetett komi alakot veszünk fel és azután ez a feltételezett alak csakugyan előkerül, akkor módszeres gondolkodásunk legszebb, legmegnyugtatóbb, mondhatnók: fölemelő igazolását kapta; úgy érezhetjük, hogy tudományos kutatásunk valósággal diadalt ült.

Így pl. RÄSÄNEN 1923-ban (TLTsch. 85) a mari *kaura*, *kärä* 'spröde, heftig' és a török *käbräk* stb. alapján egy hasonló jelentésű csuvas **kavära*, **kara* szót rekonstruált. Tizenegy évvel utóbb, 1934-ben, ASMARIN nagy csuvas szótára (Thesaurus linguae Tschuwaschorum VI, 87) valóban közölte a csuvas *kara* 'heftig' szót. (L. RÄSÄNEN: FUF. Anz. XXIV, 49.) Egészen hasonló módon a kikövetkeztetett csuvas *jola* 'rágalom' szót is 9 évvel utóbb igazolta ASMARIN szótára (I. RÄSÄNEN: FUF. XXIII, 106. — RÄSÄNEN 50 esetben próbálta a mari adatok alapján feltehető csuvas eredetét rekonstruálni; I. WICHMANN: FUF. Anz. XVI, 45).

Vegyünk most egy-két példát ebből a körből is, úgy, hogy itt is az obi-ugor és a permi nyelvek körén belül maradunk.

1. A chanti Kaz *möŕta*'s szót 'zuviel, über (an Zahlwörter angefügt zum Ausdruck einer unbestimmten grösseren Zahl, als das Zahlwort angibt); überschüssig, über-', O *moldäs*, *mäldäs* 'über-, überzählig (z. B. Zehe)' (KT. 560) KARJALAINEN az udm. *multäs*, *multes* 'sok, bő, fölösleges' szó alapján komi eredetűnek sejtette, bár a megfelelő komi szót nem tudta kimutatni (I. KARJ. 50 és fent 37. sz. jegyzetünket). (Az udmurt szóra mint a chanti szó forrására egyébként már PATKANOV is utalt.) KARJALAINEN sejtését szépen igazolta az a komi adat, melyet WICHMANN-nak majdnem négy évtizeddel későbbben megjelent szótára tartalmaz; ott ezt találjuk: „*mütsal*- usw.: *mütsaltdž* *sojis* S, *mütsavtdž* *sojis* V, *müksaltdž* *sojis* L er ass übergenug“. A származékszó képzése világos; I. pl. Уот.: Kons. 203.⁵³ De még külön érdekessége a dolognak az, hogy a szó — igaz: nehezen felismerhető alakban — tkp. már WIEDEMANN szótárában is szerepel, mégpedig *mytsalny* 'überflüssig vorhanden sein, in Fülle sein' alakban. Az 1948-ban megjelent komi-orosz szótár is közli a *mütsavni* 'пресытиться' szót, éppígy САНОВ is. Vö. még ЛУТКИН *mütsalny* 'быть излишним, в избылии', *mütses* 'остаток, излишек' (РОРОВ—ЛУТКИН 77) *mütsalni* 'излиществовать', *mütses* 'излишек' és (uo. 161) 'осталь, остаток, останок'; (WIED.) *mütsas*, *mütses* 'Überschuss, Überbleibendes, Überfluss, Übermass, zu viel Angesetztes'; (V. I. ЛУТКИН) L *mütsavni* (!), V *mütsavni* 'остаться пище недоеденной (вследствие того, что едок наелся)' (I. Drevneperm. 137. l.) és uo. a régi nyelvelmélekekből idézve: *mütsalemajas*, *mütselēmajas* 'оставшие, оставшиеся (в живых)'.

2. A chanti V Vj *käskä'n* 'Laufangel' (KT. 437); (PÁPAI—MUNK.) Vj *keskēn*, S *kösken* 'дорожка (cafrangos horog)'; manysi K *käskēn* stb. 'Schleppangel' (KANN. 29); (MUNK.: PÁPAI—MUNK. 23 és Ethn. IV, 307) K *käskēn* eredetije nyilván a komi *kiskini* 'ziehen, schleppen' igéből képezett **kiskan* (tkp. 'húzó, vonó') szó (I. fent 32. sz.). Ámde a komiból csupán V S L *kisnān*, Ud *kisnān* 'Zugangel, Schleppangel (Köder aus Metall mit den Angeln)' van kimutatva. Mármost ez az obi-ugor szó igazolja, hogy az átvétel idejében még *kiskan* volt a komi szónak az alakja. [Az udm. *vu-kiskan* jelentése WIED. szerint 'Pumpe', *kiskon* '(was gezogen wird, zum Ziehen dient) Tabak, Stränge',

⁵³ A *mütsal*-féle alakokhoz vö. fent a 36. sz. jegyzetet.

(MUNKÁCSINÁL) 'húzás, tépés; behuzat, bevonat; fejes; dohányzó szer, füstölődohány'.]

3. A chanti DN *iġċá'n* stb. 'Teil, Anteil' (KT. 149; D, K, É) alapján KARJALAINEN (OL. 80) egy komi **jukan* alakra következtetett mint a chanti szó forrására (vö. komi *jukni* 'teilen', *juked* 'Teil, Abteilung, Stück'). Bár sem WIEDEMANN, sem WICHMANN nem idéz ilyen *jukan* alakot, mégis helyesnek és igazoltnak bizonyult KARJALAINEN következtetése. POPOV—LYTK. szótárában már ezt az adatot találjuk (171. l.): *jukantor* (azaz: *jukan-tor*) 'най'. (*tor* 'dolog, rész' használatához vö. pl. *juan-tor* 'Getränk', *kolan-tor* 'maradék', *sojan-tor* 'étel' stb.)

4. A sörény komi neve VS *buris*, UdLP *burši*. Ha a szó iráni eredete (l. MUNKÁCSI: ÁKE. 283; PAAS.: JSFOu. XXIII/24, 6) nem igazolná is, hogy a fenti alakok közül *buris* az eredetibb alak („die syrj. Form *burši* durch volksetymologische Anlehnung an *bur* gut und *ši* Haar, Kopfhaar“, l. Uot.: Kons. 2—3), már a komi szóra visszamenő chanti Kr *pärâš* stb. 'Mähne des Pferdes' (KT. 729; D, É; l. még KARJ. 50) is valószínűsítene, hogy *buris* a régibb alak.

*

Végül még egy képzőt akarunk bemutatni, melyet eddig csak az udmurtból ismertünk, de amely (persze csupán egy kétes esetre alapított feltevésünk szerint) éppen a chantiban való tükröződése alapján t a l á n komi képzőnek is veendő. PAASONEN—DONNER szótára (296. l.) egy chanti J *warkis*, *war-kis*⁵⁴ 'punahko; красноватый, темнобурый; hellrot' szót idéz, amely (bár a képzés nem világos, de t a l á n mégis) úgy alakult a *wartə* 'rot', ill. a *wər* 'vér' szóból, mint a Ni *ŷir'käm*, Kaz *ŷir'käm* 'rötlich' (KT. 244) szó; ugyanilyen 'hellrot' jelentésű PAAS.—DONN. (297) J *wartəšək*, KT. (244) Kr *wartəšək*, 'weniger "rot" szava. Mármost a *ŷir'käm* alak t a l á n a komi -*gem* képző átvételével alakult (erről a komi képzőről l. Uot.: Kons. 138), a világos képzésű *wartəšək* pedig az ugyancsak komi eredetű -*šək* képzőt tünteti fel (< komi -*džik*; l. FUF. XXX, 169 skk.). Hasonló eredetű lehet a J *warkis*, amely az udm. diminutív-komparatív -*ges* alapján feltehető komi *-*ges* képzőre utalhatna. (Az udm. -*ges* az udm. -*gem* ~ komi -*gem* képzővel azonos funkciót tölt be. Pl. udm. *unogem* 'mehr', *kužmogäm* 'erősebb' ~ komi *i džidgem* 'etwas od. ziemlich gross', *kužgem* 'etwas od. ziemlich lang'; udm. *kužmoges* 'etwas stark, etwas stärker', *kužgäs* 'kissé hosszú; ein wenig lang, länglich'. L. Uot.: Kons. 138—9.)

Lehet, hogy a jövő kutatások, népnyelvi gyűjtések ki tudják majd mutatni ezt a képzőt a komiban, úgy, ahogyan pl. az udm. -*jem* nomen possessoris-képzőnek (l. pl. MEDVECZKY: NyK. XLI, 451; LEHTISALO: Abl. 59) megfelelő komi alakot sem ismerték a régebbi források⁵⁵ és csak legújabban láttuk, hogy ez a képző a komiban is megvan. Pedig ez a komi képző még csak nem is mondható ritka képzőnek. Magam az Udora vidékén (1913-ban) ilyen példákat jegyeztem fel: *mi tša kime'sjem* 'széphomlokú' (ZürjSzöv. 179, NyK. XLIV, 305), *šed-sinjem* 'feketeszemű', *kuž-kijem mort* 'tolvaj' (tkp. 'hosszúkezü ember'), *i džid-tušajem* 'magastermetű'. Később (hadi-

⁵⁴ A kötőjel azt kívánja-e jelezni, hogy PAASONEN összetett szónak tekintette szavunkat?

⁵⁵ Az udmurt képző sem szerepel még WIEDEMANN nyelvtanában.

fogolytanulmányaim folyamán) a letkai és a vimi nyelvjárásból a következő szót jegyeztem fel: Le *kogǵem* (< **kog-jem*⁵⁶, Vm *kodǵem*⁵⁷; pl. Le *šer-kogǵem tušaa* 'von mittelgrosser Štatur' (Volksd. d. Komi 33), *šer-kogǵem* 'mittelmässig' (uo. 17); Vm *niġa punt kodǵem vijim* 'das Buch ist etwa ein Pfund schwer' (uo. 383), *kīs-kik ares kodǵem* 'etwa 22 Jahre alt' (uo. 381), *komġn ares kodǵemes* 'Dreissigjährige' (uo. 368). Azóta megtalálhattuk ezt a képzőt WICHMANN—UOTILA szótárában is; ott (335. l.) *vir* 'vér' címszó a. ezt a kifejezést olvassuk: *sija ež-viv-virjem* Ud 'er ist rotbäckig' (l. uo. 43. l. és WICHM. : FUF. III, 102.). De a fenti adatok nyomán, teljesen a *multās* esetére emlékeztető módon megtalálhatjuk ezt a képzőt, ill. a *kodǵem* (< **kodǵem*) alakot WIEDEMANN-nál is, csak — sajnos — félrevezető módon, -m képzős nomen verbalének magyarázva⁵⁸; szótárának 218. lapján az *öt* (= *et*) 'egy' szóval kapcsolatban ezt az adatot idézi: „*öt-kodǵynny*, davon *öt-kodǵöm* = *öt-kod*“ [azaz 'ähnlich, übereinstimmend, gleichartig, eben so, gleich']“.

*

Beszélhetnénk még arról, hogy az obi-ugor nyelvek nem egy esetben a komi szó régiebb, eredetibb jelentését őrizték meg, de befejezzük amúgyis terjedelmessé nőtt dolgozatunkat.

V.

Összefoglalás. Tanulságok

Sok minden történt már fgr. vonatkozásban is a jövevényszó kutatások terén. Már igen sok helyen szilárd alapon állunk, annyira, hogy nem kivétel már az olyan eset, hogy még egyelőre ismeretlen nyelvi tényekre is megbízhatóan tudunk következtetni, úgy, hogy az utóbb felszínre kerülő tények, adatok igazolják sejtésünket, feltevésünket. És ha a mi eredményeink jelentőség szempontjából nem vetekedhetnek is azokkal a nagy természetudományi hipotézisekkel, melyek előre látnak, megjósolnak felfedezéseket, addig nem észlelt természeti jelenségeket, azért a mi eredményeink is éppoly csodálatos sikerei lehetnek az emberi elmének, a tudománynak, mint amazok. Egy kis illatos virág éppoly csodálatos alkotása és megnyilatkozása a természet nagyszerűségének, mint a hatalmas hegyóriások, az eget-földet rázó vihar és a végtelen óceán.

De még sok a teendő a nyelvtudománynak ezen a területén is. E teendők közül itt befejezésül csupán egy-két feladat fontosságát akarjuk újra hangsúlyozni.

1. Kutatásainkban eddig is felhasználtuk az átvett elemeknek, a jövevényszavaknak a tanulságait; de ne hanyagoljuk el a más nyelveknek át a d o t t elemekből levonható tanulságokat sem!

⁵⁶ Le *kog* (= *L kod*); pl. *menam kog* 'magamféle, hozzám hasonló' (NyK. XLV, 464).

⁵⁷ Egyébként azonban *kojd* (l. FUF. XVI, 262). A *kodǵem* alak más nyelvjárásból való átvétel lehet.

⁵⁸ Ilyen esetek is mutatják, hogy mennyire igazza van TORVONEN-nek, mikor arra utalt, hogy a szótár bizonytalan vagy téves csoportosítással könnyen félrevezetheti a jövő kutatást (KT., Előszó, XXI. 1.).

2. Jövevényszó kutatásban, de általában minden hangtörténeti nyomozásban elengedhetetlenül szükséges a jövevényszavakat átadó nyelv hangtörténetének megfelelő ismerete. Így a Szovjetunió területén élő rokonnyelvek tanulmányozásánál nemcsak kellő orosz nyelvismeret, hanem az orosz hangtörténet terén való tájékozottság is nélkülözhetetlen.

3. A fgr. nyelvek nagy részének eddig feltárt szókincsében nincsenek kellően feldolgozva az egyes foglalkozások, különösen az ősfoglalkozások (pl. vadászat) köréből való szavak. A jelenlegi és a jövő gyűjtések alkalmával különös figyelem és gond fordítandó ennek a hiánynak a pótlására.

FOKOS DÁVID